

Çiyayê Kurmênc
((Efrîn))

Êzdî û Êzdiyetî

Dr. Mihemed. E. Elî

EFRÎN ... 2008

NIVÎSA KURDÎ

Pêşgotin

Bi demê re, di nav pêşdeçûna civakên mirovê berê de, gav li dû gavê, baweriyên olî yên mirov zengîntir bûn û nav, rêwresm û lave jî ji baweriyên olî re hatin afrandin.

Li Rojhilata Navîn jî rewş wilo bû, belkî jî ew bi olbaweriyên xwe ji gelek herêmên cîhanê yên din dewlementir bû. Tiştê diyar li vê herêmê ew bû, ku piraniya olbaweriyên ku derhatin nêzîk hev bûn û di gelek warên ramanî û felsefî de digihîştin hev. Ew jî ber ku meletên herêma Rojhilata Navîn, li dirêjîya sedsalan, pir derbas nav hev bûne û bi şêweyekî xwezayî û di riya têkilhevbûnên çandeyî, şaristanî, nijadî û olî yên demdirêj re, gelek tiştên hevbeş di nav wan de peyda bûne, ji xwe yek jî ol bûn.

Em kanin bêjin, ku ola Êzdî jî di vê pêvajoya ramiyarî û çandeyî de cihê xwe digre, ew jî di heyama şaristanî ya rojhilatî de hatiye afrandin û nasîn. Gelek rêwresm û baweriyên olî di hundurê wê de jî hene, ji kûraniya dîrokê de dikşên, gelek jê jî, mîna yên olên bi Kitab û Pêxember in.

Hêja ye em bêjin, ku wargehê jidayîkbûna ola Êzdî navenda welatê Kurda ye, hemî bawermendên wê Kurd in, berger û laveyên wê jî bi zimanê Kurdî hatine nivîsandin û tên gotin.

Wekî ku tê zanîn, hebûna Êzdîtiyê û Êzdiyan, wek bawerî û bawermend, ji zû de li bakurê Sûrya niha hebûn, gelek pirtûk, rêwînger û rojhilatnasan li ser wê yekê deng kirine. Wan hemiyar jî Êzdî wek nofeke Kurdî, xudî taybetiyeke olî û civakî ye cuda binav kirine. Me jî ji hêla xwe de xwast, dîrok û baweriyên wan li navça Çi.Kurmênc (Efrîn) vekolînin û bidin nasîn. Em hêvîdar in, ev kar ji dîroka gelê Kurd û kelepûra wî re sêdar be, û çand û ramana mirovatiyê jî pê dewlementir bibe.

Ma em spasiya her du mamosteyên hêja **Mistefa Henan** û **Siyamend Birîm** bikin, wekî ku bi hûrnêrînê li lêdana kompûterê vegeirî.

Dr. Mihemed. E. Elî

Efrîn.... 19.5.2007

Spas....

Beşê Yekê

**Êzdiyetî li Navça
Çiyayê Kurmênc**

Lêkolîna yekê

Ola Êzdî

Destpêk:

Eger em çêrokên “Pêxember û Şandeyên Xwedê” û baweriyên olî yên ku wan pê bangkirine bişopînin, kok û bingehên olên kevin ên ku li Rojhmeta Navîn peyda bûne, ji olên pûtperestî de bigre û ra yên Xwedênas û ya dawîn Îslam bikolin, emê bibînin ku pêwendine pir xort di navbera wan hemiyana de hene. Ta radekê, mera bê erêna kane bêje, ku ew ol zincîreke pevgerêdayî ye ji raman, felsefe, bawerî û rêwresmên nêzîk hev. Ango em kanin bê tirs bêjin jî, ku her olek ji wan, bitaybetî jî yên Xwedênas, pala xwe dane ser olbaweriyên olên berî xwe û li ser bingeha wan rabûne.

Û bi demê re, gava ku olek ji wan (ji ezmên dadiket) yan peyda dibû, ew ola nû li gor asteyên pêşdeçûna civakê û şaristaniya dema xwe dihat nûjenkirin û bi şeweyên nû dihat darijtin. Li ber ronîya wan guhertinan, bawerî û rêwresmên nû jî, li gor nîr û serdemên ku her olek tê de peyda dibû, bi ser olbaweriyên berê de zêde dibûn.

Di vê pêvajoyê de, Zeredeştê ku di sedsala heftan berî zayîne de li herêma Mediya (Kurdîstana Êranê) derehatiye û xwe wek Pêxember daye nasîn, cara destpêkê bû, ku ramana yekîtiya Xwedê anîye meydanê û gotiye, ku Xwedê yek e, bê hevpar e û gerek e ew bi tenê were pîrozkirin.

Zeredeşt jî digot, wî name ji ezmên ji Xwedêyê Gewre wergirtiye, li gor nama wî ya Xwedêwî ya ezmanî, hemî Xwedêyên ku li welatên Mezopotamiyayê û Êranê dihatin

pîrozkirin, di Xwedêyekî bi tekûbitenê de hat bicihkirin, ew jî bi Xwedêyê Gewre “Ehoramezde” bi nav dibû.

Li gor raman û ola Zerdeşt, zemîn û ezman û hemî heyberên (giyanewer û ne giyanewer) ku di navbera wan de hene, bi vîna Ehoramezde hatine afrandin. Wî hemî firîşte (melayke), çî yên çêxwaz û çî yên şerxwaz, hinek ji wan di olbaweriyên kevin de jî hebûn, afrandine.

Dîsa li gor baweriyên Zerdeşt, hêzên çêxwaz ku bi teşeyên giyanî (Spênte Mayno) tên binavkirin, pevçûneke herdemî bi hêzên giyanî yên şerxwaz re dikin. Zerdeşt ew hêzên şerxwaz bi teşeyekî giyanî bi navê (Engre Mayno – Ehrîmen) nimûnandiye. Delameta Engre Mayno û piştgirên wî, tenê şer û nerindiyar bi nav afrandeyên Xwedê yên pak û çêxwaz de berdin.

Lê belê, Zerdeşt mizgînî dida bawermendan, û dida zanînin û dupat kir, ku li dawiyî dê daxwaza Xwedêyê Yekta û teşeyên giyanî yên çêxwaz bi ser keve. Lê belê bê alîkariya dilsoz ya mirovan hêzên çêxwaz dê bi ser nekevin, ango ji mirov tê xwastin ku li kêleka Xwedêyê xwe û teşeyên giyanî yên çêxwaz bisekine. Ev cewîtiya ku di warê sinciyane de li dijî hev in, ew bingeha dozkirina ola Zerdeşt bû, û pişt re bû bingehê geştî ji hemî olên yekirînî yên ku li dû Zerdeştîyê hatin jî.

Di wan olan de jî, ew ramana cewîtiyê bi darêjine din, û bi teşeyine giyanî yen nû, çî ji hêla nêv û çî ji aliyê delametê de, wek xwe man û pir nehatin guhertin. Paşê jî, li demine nêzîktir, Xwedêyê Zerdeşt (Ehoramezde) yê yekta, li ba her olekê, her miletekî û li her navçekê jî bi navekî hat binavkirin û nîşandan.

Û serkêşê şerxwaziyê “Engra Mayno” jî, hat kotîkirin û qedra wî hat şikandin. Lê belê ji bo ku kirdeyên pevçûna herdemî di navbera çêxwazî û şerxwaziyê de bimînin, ew di olên ku li dû Zerdeştîyê hatin de jî ma û rola xwe ya şerxwaz û

çepel parast. Ew herdem kêmaniyan û nerindiyan di afrandeyên Xwedê yên pak de diçîne û pevçûna herdemî bi vîna Xwedê re û afrandeyên wî yên rind re dajo. Ew teşeyê Zerdeştîyê yê şerxwaz “Engra Mayno”, li ba olên yekirinî jî bi “Firişteyê şerxwazî û xinaniyê - Iblîs” hat binavkirin.

Bingehên dîrokî yên Ola Êzdî

Hin nêrînên hemdemî li derbarî ola Êzdî:

Li dema me, nêrînên têvel li derbarî ola Êzdî tên gotin.

Hinek dibêjin ola Êzdî ji bermahiyên olên Arî û Mezopotamiyayî yên kevin e. Hinek jî wê bi hêla Zeredêştîyê ve têvedidin. Hin din jî dibêjin, Êzdîtî Firişteyê Xinaniyê, rojê û êgir pîroz dike. Hinekan jî gotiye ku ew rêyolek e, ji Îslamê veqetiye û şopa Yezîd lawê Mi'awiyeyê Umewî dajo. Û gotinên bilî wan jî hene û tê kirin.

Lê li gor zanînen ola Êzdî, nêrînek ji wan negihîştîye rastiye. Çinkî piraniya wan gotinan, hin zanîn û gotinên çepûrast ji virûwir anîne, hinek jî ji jêderên ne Êzdî birine, hin din jî ji jêderên Êzdî ku pir sivik û rûkî hatin wergirtin. Lewre rastiya baweriyên Êzdîtiyê û koka wan ya dîrokî bi zelalî nehatiye naskirin û nasandin. Belkî ji ber wê jî, piraniya xelkê, gelek Êzdî jî di nav de ne, hîn rastî û koka Êzdîtiyê, binsaziyên ramanên wê yên felsefî, rêwresm û perestvaniyên wê yên bingehîn baş nas nakin.

Şirovekirineke dîrokî:

Herêma Rojhilata Nêzîk/Navîn ji hêla Xaknîgarî ve, parve du beşên sereke dibe, navçeyên çiyayî li bakur, û deverên deştî û çol li başûr.

Beşê çiyayî, ji çiyayên Zagros û Torosê û ji deşt û zewrên di navbera sirtên wan de, peyda dibe. Ew cih ji berbanga dîrokê de, ji hêla gelên Lolo, Gotî, Kaşî, Horî, Hitît û hinên din de hati bû şênkirin. Li hezarê yekê berî zayînê, militine Arî yen din jî bi ser navçeya çiyayî de hatine û lê bi cih bûne, hinek ji wan ev bûn: Med, Skêts, Kêmir...

Beşê deştî jî, ji Nîvgirava Erebî û Çola Welatê Şamê pêk tê, ew jî ji hêla hin miletan ve şên bû, wek gelên Ekadî, Bablî, Aşorî, Ken'anî, Aramî, 'Ebrî, û hd.

Navça deştî ya herî başûr ji welatê Mezopotamiyê jî ji aliyê gelê Somerî ve hati bû şênkirin.

Zaniyar û lêkolînan, gelên ku li beşê çiyayî dijîn bi "Gelên Çiyayî" binav dikin. Ên li herêma çolan jî dijîn bi navê "Miletên Samî" dinasînin. Gelê Somerî jî wek miletekî cida û serbixwe dibînin.

Ew hersê şax ji miletan, ji hêla nijadî, şaristanî û zimanî de, wek sê malbatên gelên cida tên dîtin.

Lêkolînen şûnewarî destnîşan dikin, ku jiyana giyanî ya gelên Rojhilata Nêzîk a kevin zor dewlemend bû û baweriyên olî û perestvaniya mirovê civakên wan jî pîrerengî bûn.

Wek hatiye zanîn jî, di serdemên dîrokî yê pêşîn de, pêşveçûneke şaristanî, dewlemendiyeke giyanî û zanîneke mirovî û civakî ya zor balkêş li Rojhilata Nêzîk hati bû meydanê, lê tevî wê yekê, ew civak di warên olbaweriyên de negihîştî bûn asta ku kani bin sazûmaneke olî ya lihevhatî û sergîhayî li saz xî, û kani bin bi awakî hêsan û zelal bersivên

pirsên ku li derbarê hin tiştan dihatin kirin, bidin, wek: Afrandina gerdûnê, jiyana, mirin, nemirîti... û hd. Û tevî ku mirovê wan deman, di warê raman û pêjna xwe de baş dewlemend bibû, lê ew ji bo bersivdana wan pirsan sergêj dibû û bi ser nediket.

Yek ji hewildanên bersivdanê, mirovê berê bawer dikir ku gelek Xwedê li gerdûnê hene, û karûbarên gerdûn û jîndaran bi rê ve dibin. Wan ew Xwedê bi nav û bi delamet kiri bûn û hemî jî pîroz dikirin.

Di vî warî de, nêzîkbûna xaknîgarî ya milletên Rojhilata Nêzîk û têkilhevbûna wan a demdirêj, dihîştin ku ew di gelek warên çandeyî û şaristanî de, nemaze di hêla olbaweriyana de, têkilhev bibin û pîraniya caran baweriyên xwe yê olî jî bi hev biguhêrin.

Ango gelek caran, baweriyên olî û Xwedêyên miletekî, bi destlata wî ya siyasî re, yan li gor giringiya delameta wî Xwedêyî, diçûn ba miletekî din, yan navçeke din, û li ba geline din jî dihatin pîrozikirin.

Bi tevahî, ew rewşên olbawerî, ta navîna hezarê yekê berî zayîna Pêxember Îsa bi wî rengî diçûn û jiyana mirov û komelgehê jî bi wî rengî dimeşî.

Li wê çaxê, û piştî ku ew raman demeke dirêj di hiş û agahiya mirov û civakê de hatin keyandin, mirovekî bi navê Zeredêşt li herêma Çiyayî li welatê Medya biderket, wî xwe wek Pêxemberê Xwedê nasand û doza oleke xwedênasî kir.

Ramanên Zeredêşt guhertineke dîrokî ye zor gewre peyda kir, û şoreşeke mezin di warê têgihîştin û baweriyên olî yê mirov û çanda civakên wê demê de çê kir.

Motik û bingeha ola Pêxember Zerdest yekirina Xwedê bû. Wî hemî Xwedêyên ku dihatin pîrozikirin dan alîkî û doza

Xwedêyekî tekûbîtenê kir. Zeredeşt digot Xwedê yek e, û doza perestvaniya Xwedêyê yekta û gewre “Ehoramezda” kir.

Û wilo, di navbera sêsed sal de, piraniya gelên bêla Êranê û herêmên çiyar /Zegros û Toros/, dev ji Xwedêyên xwe yên siruştperestî berdan û bawerî bi ola Zerdeşt a nû anîn û ra hatina Pêxember Mihemed û ola Îslamî li ser ola Zerdeşt man.

Lê tevî ew guhertina felsefî ya kûr ku di bingeha ramana olî de çê bû, Zeredeşt hin Xwedê û baweriyên serdemên berê jî, ku demeke dirêj di baweriyên mirov de cih girti bûn, wek berê hîştin, wî tenê delametine nû di bin sersiya Ehoramezde de spartin wan Xudêyan û ew di sîstema sazûmana Xwedêyî ya nû de bi cih kirin.

Wek nimûne, Xwedêyê rojê û rastiye “Mîsra” ku li ba gelê Horî pir pîroz bû, di Zerdeştîyê de jî ma û bû serokê dadmendên dinya din.

Lê li deverine din jî, Zerdeştî bi temamî bi ser neket, lewre hinek ji Xwedêyên berê, bi delametên xwe yên berê diman û dihatin pîrozkirin, wek Xwedêyê Mezopotamî “Nebo”, ku ra sedsala sisyan piştî zayîne li hin deveran dihat pîrozkirin, û perestgeheke wî ye mezin li Na.Efrînê li ser Çi.Lêlûn hebû.

Di nava van guhertinên gewre di warê olbaweriyar de, bawermendên ola “Ezdahî”, wekî ku Xwedênasên destpêkê bûn, ew jî dê keti bin bin bandora Zerdeştîyê, lê bêguman, gelek ji wan, dê di kûraniya raman, wijdanê û çanda xwe de, gelek baweriyên berî Zerdeştîyê hilanî bin.

Wekî ku hatiye zanîn, Ola Îslamî li destpêka belavbûna xwe, berve welatên gelên ku li ser ola Zerdeşt bûn çû, Kurdistan jî di nav de bû. Û bi rûxandina Impiretoriya Sasanî re li ber hêrişa Ereben Mislîman, parêzerê siyasî yê Zerdeştîyê têkçû, zerdeştî bi xwe jî pir lawaz bû û ola Îslamî şûna wê girt.

Li wê demê, Xelîfyê Mislîmanan ê diduyan Umer bin Elxetab fetwek da, tê de Zerdeştî wek “Xudan Kitab” û oleke Ezmanî bi nav kir, yanê (yan dê Îslam bibin, yan Cizye bidin yan jî dê toşî şer bibin).

Ola Îslamî di demeke kine de li nav gelên Bêla Êranê û li nav gelên derdora wê jî, ku li ser ola Zeredeşt bûn, belav bû; Lê ne hêsan bû, ku hemî baweriyên olî yê berê, ewên di kûraniya agahiya civakên wan gelan de hati bûn çandin, yekcar bihatana hilanîn û tinekirin.

Loma jî, bêguman, dê gelek tişt ji çand û rêwresmên olbaweriyên kevin di jiyana xelkê de mabin, gelek ji wan ra dema me jî hîn hene, wek mehrecana Newrozê, dadan û pîroziya Êgir, sonda bi rojê, hêvê, stêrkan û hd. Bi taybetî jî, ev tişt li herêm û navçeyên ku ji navendên destlata Îslamî û ji baregehên wê yê serbazî dûr bûn, dihatin dîtin û li dar diketin.

Ji ber wê yekê, dema ku destlata xilafeta 'Ebbasî sist bû, û tevî ku hîn demeke dirêj jî di ser doza Pêxember Mihemed re derbas nebibû, gelek binol, rêyol û şiroveyên têvel di hundur ola Îslamî bi xwe de serî hildan, hin ji wan felsefe û nêrînan ra derbas liwanên Xelîfetan bi xwe jî bûn.

Li derbarî Ola Êzdî, ew jî bi nav û naveroka xwe ya niha, li destpêka sedsala dozdehan zayînî, yanê li dawiya serdema 'Ebbasî hat meydanê.

Ola Ezdî li navça Şêxan li derdora bajarê Mûsilê li Kurdistanê derhat û ji wir de belav bû. Bawerî û rêwresmên ola Êzdî yê ku em niha dinasin, li ser destê “Şêx 'Edî kurê Misafir – Şêxadî” hatine danîn.

Li derbarî netewa Şêxadî, tişteki birdar tineye, lê piraniya lêkolînvanan dibêjin, ku rûniştina wî di nav Kurdan de, binavkirina hin mirovên wî bi “Hekarî” û ristina lave û sirûdên olî bi zimanê Kurdî, bêtir Kurdîtiya wî dupat dikin.

Zanînên ola Êzdî Şêxadî wek Pêxember dibînin, ew dibêjin Xwedê ew ji Êzdiyan re şandiye da ku ola Êzdî ji tinekirinê biparêze, dibêjin jî ku bi hatina wî pirsra Pêxembertiyê gihîştîye dawîya xwe. Li gor zanîn Êzdîtiyê, ew jî oleke ezmanî ye û ji berê de hebû, Şêxadî jî Pêxemberek e ji Pêxemberên Xwedê ku ji ola Êzdî re daketiye.

Gumana mezin ew e, ku sedema pêgirtina Kurdan bi ola Êzdî û helwesta wan a erênî jê, bi çand û baweriyên olî yên Kurdan ên berî Îslamê ve girêdayî ye. Ji xwe ola Kurdan a kevin a nêzîktir, çî ji aliyê demê û çî ji aliyê çand û baweriyên de jî, ola Zeredestî bû.

Li destpêkê, ola Êzdî bi rengekî fereh ji hêla gelek hozên Kurd li deverên Şêxan, Şengal û li navçeyên derdora wan ve hat pejrandin û belav bû, paşê jî ew di demeke kin de, ji sînorên Êranê de bigire û ra bigihê derdora Helebê li rojava, yanê li ser navçeke fereh ji welatê Kurdan belav bû. Belkî ya kiri be ku ew zû belav bibe, çûnhatina hozên Kurdan bû di çarçewa dewleta Eyûbî de.

Pêxember Şêxadî sîsetemeke bawerî û rêwresmî ye olî ye nû darijt. Li gor wan baweriyên, cihê ku Şêxadî lê rûdinişt, gor û mêrava wî li “Laliş”, wek “Ke’be” û “Hec” hat pîrozkirin û tewaf pê dibe. Ava “Kaniya Sipî” jî ku li Lalişê ye, wek “ava zezemê” hat bikaranîn, lave û srûdên Şêxadî jî wek deqên pîroz hatin rêzdarkirin.

Lê belê wek me li jor got, ola Êzdî jî wek bilî xwe, gelek olbaweriyên olên kevin di xwe de parastine û carina delametine nû jî dane wan, wek nimûne pîrozkirina Êgir û Rojê wekî ku ronîya Xwedê û pakiya wî dinimînin, û gelek tiştên din jî hene, li ba Êzdiyan wek xwe mane .

Lê tiştê herî balkêş ew e, ku Êzdî rêzdariya hersê olên ezmanî Cihû, Filef û Îslam, ewên ku li herêma Rojhilata Navîn derhatine, digirin.

Êzdî li ser xwe çi dibêje?

Emê tiştên ku Êzdî li ser bingeha dîrokê ya ola xwe dibêjin, hewaldin.

Ji hêla baweriyên de:

Li gor zanîna Êzdiyan, li demên pir kevin, ola wan bi navê “Ezdayî, Ezdahî” yanê Xwedêyê ku ez dame û afirandime” dihat nasîn. Ango bawervanên ola Ezdahî ji berê de hebûn, Xwedsênas û bawervanên “ola Xwedê” bûn û li ser ola Îbrahîm Xelîl bûn, hîn jî wilo mane û ew yek parastine. Çinkî Qewlekî olî heye dibêje⁽¹⁾:

**Siltan Êzîd bi xwe Padşe ye
Hezar û yek nav li xwe danaye
Navê mezin her Xweda ye**

Ji vê qewlê tê têgihîştin ku navê Xwedê li ba Êzdiyên berê jî “Êzîd” bû.

Di deqeke Mîxî de jî ku ji serdema Somerî de maye hatiye, Ku “Êzdî”: Giyanên çêxwaz û pak in û yên li ser rîya rast in⁽²⁾. Ji hêleke din ve, perestgehên Êgir ên Zeredeştî jî bi navê “Perestgehên Êzîde” dihatin binavkirin. Ji van tiştan tê têgihîştin, ku li dema hatina Zeredeştîyê jî Êzîd navekî zor pîroz bû.

¹ - Qewl: Srûdên olî ne, bawerî û bingehen ramanî û felsefî yên olî dibêjin.

² - Kovara Metîn, hejmara Tebax 1994, rûp 85.

Nijada Êzdiyan:

Êzdî dibêjin, ew ji tova Adem bitenê hatine jiyânê, gelên din jî ji Adem û Hewa ne, ji ber wê jî, Êzdî miletekî cida ye. Li derbarî wê baweriyê, di jêderên Êzdiyan de wiha hatiye:

Gava ku Adem û Hewa zarokek anîn, wan li ser arzûvaniya wî li hev nekirin, lewre her yekî ji wan ava pişta xwe xist kûzekî, dev lê girt û li bendê rawestîn. Piştî demakê, û gava ku kûzik vekirin, Hewê dît ku kurm û kêz di kûzikê wê de hene, di kûzkê Adem de jî lawek hebû, wê hîngê wan navê “Şît” (Şehîd Pêxember) lê kir.

Piştî ku Şît mezin bû, Xwedê Horiyeke buhuştê jê re şand, bi Şît re zewicî û ji wan her duyan Êzdî bûn. Yanê bapîrkê Êzdiyan Şît kurê Adem e û dapîrka wan jî Firîşteya buhuştê ye⁽¹⁾. Miletên din jî, mîna Cihû û Fil jî ji Adem û Hewa ne. Wê lomê jî, her demekê Xwedê Pêxemberekî taybet ji miletê Êzdî re dişîne, wan zana dike û ola Êzdî ji windabûnê diparêze. Û wilo, Zeredêşt û Şêxadî du Pêxemberên Xwedê bûn ji ola Êzdî re hati bûn şandin.

Evsaneyya ola Êzdî li derbarî afrandina gerdûnê:

Bi taybetî afrandina gerdûnê, di pirtûka “Mishefa Reş” de ku ji jêderên Êzdîtiyê yên kevin e, wiha hatiye:

((Li destpêkê, Xwedê ji surra xwe ya 'ezîz durreke ji çar rengan afirand:

Sipî: Roniya Xwedê destnîşan dike.

Sor: Destnîşana hêzdariya Xwedê dike.

Zer: Nîşana Kerameta Xwedê ye.

¹- Hin jêderên dîroknasiyê dibêjin, ku nijadê Arî ji pişta Şît Kurê Adem e, yanê diya xwe Firîşteyeke Buhuştê ye. Belkî ev gotina evsaneyî koka gotina ku dibêje: (Kurd neviyên pêriyan e) be.

Kesk: Şana aşî û şîndaniyê ye.

Pişt re wî balindeyek bi navê “Angir” afirand, durr li ser piştê danî û çel hezar sal li ser rûnişt.

Paşê, Xwedê heft Firîşte ji nûra xwe di hef rojan de afirandin, ew jî ev bûn: Izraîl li roja Yekşemê, Ezazîl li roja Duşemê, Dirdayîl li roja Sêşemê, Israfil li roja Çarşemê, Mîkayîl li roja Pêncşemê, Şemnayîl li roja Înê û Cibrayîl jî li roja Şemiyê, û Ezazîl/ Melek Tawisê jî kir serokê wan. Li vê derbarê Qewl dibêje:

Ew in melekên kibîr
Berî xasa bi çendî bedîl
Çûn hizreta Melekê Celîl

Pişt re, Xwedê ji durrê peya bû û bi dengekî pê de Qîrî. Wê hîngê durr peqî, perçe perçe bû, av ji hundurê wê derket û bû derya. Pişt re Xwedê Cibrayîl şand, ji perçeyên durrê roj û hêv çê kirin, ji hûrikiyên wê jî stêr çê kirin û bi ezmên ve daliqandin.

Paşê Xwedê gemiyek çê kir, lê siwar bû û sî hezar sal li ser deryayê gerî.

Piştî wê, Xwedê bi dengekî gewre bankir, kevir pê hişk bûn, zemîn afirî û gilover bû, çar alî jî jê re hatin çêkirin, Xwedê bi xwe jî ji ezmên daket û li Lalişê “ango li Buhuştê” danişt.

Pişt re, Xwedê çiya, dar û geye afirandin û sî hezar Firîşte jî afirandin da ku perestvaniya wî bikin û fermana wan jî radestî Melek Tawis kir.

Wê hîngê, Xwedê ji Firîşteyên xwe re got, ez dixwazim Adem bafrînim û bikim mirov da ku millet li ser zemînê peyda bibin. Wî ferman da Cibrayîl, da ku av, agir, ba û axê ji çar aliyên zemînê wîne. Ew ax çar rengî bû: Sipî, Zer, Sor û Reş

(rengên nijadên mirov) û Xwedê govdê Adem ji wan tiştan afirand.

Qalibê Adem 700 sal bê giyan ma. Li wê demê giyan di buhuştê de di qendîlekê de hati bû parastin. Û dema ku Xwedê ferman da, da ku wî bibin bi govdê Adem de berdin, giyên ji Xwdê tika kir, ku wî bi rêwresmên şahiyê bibin, û wilo ew bi aheng û bi defîkê û pîkê birin.

Piştî ku Xwedê giyan bi govdê Adem de berda, ew di buhuştê de hîşt û rê dayê ku ji bilî gênim, her tişteki bixwe, û Adem sed salî di buhuştê de ma.

Wê hîngê, Ezazîl ji Xwedêyê xwe pirsî û got: Xwedêyê min, çawa tamara Adem dê pir bibe û te ew di vê rewşê de hîştiye? Xwedê ji Ezazîl re got: Tu çawa dibînî wilo bike.

Wê hîngê Melek Tawisî Adem qayîl kir ku gênim jî bixwe, û gava ku Adem genim xwar, û ji ber ku ew tersî daxwaza Xwedê bû, Xwedê Adem ji buhuştê derxist û daxiste ser zemînê.

Adem sed salî li ser rûyê zemînê bi tenê ma û herdem digrî. Wê hîngê, Xwedê ferman da, da ku Hêwa ji parsûya bin çengê Adem yê çepê bafîrîn, û wilo Hêwa hat afrandin, û bi Adem re zewicî, tamara mirov jî pir bû û li ser zemînê belav bû.

Li ser vê babetê Qewl wiha dibêje:

Siltan Êzîd bi hezar û yek nav e
Ev dinya li ba wî si'et û gav e
Siltan Êzîd dizane li behra çend keşkûl av e
Ewî Hewa kire bûk û Adem kire zave

Emê li jêr, qewlê Êzdîtiyê ya afrandina gerdûnê hewaldin⁽¹⁾:

Afrandina Kinyatê
((Qewla zibûnî dilmeksûr))

Zibûnekî min î dilmeksûr e
Heke ji ba 'ezîz melek Fexredîn bêtin destûr e
Em dê medhâ deyn(bidin) ji behrên kûr e

Zibûnekî min î kêr taqet e
Heke ji ba 'ezîz melek Fexredîn bêtin îcazet e
Em dê ji behrên kûr deyn osfet e

Li min cema dibûn babzer e
Ji wê behrê deyn xeber e
Tê hene durrên cewahr e

Li min cema dibûn zerbab e
Dê ji wê behrê deyn tebab e
Behr e û doj e û qîr di nav e

Medhâ bidin ji kitîr
Textê tenê dibû emîr
Ew e alim ew e xebîr

Padşê min ji durrê bû
Hisnetek jê çê bû
Şaxa mehbêtê lê bû

Lê bû şaxa mehbêtê
Li destê Sultan Êzî heye qelema qudretê
Elhemedullah û şikir ez avêtime ser pişka sunnetê

Aşîqa ew mîr dît û kir nas e

¹ - Jêder: Pîr Xidir Silêman: Pirtûka Êzdiyetî, Rûpel 37, çapxana fêrkirina bilind, Hewlêr 1996.

Jêk vavartin muhbet e û kas e
Kire riknê çendî esas e

Kire rikin û rikinî
Durr ji heybetê hincinî
Taqet nema hilgirî

Taqet nema li ber bisebirî
Durr bi renga xemilî
Sor bû sipî bû sefirî

Durr bi renga geş bû
Berê ne 'erd hebû ne 'ezman hebû ne 'erş bû
Ka bêje min padşê min bi kê re xoş bû

Padşê min xoş suhbet e
Lêk rûniştibûn muhbet e
Padşê min li wê derê kir hedd û sedd e

Padşê min hedd û sedd li wê çêkirin
Şerî'et û heqîqet jêk cihê kirin
Sunnet mixfî bû hingî dehir kirin

Sunnet mixfî bû hingî kir diyar e
Padşê min heqîqet nav da dihinare
Gotê: 'Ezîzê min, sunnet li kû bû li kû girtibû war e?

Çi mewlayekî min î hukim rewa
Mersûm nazil bû ji cewa
Bi qudretê surra sunnetê malîq westa bû li hewa

Bi qudretê malîq westa bû sunnet e
Û bir ji ber padşê xo îcazet e
Gotê: 'Ezîzê min, me hizret mehibet e

Çi mewlayekî min î hukim giran e
Li nav van dana zor erkan e
Muhbet û Xerzê Nûrî dane wan bi nîşan e

Xerzê nûrî bab e
 Dû cewher keftine nav e
 Êk 'eyne êk çav e
 Êk 'eyne êk beser e
 Padşê min da durrê bi neder e
 Padşe dizane kî li ser e kî li ber e?
 Qendîl ji bana nizilî, muhbet e kefte nav e
 Padşê min pê hilnabû çav e
 Ka bêje min çi gote durrê jê weriya bû av e?
 Av ji durrê weriya
 bûye derya û pengiya
 Padşê min merkeb best û tê geriya
 Padşê min li merkebê dibû siwar e
 Padşe ye û her çar yar e
 Têk seyrîn çar kenar e
 Li Lalişê sekinî û got : Ev e heq war e
 Heq war e û sekinî
 Padşê min hêvan avête behrê behr meyinî
 Duxanek jê duxanî, her heft 'ezman pê nijinîn
 Padşê min 'ezman birast e
 Muhbeta ji qevda rast e
 Padşê min mekan dane text veguhast e
 Padşê min li 'ezmên kiribû sefer e
 Ew bû çar sefer kiribû ker bi ker e
 Kire riknê çendî member e
 Aşîqa we jê xeber da
 Şaxekî dî jê berda
 Kire riknê çendî 'erda
 'Erd mabûye behitî

Xedudekê xeditî
 Got: 'Ezîzê min, 'erd bê wê surrê natebitî
 Piştî çel salî bi hejmar e
 'Erdê xo ranegirt heşar e
 Heta Laliş bi nav de dihate xwar e
 Laliş ko dahate
 Li 'erdê şîn dibû nebat e
 Pê zeynî çiqas kinyat e
 Ko kinyat pê dizeyinîn
 Çar qîsme têk hincinîn
 Ax û av û ba û agrî qalibê Adem Pêxember jê njinî
 Şembû dane asas e
 Îniyê kir xilas e
 Piştî heftsed sal, heft surr hatine durran û kas e
 Piştî heft sed sal heft surr hatine hendav e
 Qalib mabûye bê gav e
 Gote Ruhê tu bo çî naçiyê nav e
 Ruhê got li ba aşîqa: We me'lûm e
 Heta bo min ji bane nêz saz û qedûm e
 Nîveka ruhê û qalibê Adem Pêxember zor tuxûm e
 Saz û qedûm hatin û hindirî
 Nûra muhbetê hingivte serî
 Ruh hat û qalibê Adem Pêxember şiyarî
 Adem Pêxember ji wê kasê vedixwar û vedijîya
 Mest bû hejîya
 Goşt lê huriya, xûn tê gerîya
 Adem Pêxember ji wê kasê vedixware
 Kerameta wê kasê hate diyar e
 Lew Adem Pêxember pêngijî pê dibû şiyar e

Adem Pêxember ji wê kasê vedxwar û pê xoş tê
Kerameta wê kasê hat û gehiştê
Lew Adem Pêxember hilgirt û bire behiştê

Padşê min î rebb el-semed e
Ji Adem wê bûn coqet e
Jêk vavrtin heftê û dû millet e

Bûye bedîla nûhê nebiya
Qewmek dê dahir be li dilê wan heye zor kifriya
Ew jî wê li xudê xwe bine yaxiya

Piştî wê hêwanê
Qewmek dê dahir be di dil de namîne îmanê
Ew jî dê gerq bin bi ava tofanê

Piştî wan bedîla
Qewmek dê dahir be neyê 'edîla
Nuqtek dê nazil be ji qendîla
Wê li nav dahir be Brahîm Xelîla

Birahîm Xelîl ji nuqtek sadîq e
Bi sê herfa dibû multeq e
Heta xudê xo nas kir bi heq e

Êta xudê xwe bi heq nas kir
Ligel 'Azîr û Nemrûd û senema behs kir
Lew giyanê xo ji kifriyê xilas kir

Piştî wan Xelîlullay e
Îsa ye û Mûsa ye
Mehemedê nû kamil e
Muhîba wî dê hingifte hindêk dil e

Xitmê Mîra seyyidê mursil e
Ya seyyid el-Mursîlî
Çend bedîl hatin û bihurî
Çend xas hatin, min hijmirî

Ew siltan Şêxadî ye,
tac e ji ewil heta bi axirî

(Di biservehî -2- de li dawiya pirtûkê, ev qewl çawa li navça Efrînê tê gotin hatiye danîn).

Wekî ku tê dîtin, gotina Êzdîtiyê li derbarî afrandina mirov, di xêzên xwe yên qalng de, nêzik ya mezopotamî, Tewrat û Îslamê ye. Ew di warê çêroka tofana Nûh û Pêxemberan de jî hîç ji wan nedûr e.

Rêzdariya Rojê û Êgir di Êzdîtiyê de:

Carina, bawermendên ola Êzdî bi perestvaniya Rojê û Êgir tèn binavkirin. Ew yek jî ji rastiye dûr e, çinkî Êzdî Xwedêyekî Tekûbitenê pîroz dikin û ti hevparan jê re nabînin.

Rastî û bingeha pîrozkirina Rojê û Êgir jî wiha ye:

Êzdî rojê û êgir wek du tişt û şanên Xwedê dibînin, loma jî ew wan pîroz dikin. Ew dibînin jî, ku ronahî şana pakî û zelaliya Xwedê ye, hebûna Xwedê jî di her tiştên ku ronahiyê didin de diyar dibe. Wekî ku em dizanin, agir û roj, di Zeredeştiyê de jî ji baweriyên resen in.

Êzdîti û Melek Ezazîl:

Gotina Êzdîtiyê li derbarê vê mijarê wiha ye:

Li destpêkê Xwedêyê gewre ji roniyê xwe ya rûmetdar heft Firîşteyên mezin afrandin: Izrayîl, Ezazyîl, Dirdayîl, Israfil, Mîkayîl, Şimqayîl û Cibrayîl, û komelgeha Firîşteyan ya giyanî ya destpêkê ji wan damezrand, ew li dora textê wî yê gewre danîn, ji xwe re kirin alîkar û birêvebirina karûbarên gerdûnê û hemî afrandeyan bi wan hilpesart. Û ew ferman jî kirin da ku ji wî bitenê re perestvaniyê û secdê bikin.

Piştî ku Xwedê gerdûn û zemîn çê kirin û ji her renegekî jiyana bi nav de berda, govde Adem jî afirand û giyan bi wî de jî berda, wê hingê ferman da Firîşteyan da ku ji Adem re secde kin, wê hingê hemî pêriyan secde kir, tenê Ezazîl secde nekir!! Xwedê jê pirsî û got tu çima bejna xwe ji Adem re neşkinî? Ezazîl got Xwedê xwe: Xwedêyê min ê gwere, te em ji surra xwe ya 'ezîz afirandine û Adem jî ji şênberên zemînê çê kiriye, dema te em afirandin, te em agahdar kirin ku ji bilî te ji ti kesî re bejna xwe neşkinin û perestvaniyê tikesî jî nakin, min jî Xwedeyekî ji bilî te nas nekiriye, û ez sozê xwe bi te re naxim.

Wê hingê, Xwedêyê gewre ji Ezazîl re got: Birastî tu Firîşteyekî guhdarî û dilsozî, te tembiya min ji bîr nekir, û Xwedê rabû gerdenek/tokeke zêrîn xist gerdenê wî û ew kir serokê Firîşteyan û ji wê hingê de bi “Tewûsê Firîşteyan” hat binavkirin.

Ji hewaldana Êzdiyetiyê tê têgihîştin, ku dema Ezazîl ji Adem re bejna xwe neşkand, Xwedê ew seza nekir, li bervajî wê, li ser dilsozî û pêbendiya (iltîzam) wî bi tembiya Xwedê re, ew hat pesinand û ji Xwedê ve nêzîktir bû.

Di vê mijarê de, gotina Îslamê jî baş naskirî ye, ew dibêje: Gava ku Melek Iblîs (Ezazîl) şora Xwedê şikand, Xwedê ew ji komelgeha Firîşteyan û ji paytexta Xwedêyî qewtandin, lê sezakirina wî hîşt roja qiyametê û ew bi navê “Firîşteyê Şerxwazî û Xinaniyê-Iblîs” bi nav kir.

Ev cidatiya ku li derbarê Firîşte Ezazîl di navbera gotinên her du olan de heye, yek ji xalên herî peyvkêş e û cihê danûstandinê ye di navbera olên ezmanî de.

Bawerî heye, ku Şêxadî jî yek ji ewên ku di vê pirsê de xudî nêrîn bû. Di vê mijarê de, tê bawer kirin, ku Şêxadî nêrîna ku ji ramana sade û ji hişdariya miro've nêzîktir bû, vebjartiyê. Ew helwest li bingeheên felsefî ku Xwedê afrandeyên xwe li ser

afrandine jî tê, wek: Xwedê payebilind e, yekta ye, bê heval û bê hevpar e, û cihê lave û bergera her afrandekî û her perestvaniyekê ye. Lê Adem ji afrandeyên Xwedê ye û koleyekî wî ye, loma jî ew şûna Xwedê nagre, netê perestkirin û secde jî jê re nabe. Ango, perestvanî tenê ji Xwedêyê afranda' re tê kirin, lê ew di navbera afrandeyan bixwebixwe de çê nabe. Û eger radeya afrandeyekî di binyata sîstema Xwedêyî yan cîhanî de çî be, û delametên wî yên ezmanî û zemînî jî çî bin, perestvanî ji afrandeyekî Xwedê re wek gawirtî û înkarkirina yekîtiya Xwedê tê jimartin.

Helwesta Êzdîtiyê li derbarî Ezazîl bi vê nêrîna jorîn tê ravekirin. Ango Êzdîtî nabêje ku Ezazîl gunekar e, û ji paytexta Xwedê jî nehatiye qewtandin, li bervajî wê, Êzdîtî dibîne ku Xwedê dilsoziya 'Ezazîl bilind nixand û ew kir serokê Firîşteyan. Û wilo, Ezazîl "Melek Tawis" di Êzdîtiyê de bi sinc û delameta xwe ya pîroz maye û ne "Firîşteyê Xinaniyê" ye.

Eger salixên Melek Tawis, di beşê pêşîn de ji gotina Îslamî mîna salixên Ezazîl in, lê ew di beşê diduyan de ji gotina Êzdîtiyê, Firîşteyêkî xêrxwaz e, ji Xwedêyê xwe re guhdar e, û dilsoz dimîne û ticarî xinaniyê jî nake.

Bi tevahî mera kane van xalan li ser vê pirsê bêje:

1- Melekê Tawis ê Êzdî û "Firîşteyê Xinaniyê-Iblîs" ne yek in. Û digel ku ew di beşê yekê de ji çêroka olî, di her du olên Êzdî û Îslamî de, mîna hev in, lê ew di beşê diduyan de cida ne. Di wê beşê de, Melekê Tawisê Êzdî ji sîstema Xwedêyî netê avêtin, û wek Firîşteyêkî dilsoz bi Xwedêyê xwe re dimîne û bi kardayînen qenc ku pê hatine hildipesartin jî radibe.

2- Teşeyekî giyanî li mûdêla teşeyên şerxwazane û ji Xwedê re ne agahdar wek Engra Mayno yê Zeredêştî, û Firîşteyê Xinaniyê ku di olên ezmanî yên din de hene, di sîstema Xwedêyî ya ola Êzdî de netê dîtin. Ramana Êzdîtiyê li ser vê

mijarê dibêje: Her karek di gerdûnê de, çi çê û çi neçê, ji Xwedê tê, tikes ji bilî wî nikane pê rabe û ne gengaz e jî ku kanibe bike.

Qewl dibêje:

Amîn Amîn Amîn
Tebarek Allahû idîn
Ellahû ehîsenûl xaliqîn
Xêra bide şera wergerîn

Yanê çêxwazî û şerxwazî yekser bi vîna Xwedê dibe, Xwedêtiyeke cêwî (xêr û şer) di ola Êzdî de xuya nabe. Ango di Êzdîtiyê de, pêdvî bi hebûna teşeyekî ezmanî ku şerxwaziyê û çepeliyê di afrandeyên Xwedê de biçîne û eşkere dijberiya vîna wî bike û ta roja qiyametê jî bimîne, netê dîtin.

Em bawer dikin, ku ev tiştên me li jor gotine, ne tenê gotina dibêje ku “Êzdî perestevaniya Firîşteyê Xinaniyê” dikin, lawaz dike, lê ew wê bicarekê ji holê radike jî.

Di navbera Êzdî û Zeredêştîyê de:

Carina bawermendên ola Êzdî bi “Zeredêştîyê” tên binavkirin. Hin jî dibêjin, Zerdeştî pêşketinek bawerane ye ji ola Ezdahiyê, û Êzdîtî jî şêweya pêşdeçûna Zeredêştîyê ye li herêmên rojava ji welatê Mediya.

Gelo! Ma ra kîjan radeyê em kanin Êzdîtiyê bi Zeredêştîyê bi nav bikin, û çi pêwendî di navbera wan her du olan de hene?.

Emê li vir nekevin nav hûrmûrên her du olan, ji ber ku lêkolînên fereh û kûr pê gerek in, em jî ji wî karî re ne amade ne û ne jî mijara lêkolîna me ye. Lewre me dît, tenê hin tiştên ku di navbera wan her du oln de hevbeş in li ber çavan raxin.

Li gor zanînên ku me li ser koka her du olan Zeredeştî û Êzdîtî nas kirine, ew her du ol di hin warên bingehîn de digihên hev, hin rêwresmên Zeredeştîyê ji hêla Êzdiyan ve tîn li dar xistin. Lê belê ew her du ol di gelek tiştên bingehîn de jî ji hev dûr in.

Li gor zanîna xwe, me kanî ev tiştên hevbeş, di navbera wan her du olan de ferq bikirana:

1. Li derbarî demên destpêka gerdûnê û afrandina wê: Her du ol dibêjin, ku Xwedê ji ber xwe de hebû û bitenê bû. Pişt re, wî gerdûn ji Durreke pîroz afirand. Paşê jî stêr, zemîn, av, geye, sewal, mirov û hemî tiştên gerdûnê di çend rojan de afirandin.
2. Hemî Firîşte û teşeyên giyanî ku ji afrandeyên Xwedê ne, bi fermana wî dilivin û dixebitin û rola bingehîn di karûbarên gerdûnê û afrandeyan de di destê wan de ye.
3. Sê bingehên Êzdîtîyê yê flesefî yê sereke hene:
 - **Rastî:** Gotina rastiyê, kirina rastiyê û karê qenc.
 - **Nasîn:** Nasîna Xwedê, mirov û pesendkirina zanînê, û di wan hemiyan de jî nêta pak.
 - **Fedîkirin:** Fedîkirin ji Xwedê, mirov û ji karên çepel.

Ev hersê tiştên bingehîn, ta radeke bilind digihên her sê bingehên felsefî yê ola Zeredeşt, yanê: Ramana çêxwaz, gotina çêxwaz û karê çêxwaz.

4. Ronahî/agir di her du olan de pîroz e. Ew jî şana pakî û zelaliya roniya Xwedê ye.
5. Avdaz, pênc çax nimêj û guhdana pakbûna giştî, di her du olan de ferz in. Hin liv û rêwresmên wek hev jî di nimêja her du olan de hene, jê: Li dawiya nimêjê, mirovê bawervan piştî nava xwe vedike, paşê jî sê caran li nava xwe dalîn û li pêş û li paş girêdide, ev yek jî pêwîstiya

pêgirtina bawermendên her du olan bi hersê bingehên felesfî yên olî bi bîr tîne û pêbendiyê xort dike.

6. Êzdî dibêjin, li dawiya her hezar salî, Xwedê Pêxemberekî ji ola Êzdî re dişîne û wî ji windabûnê xelas dike. Ev yek jî mîna baweriya Zerdeştîyê bi hatina “Rizgarkerê Çavlırê - Sawşînat” e, ewê ku dê li dawiya demê were cihanê û mirovatiyê ji çepeliyên Ehrîman rizgar bike. Baweriya hatina Pêxemberan jî stûneke bingehîn di her du olan de.
7. Cilên rêberên ola Zerdeştî û xerqeyên “Techile” li ba bawervanên her du olan şana pîrozîyê ne.
8. Êzdî zanînen ola xwe nanivîsin, Zerdeştîyên pêşîn jî zanînen ola xwe nedînivîsandin, wan jî bawer dikir, ku nivîsandin wateya şoran wêran dike.
9. Her du astên olî Pîr û Mirûd di Zerdeştîyê û Êzdiyê de jî hene.

Ji bilî wan, em kanin kirdene din jî li derbarî nêzîkhevbûna wan her du olan bêtî, wek ew her du ol li welat û warên Kurdan derhatine.

Lê belê digel wan hemî tiştan, mera nikane bi hêsanî û bi zelalî bêje, ku Êzdîtî bi şeweyekî yekser û sergihayî ji Zerdeştîyê kişîye, yan jî Zedeştî ji Êzdahiyê yan ji Êzdîtîyê hatiye. [kurteşirovek li ser Zerdeştîyê di biservehî -2- de li dawiya pirtûkê heye].

Lêkolîna Diduyan

Bawerî û Perestvanî di ola Êzdî de

Êzîd bawer dikin, ku Xwedê yek e , ji berê de heye, her tişt afrandiye, gerdûn di destê wî de ye, hemî afrande di bin şora wî de ne, Firîşte jî bi vîna wî dilivin û fermanar in. Qewl dibêje:

**Xwedê yek e yî bê hevpar û bê heval e
Her ew e, her ew e, ne xwarin e ne xew e
Şehda dînê min bi navê Xudê û Melekî Taws didêt rew e**

Ji nav Firîşteyên Xwedê heft ên mezin in, ew xizmetkarên serekene di paytexta wî de. Her yek ji wan li ser zemînê bi Şêxekî tê nimûnandin, Dirdayîl bi Şêxesen, Israfil bi Fexridin û hwd. Firîşte Ezazîlê jî, ku bi (TêrTawis tê nimûnandin), serokê Frîşteyan e û karûbarên cîhanê û mirovan pê hatiye hilpesartin⁽¹⁾.

Êzdî baweriyê bi hebûna jîyanê û axretê, heşr û hesêb, ecir û sewab, buhuşt û dogeh û gelek tiştên ku di olên ezmanî yên din de hene, dikin. Wekî me berê jî got, sê bingehên felsefî di ola Êzdî de hene:

- Rastî: Gotin û kirina karên rast û qenc.

¹ - TêrTawis şana serbilindiyê û qiyametê ye... û nîşaneke herdemiyê ye di warê olbaweriyên Pûtperestî de. /Fîlîp Sîrîng: Nîşandek di huner, ol û jîyanê de, rûp 194-195/.

- Nasîn: Nasîna Xwedê, mirov, zanist, û hezkirina wan bi dilekî pak.
- Fedîkirin: Fedîkirin ji Xwedê, mirov û ji kirina karên ne baş.

Perestvanî û Laveyên sereke di ola Êzdî de

Emê, lavij, berger, rêwresm û karûbarên olî yên sereke di ola Êzdî de hewaldin.

1. Pênc tiştên olî yên sereke hene, gereke her Êzdiyek wan zani be:

- **Şêx.**

- **Pîr:** Hejmara Pîran çel e.

- **Hoste:** Ew zanayê olî ye, ji asta Şêxan yan ji Pîran e.

- **Mirebî:** Ew ji Şêxên Şêxûbekrî ne.

- **Birayê Axretê:** Ew ji Şêxan yan ji Pîran e. Ji her Êzdiyekî ku gihşt temenê 35 saliyê tê xwastin, ku Birayekî Axretê ji xwe re bigre. Qwel li vê derbarê dibêje:

Şêx ferz e û Pîr nîşan e

Hoste û Merebî suhbeta wan e

Ferza **Birê Axretê** ferzek giran e

2. Berger (Nimêj):

Pênc çaxên pêkanna wan hene: Berbang, rojhilat, nîvro, rojava û hêvarê/şîva.

Êzdî cihê rojê ji nimêja xwe re dikin qublet. Li ser wê yekê Qewl wiha dibêje:

Qublet elbdûr (roj) qubleta me ye
Zimzim heca me ye
Kaniya Sipî mora me ye
Şêşems meferê me ye

Êzdî berî her bergerekê dest û rûyê xwe dişo, li çaxên berbangê û rojhilat, berê xwe dide rojhilat, li nîvro berê xwe dide başûr û li rojava jî berê xwe dide rojava, bergera hêvarê jî li dema xewê di nav nîvînan de tê kirin û bi “Bergera Xwedê” bi nav dibe.

Bawermend piştî xwe li nava xwe girêdide, xwe pêxasî dike, destên xwe vekirî datîne ser sîngê xwe, bi rêzdarî disekine û lava xwe dibêje.

Her çaxeke nimêjê laveke xwe heye pê tê binavkirin. Û ji ber ku di Êzdîtiyê de kar jî perestvaniye ye, bawermend kane lave û bergera xwe bêje û karê xwe jî berdewam bike.

Emê niha lave û bergerên her demnimêjekê hewaldin:

Lava Şifaqê ((Beyta Cindî)) **((Bi giştî, Şêx, Pîr û oldar vê nimêjê dikin))**

Cindiyo rabe roj e
Bes vê xewê hindoje
Xewa berê sibê zor 'ezab û doje

Cindiyo rabe rabe
Bes vê xewê tu şab e
Xewa berê sibê zor 'ezab e

Rabe ji xewên şêrîn e
Bes gorê teng bibîne
Feqîr bê kerbe bê kîn e

Rabe ji xewên tarî ye
Xew heram dibû li cindî ye

Wê li xudanên maşan û cenbeqî ye

Rabe ji xewê sibê ye
Xew heram dibû li medeh e
Wê li xudanên xerqeh e

Rabe ji xewên hingora
Xew heram dibû li mêrdara
Wê li xudanên kewnan û kara

Rabe ji xewên merxûna
Xew heram dibû li zirergûna
Wê li xudanên danan û stûna

Malo nîveka şevê ye
Dengekî bilind wî tê ye
Here te debore ji pê ye

Maşa te maşeka çê ye
Wê li ber xilmeta mewlê ye

Malo dîkil wê dixûnin
Van şevan xew lê nînin
Cindî holê distînin

Cindî nakin nû xewê
Dê bi serê xwe çine gewê
Digel mîrê xwe nakin derewê

Dîkilê perê wî sipî ye
Wê dixûnê li 'erşê 'êlî ye
Wê li ber melkê bêrî ye
Bang û hawarên me ji dîwana Şêxadî ye

Dîkilê perê wî sor e
Wê dixwîne li 'erşê jor e
Wê li ber melekê bi mor e
Ban û hawarên me ji dîwana qublet bidor e

Dîkilê perê wî zer e
Wê dixwîne li 'erşê ser e
Wê li ber melekê ekber e
Bang û hawarên me ji Şêşemsê teter e

Dîkilê perê wî kesk e
Tû vê xewê bes ke
Rabe ji Şêxadî bixwaze maş û berat û rizq e

Dîkilê 'erşa bang da
Yê erda cewab da
Şêxadî wê di hekar da
Padşê min wê di dilê bi rehîm da

Dîkilê koke kok e
Wê dixwîne li me'şûqe
Wê li ber melekê foq e
Ele biramo li dîwana Şêxadî kiribû şewq e

Dîkilê perê wî bi reng e
Ji 'erşa tîn deng e
Haway şara tîn ceng e

Malo feqîr dizergûnin
Mîrê xwe bi çava nabînin
Maşê xwe ji mîrê mezin distînin

Cindiyo rabe roj e
Feqîr çûne ber roj e
Xunav ketî peykan û bişkojan û xerqeh e

Rabe ji xewê sibeh e
Feqîr çûne ber dergah e
Xunav ketî peykan û bişkojan û xerqeh e

Rabe ji tarî bav e
Qesd bike merzên av e
Ciwana bike destan û çav e

Eva bû edetê me zirbav e

Cindiyo tuyî nivistî

Li xulmetê yî sistî

Lew mîrê mezin tu ji maş êxistî

Ne xwastim lew nivistim

Heke bixwastama nedivistim

Lew mîrê mezin ez ji maş êxistim

Cindiyo mexe rojê

Û menive bi şevê

Her roj ku roj hiltê

Te maşê xwe ji mîrê mezin divê

Cindiyo mexe rojan

Û menive bi şevê

Serî hilîne bibîne milkan û baxan

Behiştê baqî milkê siltan Êzî 'eleyhîsslam

Cindiyo tuyî rênas

Me şerab divê ji kasên xas

Li wê hewdê yele biramo milkê Xidruliyas

Cindiyo tuyî nûrîn

Me şerab divêt ji kasên zirgûn

Li wê hewdê yele biramo milkê Şemsedîn û Fexredîn

Dilê min î bi kovan e

Pîrê bi navê Libnan e

Pîrê Libnano gyano

Zeynet bi navê Şêx Mendê Fexrano

kofê te yî qewî ye

lê cema dibûn welî ye

pîrê Libnano gyano

zeynet bi surra şêxê Adiya

kofê te yî bi cî de

lê cema dibûn mirîd e
pîrê Libnano gyano
zeynet bi sura Siltan Êzîd e

kofê te yî mezin e
lê cema dibûn momin e
pîrê Libnano gyano
zeynet bi sura şêx Sin e

kofê te yî bi cî de
lê dine bûye dihişkir
pîrê Libnano gyano
zeynet bi sura Şêxubekir

kofê te yî nûrîn e
lê cema dibûn zergûn e
pîrê Libnano gyano
zeynet bi sura Şemsedîn û Fexredîn e

kofê te yî bi tertîf e
mêra jê dibir nesîb e
pîrê Libnano
Xidr-lyas bi xwe neqîb e

kofê te yî giran e
firî çûbû ezman e
li erşan dewran dane

mîrê sicayê sican e
nasirdînê Baban e
şêr Mehmed Reşan e

pîrê Terciman e
dawûdê bi Derman e
rastî sipartî gyan e

mîrê Heselmeman e
serwerê me her çelan e

pîrê Libnano gyan e
zeynet bi sura şêx Mendê Fexran e

çûme diyarê wê nûrê
kela te wê dixure
pîrê Libnano gyano
li wê hewşê li şûrê

çûme diyarê behîştê
ew dîndara min xweş tê
cindî mîr bû, libsê reş lê

çûma banê kafêyo
me merzên behrêyo
pîrê Libnano gyano
kesê wa li ber gezhêyo

çûme silavgehê
ferecê me li qubehê
pîrê Libnano gyano

Lava sibê

a. Beşa yekê

Amîn Amîn Amîn
Tebarek Ellahû eddîn
Ellahû ehîsenûl xaliqîn
Bi himeta Şemsedîn
Fexredîn, Nasirdîn, Sicadîn, Babadîn
Şêşems qiweta dîn
Siltan Şêxadî tacjil ewellîn heta axirîn
Heq el hêmdilla rebill alemîn
Xêra bide şera wergerîn
Mehderekê dixwazin
Bi rehma Şêxadî rezay melek (Şêxesen) kerema Şêşems

b. Beşa diduyan

Nûr ji nûrê şefîqî
Sibhân ji te xaliqî
Melek li ber tifiqî

Ji malê heta malê
Şêşems xudanê sîqalê
Em ji Şêşems nabrin xeyalê

Derecê heta derecê
Şêşems xudanê ferecê
Em dê dest û damanên Şêşems kin
Şûna Ke'bitillah û Hecê

Ji stûnê heta stûnê
Şêşems
xudanê me'rîfet, erkan û nasînê

Ji çavî heta devî
Mora Şêşems lê dikevî
Mydana germa nahêlin binivî

Serî heta piya
Ya Şêşems danîne serên rêya
Em ji Şêşems nabirin hêviya

Ya Şêşems
tu li me veke dergeha rehmetê
Te em anîbûn ser vê xulmetê

Sunî ku disunîne
Zebûnin dimandîne
Em bi Şêşems bihêvî ne

Sunnet ku Sunnet e
Zebûne kêmtaqet e
Me bi Şêşems eyanet e

Çi du'aya extiyarê mergehê kirî

Cêşê melek Fexredîn qewalê Şêxadî
Du'a qebûl pîrê libina
Wan çi du'a kirî
Me ew du'a kirî.

((Temam Xwedê û Siltan Şêxadî, baqî Ella)).

Lava nîvro

Ya Xwedê.
Tu bidî xatirê Hesen zerbaba (keramet)
Def û şibaba
Êzdîn e mîr bavê bava
Mezinê çendî sihaba.
Ya Xwedê...
Tu bidî xatirê durra sipî ye,
Padşe û bêrî ye
Nefesa heq sira Siltan Êzdî ye
Melek Şerfedîn, xêr û sebîl, şerbik û çira ye.
Ya Xwedê...
Perî qendîl dergehê dîwan siltan Şêxadî kî
Tu bidî xatirê Ixtiyarê Mixfî
Sira li pê pira sîratê.
Ya Xwedê...
Tu bidî xatirê mezin meydana meleka
Ser holê sekiniye dewrêşê Qatanî
Serdarê heştê hezar siwarên mala Adiya
Pîrê Libna, pîra Fat, Sitiya Ês, Maka Şêxadî, Xatûna Fexra,
Şêxfexrê Adiya, Şêx Mend, Nasirdîn, Sicadîn, Kafê û
Zemzemê, qublîtil bidûr, Êzdînemir kî.
Ya Xwedê...
Tu bidî xatirê Kaniya sipî

Pîr Bab, Pîr Mendê Gorî, sira Tawisî Melek, her heft kurên
Pîrê, sûka me'rîfetê, pênc ferzên heqîqetê, dîwana agê
Qelendera, dergeha Mîr li Mîr Amadîn kî.

Ya Xwedê...

Tu bidî xatirê Idrîsî Xeyat, banî 'erş e,
Melek Zîn, Melek Fexredîn, Çel Mîrî li ber secadê kî.

Ya Xwedê...

Em mirazê xwe ji te dixwazin

Dîn û îman û kemal e.

((Temam Xwedê û siltan Şêxwadî))

Lava rojava

Ya siwarê rojhilatê û rojavayê...

Win bidine xatirê Dotê(roj) û Dayê(hêv)

Win me xelas kin ji qedayê ji belayê

Win bidine xatirê kaniya sipiyê

Ya Şêşems...

Tu li halê mala xwe bipirsî û me jî vê carê

Win bidine xatira erş û kursî

Ga û masî

Heyat li kursî

Ya Şêşems...

Tu li halê xwe û mala me bipirsî

Win bidine xatirê lûh û qelema

Hewa û Adem e

Îsa bin meryem e

Ya Şêşems...

Tu li halê xwe û me jî bipirsî li hemo dem e

Win bidine xatira çerxan û feleka

Horiyan û meleka

Surra Tawsî melek û çarde tebeqa

Ya Şêşems...
 Tu pirsyareke xêrê li mala xwe û me jî bike
 Win bidine xatira behîstê û darê
 Kafê û mixarê
 Sura Êzî û bêtilfarê
 Ya Şêşems...
 Tu pirsyareke xêrê li mala xwe û me jî bikî vê carê
 Win bixatira darê kin
 Kasê kin
 Extiyarê mixfî pê pira selatê kin
 Ya Şêşems...
 Win pirseke mala xwe û me jî bikin
 Win bidine xatira durra sipî ye
 Melekê bêrî ye
 Surra Êzî ye
 Ya Şêşems...
 Li dîwana sultan Şêxadî
 Tu bo mala xwe û me jî bike hêvî ye
 Win bidine xatira durra sor e
 Êzdîn mîr e
 Qubletli bidûr e
 Ya Şêşems...
 Bang û hawarên me bêt Melekê jor e
 Win bidine xatira durra zer e
 Ax û av û agir e
 Erd û ezman û ber e
 Êzdîn mîr û her çar surr e
 Ya Şêşems...
 Tu li banga mala xwe û me jî were
 Win bidine xatira sûka me'rifetê
 Mêrê li ber bedlê dike xilmetê
 Derwêş şev û roj dike 'îbadetê
 Her pênc ferzên heqîqetê
 Şêx û Pîr, Hoste û Merebî, yar Birayên Axretê

Ya Şêşems...

Tu li mala xwe û me jî bikî sexbêran

Win bidine xatira kursiya rehmana

Melekê cana

Behra qudsê cana

Ya Şêşems...

Me ji te divêt dîn û îmana

Win bidin xatira Izrayîl, Cibrayîl, Mîkayîl

Şifqayîl, Dirdayîl, Ezafîl, Ezazîl

Her heft melekên kibîr di dest de mifte û kilîl

Ew jî li ber hezreta Melekê Celîl

((Temam Xwedê û siltan Şêxadî))

Lava Hêvarê/ Bergera Xwedê

((Bi tevahî, ji hêla Şêx, Pîr û oldaran ve tê kirin))

Her ew e, her ew e, ne xwarin e ne xew e

Şeha dînê min bi navê Tawisî Melek dibe rewa

Şehda dînê min yek Ella

Meqlûb û mergeh sela

Silavên mêra li Lalişê, meqlûbî

Berî mehê, cotên quba li wî erdî

Erdê Êzîdxan e, ser dikşîne ber Şêxadî

'Ibadetê sucudehê

Siltan Şêxadî padşê min e

Şêxubekir mewlayê min e

Siltan Êzî padşê min e

Hesen Meman Pîrê min e

Şêx Mend Şêxê min e

Şêxubekir mirebiyê min e

Tawisî Melek tehde û îmanê min e

Kaniya Sipî mora min e
Kaf, mixar û zimzim hêca min e
Qubetilbidûr qublete min e
Pîrê cerwa xudanê min e
Şêşems mesebê min e
Bînaya çavên min e

El hemdilla ji Adiya
Vavartin ji kafira rafidiya
Em avêtine ser pişka sunniya

Minet kirin ji mîra
Vavartin ji gawira ji xenzîra
Em avêtin ser pişka Şêxan û Pîra

Minet kirin ji minetê
Vavartin ji gawira ji şiretê
Avêtin ser pişka Şêxê suntê

Heke xudê kir Êzdî ne
Ser navê Sltan Êzdî ne
El hemdilla em bi ol û terîqeta xwe razî ne.

((Piştî bidawîkirina vê bergerê, gerek e bawermend navê Şêx,
Pîr û Mirebiyê xwe bibîr wîne)).

3. Rojî:

Rojîgir ji si'ûra de ra fitara xwarin û vexwarinê dibirin.
Rojiyên ola Êzdî de di van çaxan de ne û wiha tên
binavankirin:

a. Rojiya Êzîd (rojiya ferzan): Sê roj in. Li roja Sêşema
serê meha Kanûna Yekê ya Rojhilatî dest pê dibe û li fitara roja
pêncsemê kuta dibe. Bawermend li dema Si'ûra vê laveyê
dibêjin:

((Eyneta dînê Êzdî te li me kiriye ferz, ku em sê roj rojî li bo te bigirin)).

Berî fitarê jî wiha dibêje:

((Ya Xwedê westana me li boşê nedî, xilmeta me qebûl bikî)).

Li roja rojiyê ya sisiyan li ser fitara, Qurbanek/xwînek tê rijandin û cîran û dost tên vexwandin. Li wê şevê û li siba îne jî, cejna “Cejna Êzîd” tê pîrozkirin.

b. Rojîya Xudana: Bawermendên Êzdî li hefteya berî rojiya Êzîd, sê rojan rojiyê digrin. Xêra wê rojiyê jî wiha belav dibe: Roja yekê ya Şêşems e, ya diduyan a Fexredîn e, ya sisiyan jî a xudanê rojiyê û bav û bapîrên wî ye⁽¹⁾.

c. Rojîya Çele/ rojiya Xêrê: Ew çel roj rojî ye, û li du çaxan tê girtin:

1. Çelê Zivistanê: Li roja 21 meha Kanûna Yekê, yanê li destpêka werzê Zivistanê dest pê dibe.
2. Çelê havînê: Li destpêka werzê Havînê, ji 21 meha Hezêranê de dest pê dibe.

Lê belê, li roja bîstan ji rojîgirtin, Birayê Axretê kane rojîgir û şêxan vexwîne ba xwe, bi hev re fitarê vekin, û bêyî ku çel roj rojî sergihayî bibe, Çele tê pejrandin. Lê eger rojîgir bixwaze, kane çelê xwe bidawî bike.

Pişî ku çel roj rojî tamam dibe, li roja dawîn, rojîgir qurbanekê dike, Şêxê xwe, merov û cîranên xwe vedixwîne ba xwe. Ew roj bi “Cejna Çelê Rojiyê” tê binavkirin.

4. Hec:

Heca Êzdiyan Lalişê li Kurdistana Êraqê ye, ew li ber wargeh û mêrava Şêxadî tê kirin. Çaxa Hecê li 23 meha Êlûna

¹- Şêşems, Xwedêyê rojê ye li ba gelê Xaltî, /Dr.Xelîl Cindî, rûpel 18/. Xaltî ji gelên Çiyayî ye û ji bapîrên Kurda ye.

rojhilatî ye. Rêwresmên Hecê heft rojan dirêj dikin. Bawermendê Êzdî kane bêtirî carekê here hecê.

5. Zekat: Tibaba zekatê bê sînor e. Mirovê Êzdî zekata xwe dide Şêx, Pîr û kesên xizan jî.

Cejn û rojên pîroz di Êzdîtiyê de

Gelek cejin û rojên pîroz li ba Êzdiyan hene, hejmara wan yazdehan derbas dike⁽¹⁾. Jê: Sersal, cejina Êzîd, Çelên Havînê û Zivistanê, Simata Çelmîrê, Bilinde, Xidir Ilyas, Qapağ, Cumayê... û hd.

Emê cejin û boneyên ku Êzdiyên Na.Efrînê pîroz dikin û rêwresmên ku li dar dixin, hewaldin:

1. Cejina Sersalê:

Ev cejin li roja Çarşema yekê ji meha Nîsanê bi demjimêra rojhilatî ye, ew bi Çarşema Sor jî binav dibe⁽²⁾. Wateyeke vê cejinê ye mezin di ola Êzdî de heye. Ew cejina vejîna û dahatina Tawis Melek e û rojek pir giring ji bo bergera Xwedê.

Gotina olî li derbarî vê boneyê dibêje, ku ew roja jidayîkbûna Şît kurê Adem kalikê Êzdiyan e, û roja jidayîkbûna hemî afrandeyan e. Di vê mehê de sirûşt nû dibe û hêk/hêlîn vedibin, loma jî hêk şanek giring e li vê cejinê, ew bi rengên kesk, zer, sor ligel rengê sipî tê fodilkirin. Bawerî heye, ku ev cejin ji dîrokek pir kevin de maye.

Li roja çarşema sor, Êzdî seredana Şêxên xwe dikin, derdikevin nava sirûştê û ahengan li dar dixin.

¹- Ji bo vê mijarê li vê pirtûkê vege: / Ebdirezaq Elhuseynî: Êzdî li niha û pêseroja wan, çapa heftan 1980/.

²- Rojnama zayînî ya rojhilatî sêzde rojan li şûn ya rojavayî ye.

Ev cejin, ta berî bîst salan, li meha Nîsanê bi şeweyê gelêrî û kilaskî dihat kirin. Xelk diçû ber pîrozgehan, qurban dikirin, xwarin belav dikirin û şahiyên cejinê li ber def û zurnê li dar dixistin⁽¹⁾. Li roja me, şahiyên mezin li ber pîrozgehên Şêx Berkêt, Parse Xatûnê û Çêlxanê tên lidarxistin.

2. Gerandina Senceqê:

Êzdî bawer dikin, ku Senceq nîşaneke Xwedêyî û pîroz e. Senceq bi xwe pûtekî Têrtawûs e, ji me'denê Bironz hatiye çêkirin.

Heft senceqên Êzdiyan hene. Mîrê Êzdiyan wan wiha li deverên Êzdiyan belav dike:

1. Tawisê Enzelî li Welat Şêx.
2. Tawisê Şengalê.
3. Tawisê Helebê.
4. Tawisê Na.Xalta.
5. Tawisê Çiyan (Hekarî).
6. Tawisê Rûsya ji bo Kurdên Ermenistanê.
7. Tawisê Tebrîzê.

Li sala 1881ê destlata Osmanî destê xwe danî ser hin senceqan û ew winda kirin.

Li werzên Biharê û Payîzê Qewal senceqan li ser Êzdiyan digerin û rêwresimên wê li dar dixin. Ew senceqê datînin nava oda rûniştinê, li dorê rûdinin û srûdên olî yên bitaybetî wê boneyê dibêjin, bawervanên Êzdî jî tên wê Senceqê pîroz dikin.

¹- Giringiyeke taybet ya vê alava saz ya pufkirinê di ola Êzdî de heye. Dibêjin, piştî ku qalibê Adem hat afrandin, giyan bi riya Zurnê di guhê wî re hat berdan.

Li boneya gerandîna senceqê, li cejnan û li ber dergehên pîroz û bi hilatina rojê re, strûda olî “Beyta Sibê”, li ber dengê defikê û pîkê, ji hêla bawervanan ve tê gotin:

Beyta Sibê

Hê hê ji wê hiltên roj e
Şêxê Nûrê bişkoj e
Destê Şêşems selat û doj e

Ji wê ku roj hilate
Ji berî mang derhate
Şêşems zeynan dibû welat e

Ji wê hiltên tav e
Şêxê Nûrê zerbav e
Sûnnet kiribû tebab e

Ji wê tê qemer e
Şêşems ser kursiya zer e
Sûnnet kiribû dehir e

Ji wê hiltên tî ye
Jê diçe manga sipî ye
Şêşems û Şêxadî sunnet kiribû qewî ye

Ji wê hiltên şems e
Me nedît li nav ti kes e
Wekî bab û pisê, pê ava kiribûn meclîs e

Berî aşiqên momin e
Şêşems bînaya çavên min e
Ban û nedrên Şêşems ji ber diçine

Roj hate taştan e
Şêşems bestî dîwan e
Maşa wê dide mêran e

Roj hate tašta mîr e

Şêşemsî wezîr e
Mang û nedrên Şêşems da cels û ruhaqên mîr e

Roj hate nîvro ye
Manga sipî jê diçêye
Şêşems î bi misk û mo ye

Nîvro dageriya
Manga sipî jê diçêye
Şêşems î bi misk û mo ye

Nîvro dageriya
Jê diçe manga sipî ye, Şêşems û Şêxadî ye
Sunnet kiribûn qewî ye

Roj hate 'erşê jor e
Şêxadî yî xefûr e
Mang û nedrên Şêşems da behrên kûr e

Roj hate, 'erşê semeda
Aşîqa we jê xeber da
Mang û nedretê Şêşems ji ezman heta bi erda

Roj hate 'erşên 'êlî ye
Şêşems we dibêjiye
Da biçine silava Kaniya Sipî ye

Şêşems dibêje mêran e
Da biçin silava Dawidê bin Derman e
Dawid we dibêje
Hey Şêşemsoyê ewlî ye
Da biçin silava Şêxadî ye

Roj hate û ava bû
Şêşems li 'erş rawesta bû
Aşîqa silawat lê veda bû

Şemis û Fexir diçine

Li dergehê siltên in
Ew maşa didin û distînin

Şemis û Fexir biran e
Li dergehê rawestan e
Lê maşa didine biran e

Şêşemso navê te mîr e
Hey babikmo yî feqîr e
Bi şevê û rojê wê li nêçîr e, nêçîra dîndara mîr e

Ew babê şêx Hevîndî
Wê li dereca bilîndî
Şêxadî tu wê xûndî

Ew babê şêx Hesin î
Wê li dereca mezin î
Sunnet bi Şêşems sekinî, bînaya çavên min î

Ew babê Şêx Avdel î
Weliyo surre li bal î
Wê li hizreta Melkê Celal î

Ew babê Alî Reş e
Hey Şêro ji Laliş e
Dîwana Şêxadî bi te xweş e

Ew babê Şêx Babik î
Weliyo surre li nik î
Wê li hizreta xaliq î

Ew babê Amadîn e
Weliyo borî bi zîn e
Wê li hizreta siltîn e

Ew babê Babad î
Tu dermanê fuad î
Şêxê min e Şêxadî, sed xweziya wê ruhê jê dibe razî

Ew babê Şêx Xidirê ye
Weliyek jê diçê ye
Şêxadî hinare pê ye, kire qasidê mewlê ye

Ew babê Şêx Tokil î
Ew e surra ji ewil î
Wê ji berî qal û ber î

Wê berî, berî qala
Me sûk dît bazara
Qumaşê beha dikin hezar e, me rasmal nema bû dendar e

Tirbetiyên me de çê ne
Bi digrin bi mênên e
Qumaşî beha dikin, rasmal ji me divêne

Ewan surra mîr beyinand
Hinciyê li rêya heqîyê xilitand
Ji bê nasînê îmana xwe şehitand

Win îmanê bernadin
Cewhera dernadin
Da we li dîwanên xasa li ser nedin

Îman ew e ya we birî
Çav nedine xelkê mişemrî
Da li taliya we nebe kifrî

'Etar hatin kitirîn
Xiwace dê difeşirîn
Rêya heqîyê maye mişerî

Şêxadî û Şêx Hesin e
Behra wan ya mezin e
Merkeb lê diçine

Dil bi wan emîn e
Şe bi wan sêkine
Leşkerên giran li ber nefsen wan diçine

Şêxadî û Şêx Berekat
Bi wê nûrê dikir xelat
Ew zû li bangiyê dihat

Şêxadî ji Şamê dihate
Li şerqiyê dikir xebat e
Mehmed Reşan dikir xelat e

Xelat kir Mehmed Reşa
Dabûyê maşê şeşa
Ji hew paş kir serwerê mêra

Ew Babê Sitiya Bilxanê
Rûniştî bû li dîwanê
Sunnet mabû li covanê

Ew babê Sitiya Êsiyê
Rûniştî li ser kursiyê
Sunnet mabû li hêviyê

Ew babê Sitiya nisretê
Rûniştî bû li hizretê
Sunnet mabû li xilmetê
Ji wan re dibêjin qisetê
Hey şêro ji heqîqetê
Nav û karên Şêşems ji me'rîfetê

((Oxleman, oxleman, dikrê te digere ji şerqê heta bi Şam.
Oxledin Şêxadî û melek Şêxsin, Şemsê Êzdîya, xudanê
kerametê, cêşên geliyê Lalişê, meded halê me û sunnetê.
Em kêm in Xudê temam.)).

- Cejna Xidir Ilyas:

Ev cejin dikeve şeva roja Înê ya yekê ji meha Şubata Rojhilatî. Rojek yan sê roj rojî tê girtin. Li hêvara Înê jî, keç û xort Pêxûnê dixwin, bawerî heye, ku xewnên wê şevê bicih tên, nemaze di warê zewacyê de, belkî ji ber wê jî ew carina bi “Cejna Miraza” jî tê binavkirin⁽¹⁾.

- Cijna Rojiyê / Cejna Êzîd: Em berê çêrê bûne.

- Cejna Biçûk:

Dikeve roja Weqfa cejna Rojiyê li ba Mislimanan. Wek tê gotin, li demeke berê, kelak bi navê “Kela Rojê” di navbera bajarên Hemê û Selemyê de hebû, xudanê wê mîrekî Êzdî bi navê “Sîfala Şems” bû. Ew carekê dîl hat girtin û li roja Weqfê hat serbestkirin, loma jî Êzdî wê rojê pîroz dikin.

- Cejna Çelê Rojiyê: Hat çêrêkirin.

- Cejna Qurbanê:

Ev cejn dikeve roja yekê ji cijna Qurbanê li Ba Mislimanan. Li vê cejnê “Tac Hîle” tên vekirin. Vekirina “**Tac Hîlê**” ji rêwresm û olbaweriyên kevin û giring in li ba Êzdiyan.

Tac Hîle, heft perçe cilên pîroz in, ji deziyên rîsî hatine ristin û çêkirin û bi rengê mor hatine cîlawkirin.

Li siba roja cejna Qurbanê, xudanê Tac Hîlê qurbanekê dike û xwe amade dike, û ji sibê de pêşwaziya Şêx û bawermendên Êzdî dike, û pişt re Tac Hîla tên vekirin

1- “Pêxwûn”, ji heft cure tene ligel xoyê tên qewrandin û hêrandin û li wê hêvarê tê xwarin. Navê wê bûye Pêxûn jî, ji ber ku ew ji tiştên “bê xwîn” tê çêkirin. Guman heye, ku têkliya vê cejinê bi “cejna Evînê-Velentayn” re hebe, cejna Velentayn dikeve 14 Şûbatê. Rahibê Romanî Velentayn ku li navîna sesdsala sisiyan berî zayînê li bajarê Romayê jiyaye.

Xudanê Tac Hîlê perçeyên wê datîne ser Stêr⁽¹⁾, pişt re Êzdî dibê re derbas dibin, perçê wê yê bi navê Xerqe meç dîkin û destê Şêx jî maç dîkin. Pişt re, jin û zarok diçin û mêr li mêvaxanê dimînin.

Pişt re xwarin tê danîn, Şêx Qewlên bi taybetî wê minasebî dibêje, hin zanînen olî şirove dike, şîretan li bawermendan dike û li ser rewşên dîn û dinyayê jî daxive. Li taliyê, kesên ku amade bûne, dest, serî yan cilên Şêx radmûsin û minasebe bi wê yekê bidawî dibe.

Li derbarî koka kevin a Tac Hîle, gotina Êzdîtiyê dibêje: Piştî ku beran ji Ibrahîm Xelîl re ji ezmên de dahat û ew şerjê kir, hirîya wî jî rist û kire cil û li xwe kir û ew “Tac Hîleya” yekê bû. Ji ber wê jî, Tac Hîle wek “Cilên Nûranî/Xerqeya Nûranî” tê pîrozkirin, û ew destnîşana cilên Firîşteyan jî dike.

Mîrê Êzdiyan Tac Hîleyan dide hin Êzdiyên ku ji ola xwe re dilsoz in, û pêwîst e ew ji pileya Şêxan bin.

Perçeyên Tachîlê ev in:

1. **Tac:** Ji bo dana serî ye.
2. **Kulik:** Kumekî biçûk e, di bin Tacê de tê danîn. Gerek e her Êzdiyekî oldar kumikekî di bin desmalê de bidê.
3. **Kemberbest:** Kembereke rîsî ye.
4. **Mêzer:** Êzdiyên oldar li Şengalê û li Welat Şêx wê didin serê xwe. Berê, Êzdiyên Na.Efrînê jî ew didanê, lê niha tenê Êzdiyên navsal û Şêx Husên Şêxê Êzdiyên Efrînê wê dide serê xwe⁽²⁾. Mêzer carna bi “Şe'r yan 'Igal” jî bi nav dibe.

¹ - Stêr, cihê ku nivîn li ser tînan danîn. Kurd bi tevahî û Êzdî bi taybetî jê re dibêjin “Ûcaq”, û wî cihê wek cihekî pîroz dibînin û li pakbûna wî pir miqate dibin.

² - Zanyar Mortkart di pirtûka [Dîroka rojhilata nêzîk a kevin, rûpel 40-41] de wiha dibêj: Ji serdema Cemde-Nesir, yanê ji beşê diduyan

5. **Cube:** Cila govde ye, ji pêşiyê ve vekiriye, du piyên wê yên dirêj hene, bin çengê wan qulkiriye, bawerî heye, ku ew mîna cilên kahinên Zerdeştî yên kevin in⁽¹⁾.
6. **Keşkûl:** Percakî rîsî ye, mîna Keşkul, Quf yan Zembîleke biçûk e, lewre carna jê re Zembîl tê gotin.
7. **Elekanî:** Piştekanî e, li nava mirov tê gerandin. Ew ji deziyên rîsî yên lihevbadayî hatiye çê kirin, her deziyek jê re Peng tê gotin⁽²⁾, Şêx Husên dibêje, ew ji 72 pengan hatiye hûnandin, ew dora 2 mitran dirêj e.

Heft Tac Hîleyên pîroz hene, ew Firîşteyên Nûranî li ser zemînê dinimînin. Hejmara wan bi qaserî ya Senceqa ye. Wek tê zanîn, Senceq jî heft Frîşteyên mezin li ezmên dinimînin, li serê wan jî Melek Tawis e.

Nûraniyên ku Tac Hîleyên xwe hene, ev in:

1. Şêşems.	2. Şêx Mend.	3. Şêx Nasirdîn.
4. Şêxobekir.	5. Şêxesen.	6. Şêxê Fexra.
7. Şêx Sicadîn.		

Ev Tac Hîle li navça Efrînê hene:

de ji serdema berbanga dîroka Somerî, şûnewar dertên, diyar dikin, ku koka xwe ji bêla Êranê ne (welatê gelên Arî ku Kurd jî di nav de), ji wan şûnewaran: Morên dûzik û masûrkî, por û benikên serî ('Igal), ji bo ku qiral ji xizmediciyan bihata naskirin, wî 'igal dida serê xwe.

1- Di goreke Medî de li nêzîk bajarê Silêmaniyê, di nav wêne û neqşên ku li ser dîwarên wê, Kahinekî ola Zerdeştî li kêleka Ūcaqê êgir sekiniye, li goriya destûrê Medî, wî xeftanekî pî dirêj û ti dest tê re dernehatine li xwe kiriye, [Diyegonof, rûpel 383]. Salixa wî xeftanî mîna Cube/Xerqeya Tac Hîle ye.

² - Ew pişt, pišta Zerdedêst ya pîroz bibîr tîne û jê re "Eyvia Enghen" yan jî Geştî dihat gotin. Zerdedêst ew dida nava xwe, ew ji 72 deziyan pêk dihat û destnîşana (Elîsne) dikir. Elîsne beşên pirtûka (Evêsta) bûn, hejmara wan jî 72 beş bûn. Zerdedêst zanişwerên ola xwe di wan re diyar kirine. [Ola Zerdedêstî, Nûrî Sma'îl, rûpel 14-15].

- Heft Tac Hîle li Gu.Qîbarê li ba van malan hene:

Navê bapîrk

Xudanê Tac Hîlê

Şêx Mend

Mistoyê Dewrêş

Nasirdîn

Henanê Heskê

Şêşems

Menanê Ce'fer

Şêşems

Mehmûdê Keleş

?

Wehîdê Evdê Hesen

Şêxobekir

Heyderê Xelîl

Şêkobekir

Bekirê Şêx Nasir

- Du Tac Hîle li Gu.Qestela Elî Cindo hene, yek li ba Hesenê Evdokê ye, ya din jî li ba Osê Evdê Cûnê ye. Çiraliqek jî, ku ji hûrmûrên Tec Hîle ye, li ba Os Mendê ye.
- Li Gu.Feqîra Tac Hîlek li ba Se'îdê Îbê Îskanê ye, şeş perçeyên wê hene, belkî ew Tac Hîleya herî sergihayî be li ba Êzdiyên Efrînê⁽¹⁾.

Wek tê gotin, berê hin Tac Hîle li ba maline Êzdî yen din jî hebûn, lê ew niha Îslam bûne, mîna mala Hec 'Evdo li Gu.Kefirsefrê, mala Şindî li Gu.Maratê û li ba maline ji Gu.Qurtqulaqê jî. Lê ji bo ku ew bi nav destan nekevin, wan ew xistin bingehên xaniyên xwe.

Li derbarî pîrsa: Kînga û çawa Tac Hîle gihîştine Çi.Kurmênc? Êzdiyên ku me jê pîrsîn, nikanîn bersiveke rast bidana, tenê digotin: Ew ciline pîroz in, ji bav û kalên me de ji me re mane û bi destên mirovan nehatine dirûtin.

¹- Ez li cejna Qurbanê ya sala 1997an li vekirina wê amade bûm.

Karê Nasiktiyê:

Êzdî ji nasik re “Feqîr/Naskê Feqîr” dibêjin. Nasik jî mirovekî oldar e, tergedunya kiriye û bûye Sofî. Êzdiyê ku dixwaze bibe Feqîr, gerek e temenê wî pêtirî sî û pênc salan be, oldar be, rih, simêl û porê xwe kur neke û birayê wî yê axretê jî hebe.

Mirovê ku ji Feqîrtiyê re were pejrandin, jê re “Bûka Şêxadî” dibêjin. Wê hîngê, gerek e ew li cejna Êzîd yan a Cumayê, sê rojan xwe ji ber çavan veşêre, piştî ku derket jî gerek e qurbanekê bike.

Paşê, civateke ji Birayê Axretê, Şêx, Pîr, Baba Şêx, Koçek, Qewal û Mîrê Êzdiyan tê girêdan û rêwresmên Feqîrkirinê dest pê dibin. Lê eger ew li welatekî dûr be, ew civat tenê ji Şêx, Pîr û Birayê Axretê pêk tê.

Di wê civatê de, di ber defikê û pîkê re, sê Qewl tên gotin. **Yek:** Qewla Şêxesen. **Didu:** Qewla Şêxûbekir. **Sisê:** Qewla Êzîdmakê. Pişt re, Xerqeya Fêqîr li wî mirovî dikin, guçilê Xerqeyê maç dikin û hemî radibin wî pîroz dikin.

Ew Xerqe mîna cilên Tac Hîlê ne û ta mirinê li govdê Feqîr dimînin, eger mir jî pê ve tê veşartin. Eger Xerqe rizî jî, wê di cihêkî ku dest negihênê de vedişêrin, û wilo ew dirize û dibe ax. Xerqa Fêqîr ji çend perçe kinc pêk tê:

1. Kulik.
2. Berdilk.
3. Meftûl, dikeve ustû.
4. Kember best, dide nava xwe.
5. Girêfana Hêqîqetê.

Her Êzdiyek, eger pileya wî di asta olî de çî be, kane Xerqeyê li xwe ke û bibe Feqîr. Nasikê Feqîr, di nav civaka Êzdî de cihê rêzdariyeke pir bilind e.

Guman heye, ku nasiktî berî dora 200 sal li Çi.Kurmên hebû /Li benda Pîrozgeha Melekadî vege/, rêwresmên wê jî li ber pîrozgeha Melekadî, li başûrê Gu.Qîbarê, li ser Çi.Lêlûn dihatin kirin. Dibêjin jî, ku li kêleka wê pîrozgehê dareke

“Zergozê” hebû, bi pelên wê “Xerqe dihatin Morkirin”, ango rîsê Xerqeyê bi ava çiloyê wê dihat ridarkirin/boyekirin û rengê mor distand.

Birayê Axretê⁽¹⁾:

Ew ji ferz û rêwresmên Êzdîtiyê yên bingehîn û giring e. Ji her Êzdiyekî ji asta Mirûdan tê xwastin, “bira yan xûşkeke axretê” ji nav asta Şêxan vebjêre. Ew bira yan xûşk, dibe mirovê herî nêzîk di jiyana wan de.

Birayê Axretê li dema zewaciyê li kêleka birayê xwe disekinin, li dinyayê û li axretê jî, ji ber wî de fîdekar e û gunehan jî ji ber ve radike. Gava ku mirov dimre, ew xûşk û bira wî vedişêrin.

Ramana vê baweriya olî ya bingehîn ew e, ku Birayê Axretê alîkariya Birayê xwe yê Axretê bike da ku kani be di ser Pira Sîratê re derbas be. Ji ber wî jî, pêwîste ew hîç birayê xwe/Xûşka ji xwe nexeydîne û herdem wî/wê razî bike. Lê li dema me, ev ferza olî tenê li ba hin kalepîran maye.

Vebjartina Birayê Axretê bi vê şeweyê tê kirin:

Ji mirûd tê xwastin qurbanekê bike û nasên xwe vexwîne xwarina Simatê. Pişt re, civatê agahdar bike ku ew dixwaze birayê xwe yê axretê binav bike. Wê hîngê, dema ku ew bira hat vebjartin, Birayê Axretê lê merc dike, ku gunehkarî û tiştên guneh berde. Mirûd jî wê yekê dipejirîne û sê caran tobe dike. Wê hîngê, Birayê Axretê tîne bîra wî ku şahidê wan Melek Şêxesen e û vê gotinê dibêje: ((Ixtiyarê Mixfî “Melek Şêxesen” li ser pira Sîratê)).

Ji Mirûd tê xwastin, ku salê heft parçe kinc ji Birayê xwe yê Axreta re diyarî bike, Şêxê Bira jî kane tenê carekê wê diyariyê lê vegehinê.

1- Birayê Axretê, mîna “Eşbîn” e li ba Filehan.

Hin gerdişên Êzdiyan

- Hilanîna Biskê:

Êzdî berî temenê yeksaliyê porê zarokên xwe kur nakin. Piştî ku lawik yeksalî dibe, wek ferz, qurbanek tê kirin, Şêx piçek por ji cênîka kurik ê rastê dibire û laveya wê boneyê dibêje. Pişt re vexwandî hinek pere û diyarî didin kurik û lavan jê re dikin.

Lava hilanîna biskê ev e:

Lava Biskê

Rojeka ji rojan e
Em destûrê Xwedê û mêran e
Biska şêxalê Şemsan e
Roj e, kaniya sipî didane
Lê danîn hêd û sed û ol û erkan e
Micade û Çelxan e
Leylet Qedir sîret rehman e
Kaf bilind bû çû ezman e
Du çiya li hev dan wekî beran e
Şemsê Êzdî lê danî nîşan e
Ya siltan Şêxadî ji te dest e ji te lavan e
Ya Xwedê.. qurbana vê biskê jê re qebûl bikî
Heger gay e û heger beran e
Hoz hoz bimbarek be
Pîroz.

- Mirin:

Li dema mirinê, hin rêwresmên taybet li ba Êzdiyan tên dîtin. Şêx mirî dişo, kiras û derpiyekî sipî lê dike, serê wî bi saleke sipî girê dide, goreke sipî dike ligan, û pişt re wî

hildigrin dibin nava mezel. Jinên Êzdî jî bi darebestê re diçin nava goristanê.

Li dema hılanîna darebestê û li ser gorê ev lave tê gotin:

Fatîhê

Amîn Amîn Amîn
Tebarek Ellahû idîn, Ellahû ehîsenû mîn kull xaliqîn
Himeta me Şemsedîn, Fexredîn, Nasirdîn, Sicadîn, Amadîn,
Babadîn,
Şêşems e qiweta dîn
Melekî Tawis tacjil ewlîn heta axirîn
Xêra bide şera wergerîn
Heq el hêmdilla rebil alemîn
Şehda dînê min yek Ellah
Melek Şêxesên heq hebîb Ellah

Li piraniya caran, doşkek ji pembî di binê gorê de radixin û mirî li ser piştê li ser dirêj dikin, serê wî li rojava û rûyê wî berve ezmên bi hêla rojhilat de berve rojê dikin.

Paşê, piştî ku mirî binax dibe, Şêx li ber serê wî disekine, berê xwe bi rojhilat ve dike, xwe pêxas dike, destê xwe dafîne ser sîngê xwe û Qewla Saremergê ya Telqînê dibêje. Li dawîhatina telqînê, şên jî Fatihê dibêjin.

Laveke taybet ji boneya mirinê heye tê gotin, Êzdî kane wê li ber mezel, pîrozgeh û li cih û li boneyên wek wan bêje, ew jî ev e:

Heq tu xweda yî
Xudanê mor û mayî
Ya rebî kes ne ji te û tu ne ji kesa yî
Ya rebî tu layiqî medha yî
Kes nizane tu çawa yî
Kes nizane tu çi lewnî çi reng î

Kes nizane tu çi sewtî çi deng î
Ya rebî tu rehîm î
Xaliqê ji ezel de, tu qedîm î
Li vê dinê tu kar tînî
Vî ezmanî vê stûn radiwestînî
Li hemû derda tu hekîm î
Sed xwaziya wî rihî tu bidê jê nestînî
Zor derecan bigihînî
Tu bi rehma xwe ey Xwedê tu me birehîmînî

Piştî veşartina mirî, Şêx li hersê rojên serxwaşkirinê li ba mala mirî dimîne, li civata serxwaşkirinê rûdine û li ser mijarên ol û dinyayê daxive.

Li roja heftê ji mirinê, heftek tê kirin, piştî xwarinê Şêx laveya sivrê dibêje, û bi wê yekê rêwresmên mirinê digihên dawiya xwe.

Gorên Êzdiyan ji yên Mislimanan netên naskirin, tenê li ser gorên Êzdiyan Ayetên Quranê û laveyên Mislimantiyê netên nivîsandin. Li van salên dawîn, hin nivîsar li ser gorên Êzdiyan tînet neqşandin, wek:

((Şêx Mend şêxê min e, Şêx Bekir Mirebiyê min e, Esnalka Pîrê min e)). ((Şihada dînê min yek Ella, Melek Şêxesên heq hebîb Ella))...

- **Sinetkirin:**

Piştî temenê yek saliyê, lawik tînet sinet kirin û pişt re bi ava Kaniya Sipî li Lalişê tê şuştin. Lê li Na.Efrînê, tenê qurbanek tê kirin, mirov û cîran tînet vexandin û şahî li dar dikevin. Lê ew rêwresm niha pir kêmbûne.

- **Zewacî:**

Şêweyê zewacyê li ba hemî Kurdên Na.Efrînê, çi Êzdî û çi Îslam, wek hev in.

Pirjinî li ba Êzdiyan netê dîtin, ji bilî hin rewşên pir awarte, mîna jina stewr/zarokan nîne, yan nexweş û ketî be, yan jî bimire.

Li roja zewacyê, bûk û zave ji hêla Şêx ve tên “nikehkirin”. Bûk zave ligel du nêrevanan li ba Şêx amade dibin û Şêx vê pirsê ji wan dike:

((Bi qewil û resûlê Xwedê, li ser dînê Ezdahî, mezhebê Şemsanî, te ev ji xwe re jin/mêr qebûl kir?)).

Piştî ku bersiva erênî ji her duyan dibihîse, Şêx vê laveyê dibêje û zave jî li dû wî dubare dike:

((Ya Şêxadî ya Şêşmsî, ya Melek Fexredîn, ya Êzîd ya Ezda, we bismîllahî weselat weselam 'ele seyidîna Şêxesen heq hebîb ella. Ya Xweda tu xêr bikî)).

Lê hin sînor û merc li ba Êzdiyan di zewacyê de hene, gerek e netên derbaskirin. Wek: Zewaca di navbera hersê şaxên Şêxan de (Adanî, Qatanî, Şemsanî) qedexe ye. Pîr, Mirûd û Qewal jî neçar in ji pileya nofa xwe bizewicin.

Lê belê li dema me, ew sînoren zor hişk hinekî hatine derbaskirin, û jiyan û şaristaniya nûjen pêdvîyên xwe dane pêş wan bend û mercan.

- **Kinc û qiyafet:**

Bitevahî, mêrê Êzdî niha Rihên xwe bernade, lê berdana Simêlan ji salixên mirovê Êzdî ye.

Ji aliyê lixwekirina kincan de jî, hemî Kurdên navça Efrînê mîna hev li xwe dikin. Berê Êzdiyan 'Igal dida serê xwe, dibin

desmala serî de Kumek (Kulikê Pîroz) jî datanîn. Lê li van dehsalên dawîn 'Igal pir hindik tê dîtin.

Kincên binê jî, li ba jinan û mêran qil sipê ne, ew yek Êzdiyan cida dike. Tişteki din heye, gerek e yaqa kirasê mirovê Êzdî gulover û bê pişkov be.

Êzdî kincên ji rengê şîn li xwe nakin û şora (Şîn) jî nabêjin, lê ev yek niha pir sivik bûye. Tê bawerkirin, ku ji bo heramkirina rengê (şîn) re du sedem hene:

Yek: Kincên rêberên olî yê berî Zeredestiyê (şîn) bûn, mîna ku tê zanîn, Zeredest jî ew kinc û reng heram dikirin.

Didu: Bêjeya (şîn) bi tîpa (ş) dest pê dibe, ew tîpa yekê ye ji navê Frîşteyê Xinaniyê, ew jî li ba Êzdiyan Firîşteyekê sexte û nebextewr e û navê wî hilnadin.

- **Kirîftî:**

Kirîftî ji 'adetên naskirî ne li ba Kurdên navça Efrînê, bi taybetî jî li ba Êzdiyan. Li gor wê, gava ku kurikêk tê sinetkirin, kesê ku wî dike hemêza xwe, xwîn dikeve navbera mala wî û mala kêwik û dibin (Kirîfên) hev, li gor wê yekê çê nabe ku ew her du malbat ji hev bizewicin. Lê li roja îro, ev 'adet hemahema hilhatiye, ji ber ku hemî sinet li ba bijîkan û li nexwaşxanan tên kirin.

Hin tiştên guneh di Êzdîtiyê de

- Vexwarina meyê, dandina fayîzê, zinekarî û hemî tiştên ku ziyanê digihînin mirov û civakê, hêram in.
- Çê nabe Êzdî gotinên kifriyê bêje, li şipê yan di kaniyan de bimîze, yan jî tif ser axê, êgir û nav avê ke, ji ber ku ew hemî tiştine pîroz in.
- Çê nabe mêrê Êzdî jina bira, xal û apê xwe, yan jî met û xaltîka xwe bizewice.
- Êzdiyên Efrînê dewêr şerjênakin, belkî sedemek jê jî ew be, ku Misliman goştê dewarê ku bi destê Êzdiyan tê şerjêkirin naxwin. Şerjêkirin bi xwe jî, di Êzdîtiyê de karekî hêram e, guman heye ku ev helwest ji Zeredeştiyê de mabe, ji ber ku qurbankirin û şerjêkirina dewêr di wê olê de hîç hêram bû.
- Çê nabe mirovê Êzdî navê Firişteyê Xinaniyê (\$) hilde.
- Hêram e ku Êzdî keskahiyên mîna Xes û Qernebiyan bixwe. Lê belê li roja me, piraniya Êzdiyan tiştê ku pê xweş e dixwin.

Sincî û salixên Êzdiyan ên civakî

Bi tevahî, mirov Êzdî bi rastgotiyê tê nasîn, di Êzdîtiyê mirovê verê dijminê Xwedê ye. Li ba Êzdiyan pakbûn jî ji Îmanê ye û pir lê miqate dibin. Êzdî doza hevkarî û fidekariyê jî dikin, Qewl dibêje:

Çûme dîwana wî Padşayî
Min lê dîtin xweş û şayî
Serê hemuyan **tifaq** û **tebayî**

Çêtirîn salxdan li derbarê sincî û salixên Êzdiyan, li destpêka sedsala bîstan ji hêla Qis Hênri Lamans de hatiye gotin, ew wiha dibêje:

((Ezdî bi silixên xwe li pêş gelek milletên din in ku li bakurê Sûryê rûdinin. Ew kesine mêvanhez, camêr û zarxweş in. Karûbarên wan diyar û aşkere ne, tu herdem kanî bi gotinên wan bawer bikî. Hemî bi qilafet, dilêr û jîr in. Li gor gotina dewlemendên Helebê, Êzdî çêtirîn karkerên herêmê ne û ew bê nakokî bi wan re dijîn. Rastî û durustî ji sinciyên wan in, digel ku ew ji sedsalan de jî toşî zordariyê bûne, lê wan ew sincî bernedane. Lê belê, rewşa zordariyê ya demdirêj, hîştîye ku ew zû bipijiqin û pir gumandar bibin))⁽¹⁾.

Bi rast jî, hîn gelek ji wan sinciyan li ba Kurdên navça Efrînê bi tevahî û li ba Êzdiyan bi taybetî, tê dîtin.

¹- Qis Hênri Lamans: Kovara “rengeregiyên kolîja rojhilatnasiyê” ya zanîngeha Qidîs Yûsuf li Bêrûtê, sal 1957, rûpel 395.

Rêbertiya civakî û Pilevaniya olî di Êzdîtiyê de

- Rêbertiya civakî:

Serkêşiya siyasî ya civaka Êzdiyan di destê Mîrê Şêxan de ye. Şora wî di karûbarên Êzdiyan û civaka wan de ya yekê û dawiyê ye. Navenda Mîr li navça Şêxan/Welat Şêx li Kurdistanana Êraqê ye. Postê Mîrîtiyê jî bi şêweyekî bapîrane tê birin.

- Pilevaniya Olî:

Di ola Êzadî de, Baba Şêx li serê pilevaniya olî radiweste. Rêzdariya wî mîna ya Baba ye di ola Fileh de. Navenda Baba Şêx li Welat Şêx li Kurdistanana Êraqê ye. Bitevahî, gerek e Baba Şêx ji pileya Şêxê Fexra be.

Jêderên Êzdî dibêjin, berî ku Şêxadî dakeve, yanê berî sedsala yazdehan, pilevaniya olî li ba Kurdan hebû, ew jî ji baweriyên ola Zerdeştî de ma bû.

Di pilevaniya ola Zerdeştî de Kahin hebûn, ew kahin ji milletê Med dihatin vebjartin û bi Şêşems dihatin nimûnandin, pileyên Pîr û Mirûd (şênîyê sade) jî di Zerdeştîyê de hebûn.

Jêderên Êzdî dibêjin, Şêxadî guhertin di pilevaniya olî ya Zerdeştîyê de çê kir. Wî pileyên Pîr û Mirûd wek xwe hiştin, pileyek bi navê Şêxan jî danî û ew jî kir sê beş.

Li dema me, pilevanî di Ola Êzdî de wiha ye:

1. Pileya Şêxan:

Pileya Şêxan Sê nofên in, Şemsanî, Adanî û Qatanî:

a. Şêxên Şemsanî:

Ew digihên Şêx Şemsidînê Tewrîzî yê Şemsanî. Rûniştina wî li Lalişê bû. Ew zanayekî Ola Êzdî yî gewre bû. Çar law jê man: Şêx Şems, Şêx Fexredîn, Nasirdîn û Sicadîn.

- **Şêx Şems/Şêşems:** Êzdî dibêjin, Şêşems ola Êzdî rizgar kiriyê, rola wî ya olî zor giring e. Şêşems şana ronîya Xwedê ye û nûra Xwedê di govde wî de bicih bûye. Deh lawên wî hebûn, ew jî ev bûn:

1- Şêxesen, ew malxoyê Xatûna Fexra ye (keça apê wî ye). 2- Şêx Babik. 3- Şêx Amadîn. 4- Şêx Babadîn. 5- Şêx Hevind. 6- Şêx Tokel. 7- Şêx Xidir. 8- Şêx Alê Şemsa. 9- Şêx Evdal. 10- Şêx Alê Reş.

Sê keçên wî jî hebûn: Sitya Belqan, Sitya Ês û Sitya Nisret.

- **Şêx Fexredîn/ Şêxê Fexra:** Ew Olzanekî mezin bû, rola wî di parastina ola Êzdî de giring bû. Sê kurên wî hebûn: Şêx Mend, Şêx Bedir û Şêx Aqûp.

- **Şêx Nasirdîn.**

- **Şêx Sicadîn.**

Şêxên Şemsanî li gor Pîrên xwe jî wiha parve dibin:

- **Şemsanî:** Pîrê wan Pîre Fat e, jê li Na.Efrînê mala Necêr li Gu.Endarê ye.

- **Şêxê Fexra:** Pîrê xwe Pîrê Eslanek e, jê mala 'Evdalî Şemo li Gu.Birca 'Evdêl e.

- **Nasirdîn:** Pîrê xwe Pîrê Hecalê Memon e, ew li gundên Basûfanê û Turundê rûdinin, hejmara wan dora sed malî ye. Şêx 'Elî Berkat ji wan e.

- **Şêx Mend:** Pîrê xwe Pîrê Eslanek e, ew li gundên Basûfanê, Xezîwê (mala Hemgulî), Turundê (mala Şêx Hûs) û li Îska jî hene. Lê piraniya wan li Gu.Qestela Elî Cindo rûdinin.

Pêwîst e em bêjin, ku hemî Şemsanî ji hoza Dina ne.

b. Şêxên Adanî:

Ev nof bi navê Şêx “Adî” hatiye binavkirin. Di nofa Adanî de ev Şêx hene:

- Şêx Hesênê Dasnî (Şêxesen), ew bi Ebûl Berekat kurê Sexir jî tê nasîn, ew biraziyê Şêxadî ye. - Şêx Şerfedîn. - Şêx Zênidîn.
- Şêx Ibrahîmê Xitmî. - Şêxmûsê Sor. - Şêx Mûsa, ew bi “Şêxê Sêwîyan” jî tê naskirin.

Zaroyên Şêxadî tine bûn, loma jî biraziyê wî Şêx Hesênê Dasnî “Şêx Ebûl Berekat” destê wî rakir, lê belê ew li sala 644g/1246an.z li ser destê xudanê Mûsilê Bediridîn Luilui hat kuştin.

Piştî Şêx Hesênê Dasnî, kurê wî Şêx Adiyê Diduyan “El Kurdî” şûna wî girt. Wî jî çend law li şûna xwe hîştin, jê: Şêx Şerfedîn, Ibrahîmê Xitmî, Şêx Zênidîn û Şêx Mûs.

Du gov ji nofa Adanî li navça Efrînê hene. Ew jî ev in:

1. **Şêxesenî:** Li Gu.Xezîwê, Mala Şêx Birîm, jê Şêx Husên Şêxê Êzdiyên Efrînê û Mala Şêx Melê (Hesen Besrokî). Li Gu.Feqîra jî, Malên Şêx Cinêd û Mîro.
2. **Şerfedîn:** Mala Şêx Zêndo li gundên Bircê û Xezîwê.

Bi tevahî, Adanî ji hoza Xaltî ne.

c. Şêxên Qatanî:

Şêxê wan Şêxesen e, Pîrê wan Sîva ye û Mrebiyê wan Hesên Pîrik e. Ev nof ji koka xwe de digihên Derwêş Ademê Qatanî.

Ev malbat di nofa Şêxên Qatanî de hene:

1. Şêx Mihemed: Bi Şêx Mihemdê Batinî tê nasîn. Hin nivîskar wî bi Mihemedê Kurdî yê Erbîlî jî bi nav dikin.
2. Isma'îlê Enzêlî.
3. Şêx Evidilqadir
4. Şêxobekir: Ev berztirîn malbat e di vê nofê de. Ew Şêxê yekê ye ku Xerqeya Şêxadî diyarê bûye. Ew Mirebiyê hemî Nûranîyên Êzdî ye. Şêxên Şêxobekrî yên Anqosî jî vê nofê ne, ew jî ev in:
 - Li Gu.Qîbarê: Malên Şêx Nasir û Şero.
 - Li Gu.Qestela 'Elî Cindo: Malên Evdokê, Seydê Dêlî Beko û Şêx Hênan.
 - Li Basûfanê: Mala Menanê Feqîr.

Şêxên Qatanî, bi tevahî, ji hoza Reşî ne.

2. Pileya Pîr:

Pîr bi wateya “rêber û hişmend” tê. Rêzdariyeke Pîr a bilind di Ola Êzdî de heye. Çel Şagên Pîran hene.

Pîr li navça Efrînê:

Li Gu.Feqîra, Mala Îskanê ji Pîrê Omer Xala e. Li Gu.Bircê jî Pîrê Eslaneka ne.

3. Pileya Mirûd:

Mirûd hemî Êzdiyên din in.

Ji bilî ew nofên olî, bawermendên bi navê Feqîr, Qewal û Koçek jî hene, ew hin kes in, rewş û delametên olî yên taybet ji xwe re vebjartine. Ew li Na.Efrînê netên dîtin.

Ev cedwelê jêrîn, Şêx, Pîr, Mirebî û hozên Ezdiyên Na.Efrînê û li kû rûdinin dide nasîn:

Şêx	Pîr	Mirebî	Hoz	Li kû hene
Şêxobekr	Sîba	Hesen Pîr	Şikak	Qestel, Baflûn
Şêx Mend	Esnalke	Şêxobekr	Reşî	Bircê 'Evdêl, Qîbar
Şêxobekr	Sîba	Hesen Pîr	Reşî	Qîbar, Turundê, Qitmê
Şêxesen	Hesen Meman	Omer Xala	Reşî	Qîbar, Ebû Ke'bê
Şêşems	Hemed Reben	Şêxobekr	Dina	Qîbar
Şêxesen	Hacalî	Şêxobekr	Dina	Qîbar
Şêxesen	Esnalke	Şêxobekr	Dina	Basûfan (Şêx Mend)
Şêxesen	Hesen Meman	Omer Xala	Hekarî	Qîbarê- Omerîka
Şêxesen	Hecî Mihemed	Şêx Mihemed	Hekarî	Feqîra (Pîra)
Şêxesen	Hacalî	Şêxobekr	Xendeqî (Nasirdîn)	Basûfan
Şêxobekr	Sîba	Hesen Pîr	Şerqî	Feqîra (Merwanî)
Şêxesen	Hesen Meman	Omer Xala	Pûrî	Bircê 'Evdêl
Şêx Mend	Esnalke	Şêxobekr	Xastî (Şerqî)	Gu.Mezin- Şêrewa
Şêxesen	Hesen Meman	Omer Xala	Badînî	

Zanyarên ola Êzdî li navça Efrînê

Zanayê ola Êzdî yê herî kevin li Çi.Kurmênc ku Êzdî bi bîr tînin, Sifo/Sifrî ye, ew li sedsala nozdehan jiyaye⁽¹⁾. Sifo Feqîr bû û Xerqe li xwe dikir. Sifo Li destpêkê, li Gu.Feqîra rûnişt. Wî dora /500/ Qewl li ezber kiri bû, gelek sirûdên olî jî dizanîn. Van her du kesan: Reşoyê Henên ji Gu.Ebû Ke'be' û Şêx Melê ji Gu.Xezîwê zanînen xwe yên olî ji Şêx Sifrî biri bûn, û ew her du jî Şêxesenî bûn.

Pişt re, Şêx Husoyê Şêx Birîm, apê Şêx Husên Şêxê Êzdiyê Efrînê niha, zanîna xwe ji Şêx Husoyê Xelo û ji Şemoyê Kalo bir, ew her du jî Şêxesenî bûn û zanistên xwe ji Nasirê Evdikê biri bûn, ew jî Şêxobekrî bû.

Û ji ber ku Êzdî, zanînen xwe yên olî nanivîsin û Şêxên wan ên berê û niha jî nexwende ne, pir tiştên Êzdiyan, çî yên olî û çî yên dîrokî nehatin tomarkirin û winda bûn.

Ji zanayên ola Êzdî ku di nîvê diduyan de ji sedsala bîstan naskirî ne, ev in: Şêx 'Elî kurê Şêx Berkêt, her du bira Şêx Husên û Şêx Brîm ji Gu.Xezîwê û Şêx Mihemed Kalo ji Gu.Bircê.

- Şêx 'Elî kurê Şêx Berkêt (1930-1994):

Ew ji Gu.Basûfanê, ji Şêxên Şemsanî-Nasirdînî û ji hoza Dina ye.

Şêx 'Elî li sala 1949an çû Şengalê û ra sala 1955an lê ma. Ew li wir li ba

Feqîrekî xudan Xerq ji mirûdên **Şêx Eliyê Şêx Berkêt**

¹ - Navê Sifrî, pîrozgeha "Sifrî Dede" ku li navbera gundên Tirmûşa û Erendê ye tîne bîra mera.

Şêxbekr bû, rûnişt.

Piştî ku ji Şengalê vegeerî, Cemîlê Şemo ku wê hîngê rêberê Êzdiyan bû, jê xwast li Gu.Qîbarê rûne û herwiha ra mirina xwe li Qîbarê ma.

Şêx Elî dora nod Qewlî û gelek srûdên olî li ezber kiri bûn⁽¹⁾. Ew mirovekî hişmend bû, şorxwaş û sincîbaş bû. Ola xwe rind nas kiri bû û tê de baş zana bû. Wî heyama civaka xwe jî baş nas dikir, û gelek bûyerên ku bi dîroka navçê ve girêdayî bûn hewldidan.

- Şêx Husên kurê Şêx Hesênê Şêx Birîm

Malbata Şêx Husên ji Şêxên Şêxesenî ji nofa Adanî ye, hoza xwe jî Xaltî ye.

Wî zanîna xwe ya olî ji apê xwe Şêx Husoyê Şêx Birîm û ji Şêx Elî Berkat wergirtye.

Şêx Husên jidayîkbûna 1936an e, ew ji Gu.Xezîwê ye û lê rûdine.

Ew mirovekî dilfereh û zarxweş e. Rêzdariya mirovên ji her ol, temen û qadên civakê digre. Ew di olbaweriyên xwe de reyalîst û lêbordar e. Wî zanînen ola xwe rind nas kiriye, ji civak û ji derdora xwe re jî têgihîştîye.

Şêx Husên li miha Adara sala 2000an di konfiransa Êzdiyan ya giştî li Aleman beşdar bû.

1 Di salên heştê de ji sedsala bîstan, ekadêmîkê Kurd Celîlê Celîl gelek Qewl û srûdên ola Êzdi kom kirin. Ew li nav Êzdiyên Na.Efrînê gerî, bi kesên ku Qewl li ezber kiribûn re rûnişt û ew nivîsandin, Şêx Elî jî yek ji wan bû.

- Şêx Mihemedê Kalo:

Li sala 1942an li Gu.Îska ji dayîk bûye, li Gu.Bircê rûdine. Ew ji pileya Adanî û Şêxê Şêxesenî ye. Wî zanîna xwe ya olî ji Pîr 'Elo, ji Şêx 'Elo û ji Feqîr: Berkat Kaso biriye, ew her sê ji Kurdistana Êraqê ji Şenagalê ne.

Şêx Mihemed Kalo

Pîrozgehên Êzdiyan Li navça Efrînê

Êzdiyan jî mîna bawervanên olên din, salixên pîrozdariyê danîne ser gelek cîgeh û warên kevin û xistine nav sîstema pîroz ya rêwresmên ola xwe.

Piştî ku hinek Êzdî Îslam jî bûn, wan dîsa salixên pîroziyê li ser pîrozgehên xwe yê berê, û delametên wan ên olî û civakî yê ku berê li ser wan pîrozgehan hebûn, hîştin û bikar anîn.

Li gundên ku şênîyê xwe li ser ola Êzdî mane jî, pîrozgehên xwe yê kevin parastine. Li gundên qarişq jî, dîsa rêzdariya wan pîrozgehan li ba bawermendên her du olên Êzdî û Îslam ma.

Tiştên ku pîrozgehên Êzdiyên Na.Efrînê, ji yê Mslimanan cida dikin pir hindik in, nemaze li gundên deşta Cûmê, devera Şikaka û Çi.Lêlûn. Li wan deveran, piraniya zaretan ji hêla bawermendên Êzdî û Misliman de tî pîrozkirin.

Pîrozgehên ku di navbera bawermendên her du olan de hevbeş in, hinek jê ev in: Pîrozgehên Turindê, Bircê, Xezîwê,

Şadêrê, Îska, Sînka (Şêx Xerîb), li Şera (Ebdilmewlana)⁽¹⁾, li Gu.Bircilqasê (Şêx Qeseb)... û hd.

Pîrozgehên mera kane bêje ku ew ên Êzdiyan e jî, ev in: Parse Xatûnê û Şêx Hemîd li ber Gu.Qestela 'Elî Cîndo. Şêx Şerfedîn li Gu.Baflûnê. Hecerkê, Melek Adî û Çêlxane li Gu.Qîbarê. Şêx Rikab li Şadêrê. Şêx Sîdî li Feqîra. Şêx 'Elî li Gu.Basûfanê. Şêx Berkat li ser Çi.Şêx Berkêt. Pîr Ce'fer li nêzîk Gu.Meşalê li ber Pîrozgeha Hênên. Pîrozgeha Menên li Gu.Serêkaniyê li ser bêla Menên.

Ew pîrozgeh li gundên Êzdiyan e, lê Mislîman jî wan pîroz dikin û rêwresmên olî li ber pêk tînin, mîna vêxistina mûman li şevên Çarşem û Înê û hd.

Lê mixabin zanînen ku li derbarî dîroka wan pîrozgehan hene pir hindik in. Emê li vir wan pîrozgehan salix bidin û kurtegotinekê li ser her yekê ji wan bêjin.

1. Pîrozgeha Şêx Berkêt:

Ev pîrozgeh li ser Çi.Şêx Berkêt e. Li serdema Yûnanî, navê çiyayê û cihê pîrozgehê jî “Korîfos”/ Pozik-Elqumê bû. Pîrozgeh li başûrê bajarê Efrînê bi nêzîkî 30km ye. Bilndiya cihê wê 870 m e. Ew çiya ji bakur de bi ser deşta Cûmê de xûz dibe.

1- Ev pîrozgeh di zemînê de kolandî ye. Pîrozgehên zêrzemînî jî perestgehên zêrzemînî yên serdema gelê Mîtanî tînin bîra mera, wan ew perestgeh ji Xwedêyê xwe (Mîsra) re ava dikirin, û Êcaqê Êgir jî tê çê dikirin. Kinîseyên Filehên destpêkê jî wilo bûn, pirtûka /Qiraltiya Alalax, L. Wolly, rûp 88/.

Pîrozgeha Şêx Berkêt

Li ser pozê Çi.Şêx Berkêt, rûbereke dûz û çargoşe li derdora pîrozgehê heye, her koşeke xwe 68 m e.

Ew dûzahî bi sîpereke şûnewarî ya mezin hatiye sînorkirin. Bawerî heye, ku ew kavlên wargehekî kevin e. Li aliyê wê ye bakur kevirên şekirî yên mezin hene, gelek nexş û xaç jî li ser hatine nîgarkirin. Pîrozgeha Şêx Berkêt jî li aliyê wê dûzê ye bakur e.

Pîrozgeh odeke lodkî û biçûk e, qabek di bin de ye bi çar pêplûkan dadikevinê.

Li derbarî vê pîrozgehê û şûnewarên li derdora wê, Dr.Şewqî Şe'is dibêje, ku ew mêravekî Îslamî ye, û ew li serdema Yûnanî perestgeheke bû, ji Xwedêyê Birûskê “Ziyos”⁽¹⁾ mêrê Xwedêya “Riya” re hati bû avakirin⁽²⁾.

¹ - Dr.Şewqî Şe'is: Kela Sem'anê, Rûp 46.

²-Dr.Mufîd 'Abêd: Pirtûka/Dîroka Yûnanî/, Zanîngeha Şamê 1992-1993.

Di Ferhenga Xaknîgarî ya Sûrî de jî hatiye, ku ew şûnewar kavlên perstgehên her du Xwedê “Cobîtir û Sîlîne” ne, ew ji serdema Romanî û sedsala yekê ya zayînî de ne.

Li ser navê çiyê jî hatiye, ku ew navê Micahidekî ye, li dema hatina Îslamê hatiye şehîdkirin û navê wî yê sergihayî “Mihemed Nofel Berekat” bû.

Hin nivîsar û dîrok li cihê perestgeha Şêx Berkêt hene diyar dikin, ku ew cih ji destpêka sedsala yekê ya zayînî de û ra sala 170ê zayînî, herdem şên bû û avahî lê radibûn⁽¹⁾.

Baba Bûlis Yetîm jî li derbarî wê mijarê dibêje, ku Çi.Şêx Berkêt ji destpêka serdema Fileh de çiyakî şênkirî û pîroz bû, û ew wiha dibêje: ((Li destpêka sedsala Pêncan zayînî, Rahib Emyanos xwe avêt şikeftên Çi.Berkêt, gelek xort û mêr jî li dora wî civîn, wan jiyana sêfîltî (zahêd), nimêj û karê bidestan li ser xwe pejirandin, Sem'anê Stûnî jî yek ji wan bû, û herwiha ew çiya bû çiyayê “bereketên fereh” li tevahiya bakurê Sûryê⁽²⁾.

Şêx Husên, Şêxê Êzdiyan jî li derbarî wê pîrozgehê wiha dibêje: Ew pîrozgeke Êzdiyan e, û têkliya wê bi “Mîr Îbrahîm Edhem kurê Derwêş” re heye⁽³⁾. Lê dibe jî, ku têkliya navê “Şêx Ebûl Berekat Sexir kurê Sexir kurê Misafir” biraziyê Şêxadî jî bi pîrozgehê re hebe. Ji ber ku Pîrozgeheke bi navê “Şêx Berkat” li Çi.Şengalê li başûrê Kurdistanê jî heye⁽⁴⁾.

1 - Ebdela Heccar: Kinîsa Mar Sem'an, rûp 91.

2- Bûlis Yetîm: Gotarin di şûnewarên Sûryê de, rûp 16.

3 - Îbrahîm Edhem: Mirovekî Tergedunya ji Belxê - Efganistanê bû, Ferhenga Elesedî, cild 1, rûpel 31.

4- Ebdirezaq Huesênî: Êzdî, niho û pêşeroja wan, rûp 133.

Roja îro, ew ji pîrozgehên Êzdiyan ên giring e, şahiya cejna sersala Êzdiyan li ber tê lidarxistin û qurban jî li ber tên kirin.

Ji bilî Êzdiyan, bawermendên binola Durzî jî tên ber pîrozgeha Şêx Berkêt, ew jî dibêjin ku Şêx Berkat li cîgehê pîrozgehê hatiye kuştin û li seba bîranîna wî ew mêrav hatiye avakirin.

Lê eger rewşa pîrozgeha Şêx Berkêt çî be û ne çî be, roja îro ew li ba şênîyê Çi.Kurmên, çî Êzdî û çî bilî wan jî, pîrozgeheke giring e, cihê rêzdariyê ye û hîn jî delametên civakî wek hêviyên çareserkirina naxwaşiyên li ber tê kirin.

2. Pîrozgeha Çêlxanê:

Ev pîrozgeh li ser Çi.Lêlûn li başûrê Gu.Qîbarê bi nêzîkî 2/km di gelîyê Çêlxanê de ye.

Pîrozgeh şikefteke, di rîfekî zinarî de hatiye kolan. Ferehiya wê: 4.5/m dirêjî, 3/m pehnaî û 2/m bilindî ye. Hin kortikên biçûk li binê wê hene, ava ku ji binbana şekeftê dadirve tê de kom dibe.

Dareke guvîjê li ber deriyê wê heye, bi sedan paçik ji hêla seredaniyan ve bi şaxên wê ve hatine girêdan, bawerî heye ku dilxwazî bi wê rêwresmê pêk tên.

Navê Çêlxanê ji du bêjeyan pev dikev: Çêl/Çel û ji bêjeya Xane(rêzdar) yan jî Xanî(mal) pêk tê. Tê gotin, ku kesê dixwast perestvaniya nasiktiyê bike û bibe nasik, yan jî Çelê rojiyê bigre li Çêlxanê rûdinişt, lewre jî belkî navê wê ji (Çel)ê rojiyê hatibe.

Çêrokeke din heye dibêje, ku Şêxadî çelekî xwe di Çêlxanê de girtiye, lê ew gotineke lawaz e.

Berê gorek jî li ber deriyê pîrozgehê hebû, belkî ew ya perestvanekî bû, li wir mir û hate veşartin.Gelek cihên din jî li

Pîrozgeha Çêlxanê

Çi.Kurmênc hene hejmar (40) hildigrin, wek: Çêlmîrê, Çêl Kaniya li başûrê Gu.Marâtê ... û hd. Li navça Çiyayê Şengalê jî pîrozgeheke bi navê Çêlmîra heye. Xelk ji hemî ol û nofan tên ber Çêlxanê, berik/kevirên biçûk bi binban û diwarê wê dixin û hêviya bicihanîna dilxwaziyan dikin.

3. Pîrozgeha Melek Adî:

Ew li ser Çiyayê Lêlûn li başûrê Gu.Qîbarê bi dora 2/km ye, û dora 300 mitir li rohilatî Pîrozgeha Çêlxanê ye. Avahiya wê kilasîkî û bi lod e. Şikêrên Gu.Qîbarê yên kevin li ber wê ne. Qîbariyan berî dora 200 sal ji wir barkirine û daketine deştê.

Pîrozgeha Melek Adî

Li aliyê pîrozgê yê bakur û li dûriya dora 300 mitir, mezelekî Êzdiyan î kevnar heye û hîn jî bikar tê.

Ji nîşanên giring yê cihê pîrozgeha Melek Adî, “**Birca Cindî**” ye. Dîroka avakirina wê Bircê ne nas e, lê li gor serpêhatiyên ku li ser wê tên gotin, guman dibe ku ew ji dused sal de hebû û navdar bû jî.

Ew Birc li aliyê mezalê rojava ye, û bi deşta 'Erşê dinêre. Dibêjin ku Birc bi axa ku bi şîr hatiye istiran hatiye avakirin. Çinkî, li gor baweriyên ola Êzdî, guman li ser pakbûna avê heye, lê li ser ya şîr tineye. Ew şîr jî, bi dore ji gundên derdor dihat civadin.

Delameteke wê Bircê ye olî ye giring hebû, tê bawerkirin ku Xerqeyên riziyayî tê de dihatin veşartin, belkî ew ji bo veşartina hin oldaran re jî bi kar dihat, çinkî gava ku dizên şûnewaran binê kaviên Bircê vedan, qerqodeyekî mirovan û

pariyên kincên riziyayî tê de hatin dîtin, lewre ne dûr e, ku ew govdê Feqîrekî nasik bû û bi Xerqeya xwe ve hati bû veşartin.

Li sala 1998an, hin kesan dîwarê pîrozgeha Melekadî yê rojhilatî hilweşandin, binê wê kolan û li defîneyan gerîn, lê bawermendên Êzdî ew ji nû ve ava kirin.

Berê, Melekadî pîrozgeheke pir giring bû li ba Êzdiyan. Dareke Zergozê jî li ber hebû, pê Xerqeyên kesên Feqîr dihatin Morkirin, û rêwresmên ketina nasiktîyê/Feqîrtîyê li ber dihatin lidarxistin.

4. Pîrozgeha Şêx Rikab:

Ew li Gu.Şadêrê ye. Avahiya wê kilasîkî û bi lod e. Ew ji pîrozgehên Êzdiyan ên sereke ye. Mezelekî Êzdiyan î kevin li ber wê ye, Êzdiyên gundên derdor mîna Basûfan, Keferzît, Gezîwê, Îska... û hd, miriyên xwe lê vedişartin. Gelek kevirên şûnewarên kevin jî li kêleka wê hene.

Pîrozgeha Şêx Rikab

6. Pîrozgeha Parse Xatûnê:

Ev pîrozgeh li ser Çi.Parsê li nêzîk Gu.Qestela 'Elî Cindo ye. Avahiya wê Kilasîkî, bi lod û biçûk e. Deriyê wê li rojhlat e. Li ber deriyê wê dareke sindîganê ye gewre heye. Li rojavay wê jî bi dora pêncî mitrî, mezelekî kevin heye. Li rojavayê wî mezeli bi çend deh mitran jî, zêzemîneke avê ye pir mezin

Pîrozgeha Parse Xatûnê

heye, ew sarînce kela Canpolêt a ku li ser Çi.Parsê li bakurê Sarîncê bû.

Navê pîrozgehê ji du bêjeyan pev dikeve: Parse û Xatûn. **Parse:** Wateya parskirinê dide. Ew şor bi zimanê Mîdî j bi wateya “yê li aliyekê, li kêlekekê” tê⁽¹⁾. **Xatûn:** Jina malmezî

1- Pars gotineke Medî ye, bi wateya “yê/yên li aliyekî” tê. Ew nav ji gelên li aliyên sînorî yên Impretoriya Medî re dihat gotin, navê gelê “Pars/Fars” jî ji wê hatiye, /Pirtûka Medya, Diyagonof, werger

e. Û bi wî rengî, ew nav bi tûmî vê wateyê dide: “Xatûna Parseker” yan jî “Xatûna li aliyekî û bi tenê”. Wek tê zanîn, gelek caran, parsekerî di têgihîştina gelêrî de ji bo bicihanîna sozekî, yan ji bo nêzîkbûna ji Xwedê ve jî tê kirin.

Li derbarê dîroka wê pîrozgehê, di pirtûka /Eldurr Elmintexeb, rûp 96-97/ de wiha hatiye: ((Li Çi.Parsê ji devera Ezazê, gora Bersîsa heye. Ibin Şedad dibêje ew mêrava Pêxember Dawûd e. Şêx 'Elî kurê Ebî Bekir Elhurewî jî gotiye: Çi.Parsê warê Bersîsayê Perestvan e, û gora Şêx Bersîsa û warê Pêxember Dawûd e jî. Hatiye gotin jî, ku li devera Ezazê li çiyayê ku bi ser de xûz dibe, warê Dawûd û perestgeha wî heye)).

Wekî ku nas e, gelên Medî û pişt re jî Pars li ser ola Zerdeşt bûn û perstgehên xwe yên Êgir li serên çiyaran ava dikirin. Pêwendiyên ola Êzdî bi Zerdeştîyê re naskirî ne. Û eger dîroka wê çî be û ne çî be jî, Parse Xatûn roja îro jî ji hêla Êzdiyan ve tê pîrozkirin.

Gotineke Êzdiyan din jî heye dibêje, Parse Xtûnê Kuftikên germ digihandin Şêx Berkêt li ser Çi.Şêx Berkêt. Ev gotin Xedêyê Birûskê yê Yûnanî “Ziyos” ku perestgeha xwe li ser Çi.Şêx Berkêt bû û jina wî Xwedê “Reya” tîne bîra mera, ew yek dihêle mera guman bike, ku pêwendiyê pîrozgeha Şêx Berkêt bi pîrozgeha Parse Xatûnê re hebe.

Lê ya herî balkêş, mirov ji van zanînan tê digihê, ku çiqas çand, têkilheviyên ramanî, olî û netewî jî li dirêjahiya dîrokê li navça Çiyayê Kurmênc hatine dîtin û çê bûne.

7. Pîrozgeha Şêx Qesab (Qesab):

Dr.Wehtiye Şewket, rûp 14/. Em bawer dikin, ku navê parsûyên sîng jî ji wê gotinê hatiye, ji ber ku ew jî li dora sîng in.

Ev pîrozgeh li ber Gu.Kilotê li ser Çi.Lêlûn/Şêrewa ye. Ew wek şikeftê ye, guhanên kilsî ji binbana wê dadikevin û aveke zelal jê dadirve.

Çêrokeke olî ye Êzdiyan li derbarî wê pîrozgehê heye, dibêje: (Li sedsala hejdehan, gundên Êdiyên çiyayê Şêrewa û Cûmê ji hêla hin hozên Tirkmanan ve dihatin talankirin. Ji ber wê yekê, şênîyên wan gundan alîkarî ji Mîrê xwe li Welat Şêx xwastin. Mîr jî rabû çel siwar ji wan re şand. Gava ku ew siwar gihîştin ber gundê Kilotê, hêvar li wan dahat, wê hîngê wan hespên xwe girêdan û li ber wê şikeftê razan. Û gava ku sibe li wan vevat, dîtî ku her hespekî cihêrek dan li ber e, lê tikes jî li wir nîne, wê hîngê wan Siwaran bawer kir ku ew ji huner û kerameta Şêx Qeseb Xudanê Pîrozgehê ne!!.

Kurdên wan gundan ên Êzdî û Îslam jî tî ber wê zaretê û wê pêroz dîkin. Hin mirovên ji binola Şîî ji bajarokê Niblê jî rêzdariya wê digrin.

8. Pîrozgeha Şêx Hemîd:

Ev pîrozgeh li başûr rojavayê Gu.Qestela 'Elî Cindo bi nêzîka 3km ye. Deriyê wê li rojholat e. Wek mihrabekê jî di dîwarê wê yê başûr de heye. Mezlekî Êzdiyan li ber pîrozgehê ye, bîreke avê ye kevin û kevirên şûnewarî yên mezin jî li dora pîrozgehê hene, ew kevir mîna yên avahiyên serdemên Alefirgî yên berî Îslamê ne.

Pîrozgeha Şêx Hemîd

9. Pîrozgeha Şêx 'Elî:

Ew li nav gundê Basûfanê ye. Avahiya wê kilasîkî ye. Kevirên wê girs in, û ew destnîşan dikin, ku ji mêj ve hatiye avakirin, yan jî bi kevirên şûnwaran di avakirina wê de hatine xeftandin.

10. Pîr Cefer :

Li bakurê pîrozgeha Hênên bi dora 70 m ye. Avahiya wê kilasîkî û bi lod e. Ji xelkê ye ku ew bi ser pîrozgeha Hênên ve ye, lê belê ew ya Êzdiyan e û navnîşana pilevaniya “Pîr” a Êzdîtiyê hildigre. Lê navdariya pîrozgeha Hênên daye ser navê Pîrozgeha Pîr Ce'fer û ew hatiye jibîrkin.

11. Pîrozgeha Ebû Ke'bê:

Ew li kêleka gundê Ebû Ke'bê ye, ew pîrozgeheke giring bû li ba Êzdiyan. Lê pişt ku ew ji gund biderketin û çûn li gundên derdor rûniştin, ew pîrozgeh hat berdan û giringiya wê vemirî.

12. Hecerka Şêx Husên:

Pîrozgeheke kilasîkî ye li bşûrê Gu.Qîbarê di çiyê de ye. Ew ji demeke nêzîk de li ser bextê mirovê Êzdî Şêx Husên hatiye avakirin.

13. Pîrozgeha Menên:

Li ser bêla Menên di ser gundê Serê Kaniyê re ye. Avahia wê kilasîkî ye.

14. Pîrozgeha Şêx Seydî:

Ew li nav Gu.Feqîra ye, di nav malan de maye. Avahiya wê kilasîkî ye û li ber hilweşandinê ye.

Beşê Diduyan

Dîroka Êzdîtiyê û Êzdiyan

**Li navça
Çiyayê Kurmênc**

Lêkolîna yekê

Dîroka Êzdîtiyê û Êzdiyan li Çiyayê Kurmênc

Hin destnîşanên Êzdîtiyê yên kevin li Çi.Kurmênc

Gelek nîşanên olbaweriyên kevin ji serdemên berî zayînê de li navça Çi.Kurmênc hene. Hin jê ra roja me di nav baweriyên ola Êzdî de xuya dibin. Ev in hinek ji wan:

- Pîrozkirina Masiyan:

Masî di ola Êzdî de wek jndarekî pîroz tê dîtin, û girtin û xwarina goştê wan hêram dike. Ji ber ku, Masî di baweriyên Êzdîtiyê de, mîna cewhera rastiya Xwedê ye di binê deryan de.

Şênîyên gundên deşta Cûmê, gunehkar dikirin ku ti kes Masiyên di kaniyên gundên wan dijîn bigirtin û goştê wan jî nedixwarin. Hîn jî ew bawerî li ba hin mirovên navsal heye.

Jêderên dîrokê destnîşan dikin, ku gunehkirina girtina Masiyan ji baweriyên pir kevin e li navça zewra çemê Efrînê; Dîroknivîsê Yûnanî “Kizênfûn” li sala 400 b.z, çemê “Kalos”/Efrîn û devera wî salix daye û li ser baweriyên şênîyê ku li perava wî dijiya wiha gotiye: ((Çem tijî Masî bû. Mirovê

Sûrî wan pîroz dikin û nahêlin kes dest di wan bide..., rûpel 55)).

Ji wê gotinê tê têgihîştin, ku baweriya pîrozkirina Masiyan li Çi.Kurmênc, tewir hindik, ji 2400 sal de heyê û ra niha hatiye parastin, tewir hindik jî, ew di heşt sedsalên dawîn de baweriyeke Êzdiyan e naskirî bû.

- Tawis û Xaç:

Li gundê Kîmarê, li ser kevana xwînreja kinîsekê ku di sala 573an zayînê de hatiye avakirin, neqşa du Tawisan li hember hev hene. Di navbera wan de jî xaçek di hundurê du giloverikan de hatiye neqîşkirin.

Neqşa Xaçan pir bala mera nakşîne, ji ber ku hebûna wan li ser şûnewarên Filehî, nemaze kinîsan, tiştê normal e, lê hebûna wêneya Têrtawis li ser xwînreja kinîsekê, çi weteyê destnîşan dike? Nemaze eger em zani bin ku Tawis di baweriyên ola Êzdî de, destnîşana Frîşte Melek Tawis dike, ew jî di Êzdîtiyê de serokê civata her şeş Pêriyên mezin yên naskirî ne⁽¹⁾.

1- Lêkolînavê Kurd Tewfîq Wehbê dibêje: Koka navê Tawis "Diyawûs" e, Diyawûs jî li ba perestvanên endamên sirûştê ji gelên Hindo Ewropî – Arî Xwedêyê ezmên bû, ji xwe Kurd jî di nav wan de ne. Li wan dema Diyawûs Xwedêyê herî mezin bû di nav civata Xwedêyên Arî de. Li dema serdariya gelê Horî, ango di hezarên diduyan û yekê berî zayînê de, Diyawûs roja ku nedihat şikandin bû, û bi "Mîsra" binav dibû û rêberê komelgehê Xwedêyên ji pilaya diduyan bû, endamên wê komelgehê jî bi navê "Êzîde" dihatin nasîn.

**Neqşa du Tawisan li ser kevana Xwînreja kinîsekê li
Gu.Kîmarê-Şêrewa**

Wekî ku em dizanin, ew civata Firîşteyan di ola Mîsrayî ya kevin de jî hebû, Mîsra jî Xwedêyê Rojê yê Mîtanî-Horî bû û gewretirîn endamên Civata Xwedêyan û serokê wan jî bû.

Û ji ber ku, Mîsra/Diyewûs teşeyekî Xwedêyî yî gewre bû, zeredest jî dest jê berneda, ew xist nav sîstema xwe ya Xwedêyî û di pevçûna dijwar de bi Xwedêyê Şerxwaz “Ehrîman” re kir alîgirê Ehoramezde Xwedêyê Çêxwaziyê, mîna serokê desteya hesabkirinê roja qiyametê jî danasîn û bi rojê û bi agirê pîroz hat destnîşankir û nimûnand.

Perestvaniya Xwedê Mîsra li rojhilata nêzîk û Ewropa ra dawîya sedsala diduyan piştî zayînê hebû, lê li dema ku Filehî derhat, ola Mîsra xwe li ber negirt û têk çû.

Lê digel wê yekê, hebûna neqşa Tawis li ser xwînreja kinîsa Filehan destnîşan dike, ku Xwedê Mîsra pîroziya xwe li ba Filehên navça me wînda nekiri bû û ta piştî borîna çend sedsalan ji belavbûna ola Fileh jî li navçeyên Çiyayên

Kurmênc û Lêlûn, Mîsra dihat pîrozkirin û nîşana wî “Tîrtawis” jî dihat xebtandin.

Li gor baweriyên ola Mîsrayî, wêneya hebûna neqşa Tawis li dor guloverekê ku xaçek di nav de ye, destnîşan dikir ku Xwedê Mîsra li her çar aliyên zemîna gulover serdar e⁽¹⁾.

Û da em nas bikin, ku eger ew neqşa li ser xwînêrêja kinîsê, li ba Êzdiyan jî tiştêkî dinimîne yan na, me ji rêberê Êzdiyên Na.Efrînê Şêx Husên pirsî, û wî wiha got:

((Li gor baweriyên ola me, “golverik” şana gozemînê ye, xaça her çar baskên wê qaserî hev jî, destnîşana her çar aliyên zemînê dike, her aliyekî zemînê jî bi Firîştetekî tê parastin: Tawisî Melek li bakur, Şêxesên li başûr, Nasirdîn li rojava û Sicadîn li rojhilat e)).

Ji bilî wê, guloverik di ola Êzdî de şana pevgirêdana baweriyên olî ye jî, û ew nahêle cindî/bawermend ji riya ola xwe derkeve, ev bawerî ra niha jî li ba Êzdiyan heye. Wek tê zanîn, mirovê Êzdî yaqa kirasê xwe gulover didrû, da ku her ew kirasê li xwe ke ustubariyên ola xwe bi bîr wî ne.

1- Xaça Filehiyê destikê xwe yê jêrîn dirêjtir e. Lê xaça ku her çar destikên wî bi qaserî hev in, navnîşana Xwedêyê MîteHorî “Mîsra” ye. Ew xaç destnîşan dike ku destê Mîsra di ser her çar kenarên gerdûnê re ye. Kurd li Na.Efrînê, Êzdî jî û Mislîman jî, ra roja me xaça ku her çar destikên xwe bi qaserî hev in pîroz dikin, wêneya wî jî ji bo vegirtina ji nexwaşiyên li ser govdê zarokan dikşînin û li ser hêvîr, meşka dêw jî... resim dikin. Xaça kevnartir ku di dîrokê de hatiye naskirin, her çar destikên wê qiloç in, ew xaç li ser qermîtekî jî serdema kevirî ya baqirî de li navça sêgoşa Zapê Mezin, Dicle û Feratê Navîn (Kurdîstana Êraqê) hatiye dîtin, /Mortkart, rûpel 21/, ew navçe jî dergûşa ola Êzdî ye. Ji bo zanînen bêtir li van çavkaniyan vege: Corc Hebîb: Êzdî bermahiya oleke kevin. Nûrî Smaîl: Ola zerdeştî- Mezdêsna. Şakir Fetah: Êzdî û ola Zerdeştî. Mihemed Berzincî: Koka ola Zerdeştî.

Li ber ronîya van tiştan, neqşa Tawis li ser xwînreja kinîsê, bi hêsanî netê şirovekirin eger em van çend xalan nedin ber çavên xwe:

- Mîsra xwedêyê gelê MîteHorî ye. Hebûna wî mîletî li navçeyên çiyayên Toros, Amanos û ra Deryaya Sipî zor pir bû, hîn jî hin olbawerî û rêwresmên MîteHorî li ba Êzdiyan tîn dîtin, wek: Gerandina Senceqê (pûtê TêrTawis – şana Mîsra), pîrozkirina guloverika ku xaça Mîsrayî (Horî) di nav de û hd⁽¹⁾.
- Gelek tiştên hevbeş di navbera Êzdiyetiyê û Zerdeştîyê de hene, gelek kes hene Ola Êzdî bi ser Zerdeştîyê ve dijimêrin, wek em jî dizanin, ola Zerdeştîyê gihîştî bû Çi.Kurmênc. Ji nîşanên hebûna Zerdeştîyê li vê navçê, nivîsa ku li ser deriyê pîrozgeha Qerecurnê daliqandî ye, ew dibêje: “Ev pîrozgeh mêrava şehîdekî Mislîman e, navê wî Hogir e, ew kurê Kahînekî Zerdeştî bû ji gundê 'Endarê, li sedsala dozdehan zayînî bi destê xaçerestan hat kuştin”.

Di belgeyên lêkolînên komcivîna navnetewî ya cihanî li ser dîroka Sûryê, di /rûpel 179/ de hatiye, ku kevîrekî camî yî biçûk li girê 'Endarê, di asta pêncan a Exmînî de hat dîtin, û neqşa Xwedê Zerdeşt (Ehoramezde) li ser hebû, wek em dizanin, ew jî bi mirovekî bi roja bi bazîk re bûye yek, tê nimûnandin.

Ji van nimûnan tê têgihîştin, ku olbaweriyên Zerdeştîyê berî derhatina Şêxadî li navça Çi.Kurmênc hebûn.

¹ - Pitik û daxdana bi êgir ji baweriyên olî ne li ba gelek mîletên rojhilata navîn. Ew sincî ji koka xwe de Zerdeştî ye, çînkî di Zerdeştîyê de agir nûra Xwedê dinimûne û hêzên şerxwaz, reşantiyê û nexwaşîyan tune dike.

Li derbarî hebûna Êzdiyetiyê li Çi.Kurmênc jî, şikavlin li devera Reco li ber Gu.Hesen hene, bi “Gundê Qewala” tên binav kirin, qewal jî nofek e ji oldarên Êzdîtiyê. Li navbera bajarokê Şiyê û Gu.Merwanê jî, bêlek bi navê Qiracê Şengalê heye, Şengal jî navendeke Êzdîtiyê ye giring e li Kurdistana Êraqê.

Li ber ronîya van rastiyan, hebûna dîrokî ya baweriyên ola Êzdî li Çi.Kurmênc, rastiyeke rast e û ji kûraniya dîrokê hatiye, û tevî ku belkî piranya kesan jî wate û mebestên wan tiştan û dîroka wan a olî nizanin jî, lê hîn ra dema me xelk wan bawerî û rêwresman di jiyana xwe ya rojane de bikar tîne û pîroz jî dike.

Destpêka hebûna Êzdiyan li navça Çi.Kurmênc

Demeke diyar û rind naskirî ji hebûna Êzdiyan re li navçeya Çi.Kurmênc nehatiye zanîn, lê hin lêkolîn û jêderên dîrokî yên rastgo hene, ew pirs şirovekirine û li derbarê peyda bûna Êzdiyan li navçê axivîne. Emê di vê lêkolînê de, wekî ku ji destê me hat, li ser dîroka Êzdiyên Çi.Kurmênc rawestin.

Yek ji jêderan, nivîsekî ku li ser Êzdiyên navça Çi.Kurmênc axivîne, Qis Hênry Lamans e. Wî li destpêka sedsala bîstan li ser Êzdiyên devera Çi.Lêlûn wiha gotiye:

((Li dema berê, rûniştina Êzdiyan li Sûryê li başûrê Çi.Sem'an/Lêlûn bû. Gundê Kefer Basînê jî ku niha Erebbê lê rûdinin, li ba Êzdiyan bi dîrokeke wan ye biha ve girêdayî ye, ew dîrok digihê dema berî gihîştina Êzdiyan li bakurê Sûryê. Li Sûrya navîn jî, tewir hindik, me şûnewarekî çûnhatina Êzdiyan dît. Wek tê zanîn, berê bawermendên Ola Êzdî bi “Bsîniye” jî dihatin binavkirin. Me jî ev nav li gundekî ku dora 20

kîlomitran li bakur rojavayê bajarê Humsê ye, dît. Me nivîsek li ser tabûta Qidîs (Tomas Salos) ligel neqşine din ku bi du zimanan hati bûn nîgarkirin dît, ew nivîs wiha bû: ((Kurdên Dazîniya))⁽¹⁾. Yanê ew gundê Kurdên Dazîniya, ango Kurdên Êzdî ne. Yanê em kanin di (Kurdên Dazîniya) de, komeke Êzdî ye kevin bibînin...

Li dema komên miletên ku ji aliyên nijadî, şaristanî û koka xwe de cida bûn, arzûyên impretoriya Silcûqî li hev parve dikirin, Êzdiyan jî Ferat derbas kirin û bi rojava de hatin, belkî hatina wan berî wê dîrokê be jî. Lewre em bawer dikin, ku gerek e hatina Êzdiyan ya navça çiyayên Kurmênc û Sem'anê piştî şerên xaçeperstan be, yanê li sed sala sêzdehê zayînî be, komên destpêkê ji Êzdiyan jî li wê demê gihîştin Çi.Sem'anê. Belkî sedemên hatina wan pevçûnên xwebixwe bûn, yan jî talanên tund ên ku bi ser wan dihatin bûn, dîroka wan jî di wî warî de pir dewlemend e.

Û ji ber hejmara wan a hindik û baweriya wan a taybet, wan di wê navçê de (Cûm, Çiyayên Lêlûn û Kurmênc), di bajarên wê yê mirî de, ewên ku ji cigehên navendên bajarên mezin û riyên sereke dûr bûn, warekî hêmin ji xwe re dîtin ku tê de tîkes şerê wan neke))⁽²⁾.

¹ - Di perçê yekê de ji pirtûka Şerfname ku ji çapkirina wergêr Mihemed Elî Ewnî ye, wergêr li binê rûpela çaran nivîsiye, û dibêje ku di pirtûka "Fehenga Welatan" de li derbarî navê Dasnî wiha hatiye: ((Ew li bakurê Mûsilê li aliyê Diclê yê Rojhilat e, ew çiyakî gewre ye şênîyê wê ji hozên Kurd in, jê re dibêjin (Dasnî) û bi nofa Êzdî jî tê nasîn)). Bêjeya Dasnî jî ji (Di êve sine) hatiye, koka wê (Dêv) yan (Dêw) e, ew jî Xwedêyekî Arî yî kevin bû.

² - Lêkolînek ji hêla Qis Hênîrî Lamans de, li sala 1907an li Çi.Lêlûn û gundên Cûmê yê Êzdî hatiye kirin û di kovara zanîngeha Qidîs Yûsif ya li Bêrût li sala 1957an di bin navê ((lêkolînek li ser

Şerefyanê Bedlîsî jî, gava ku di “Şerefnamê” de li ser Îmareta Kilisê deng dike, hebûna Êzdiyan li bakur rojavayê Helebê bi bîr tîne û di beşê jînenîgariya destladarên Kilisê de wiha dibêje:

((Mîrekî Kurd bi navê Mend, hêzek ji hozên Kurdî li dora xwe civand û bi siltanên Eyûbiyan re gerî. Pişt re, yekî ji wan Siltanan devera Qusêrê ji wîlayeta Entekê, wek senceq da Mîr Mend û ew û xelkê xwe lê rûniştin. Pişt re, Kurdên Êzdî yên Cûm, Kilis û ewên ku di navbera Hemayê û Meraşê de bûn, li wî kom bûn...))⁽¹⁾.

Ji gotina jorîn xuyan dibe, ku Mîr Mend di dema di navbera derhatina Selahidîne Eyûbî û sala têkçûna dewleta Eyûbî 1260an.z de, ango di nivê yekê de ji sedsala sêzdehên zayînî, bi Eyûbiyan re gerî ye. Ji ev gotina Şerefnamê tê têgihîştin, ku hebûna ola Êzdî û bawermendên wê, berî dîroka Eyûbiyan li navçê hebû, yanê ew ji dema derhatina Şêxadî û belavbûna mirûdên wî li sedsala dozdehên zayînî li navçeyên Bakur û navîna Sûriyê hatine dîtin.

Di wan deman de, komine mezin ji hozên navenda Kurdistanê bi mîrên Eyûbiyan re derketin û berve welatê Şamê û Misirê hatin, wan taybetiyên xwe yên netewî, civakî û baweriyên xwe yên olî jî bi xwe re rakirin. Bêguman, di nav de bawermendên ola Êzdî (Ededwî) jî hebûn ku wê hîngê nû li nav Kurdan belav bibû. Yanê em kanin dîroka sala 1183an, sala vekirina Helebê ji hêla Siltan Selahidîn de wek dîrokeke nêzîktir ji gihîştina ola Êzdî re li van navçan qebûl bikin.

xaknîgarî û şaristaniya gelên rojhilatî, bilindahiyên Çiyayê Sem'an û Êzdiyên Sûryê)) de hatiye belavkirin, Rûpel 376-388.

¹ - Şerfyanê Bedlîsî: Pirtûka Şerefname, rûpel 230, sal 1596.

Eger em tiştê ku di pirtûka Şerefnamê de hatiye, û dîroka gihîştina Selahidîn ya bakurê Helebê, û vekirina kela Ezazê li sala 1183an, û dîroka sedsala sêzdehan ya ku Qis H.Lamans wek dîrok ji hatina Êzdiyan re li van navçan biriyê, eger em van dîrokan bidin ber hev, emê bibînin ku ew hemî li dîroka sala 1247z tên.

Li wan deman, mîritiyeke Şêx Husên kurê biraziyê Şêxadî li derdora Mûsilê “li Kurdistana Êraqê” hebû. Lê li sala /1247an/z, Bedridîn Luilui xudanê Mûsilê, mîrê Êzdiyan Şêx Husên kuşt, şênîyê mîritiya wî û Êzdiyên wê jî dan ber kuştinê, û hejmareke mezin ji Êzdiyan bi her aliyekî de mişext bûn.

Ji wan Êzdiyan, lawekî Şêx Husên bi navê “Şêx Zênidîn Yûsif” jî berve Şamê çû, wî ji wir de pêkol kir ku mîritiya bavê xwe vegeşt, lê ew li sala 1298an mir û armanca xwe bicih nanî. Kurê wî Şêx Ezdîn jî di wê şopê de xebitî, lê ew jî bi ser neket û di girtîgeha Memalîkên Çerkez de jiyana xwe ji dest da. Êzdî dibêjin, mêravekî Şêxadî li “Bab Elmeqam” li Qahîrê jî heye, belkî ew jî ji wan deman de be.

Li deverên mişextiyê, neviyên malbata Şêx Husên baweriyên xwe yên olî parastin, gelek ji wan li Helebê û li deverên derdora wê jî bi cih dibûn. Li destpêka serdema Osmanî, mîrekî wê malbatê bi navê Ezdîn Yûsif El Kurdî, bû mîrê Îmareta Kilisê û tevahiya Kurdên li welatê Helebê⁽¹⁾, û li

1 - Di pirtûka Ebdirezaqê Hûsênî /Êzdî li niho û pêşeroja wan, di rûpel 18 de hatiye, wî jî ji pirtûka ((Dur Elhûbeb)) ya Elredî Elhemebelî (ji sedsala dehan goçerî ye) biriyê û dibêje: ((Ezdîn kurê Yûsifê Kurd ê 'Edewî, li dawîya dewleta Çerkezî û destpêka ya Osmanî, mîrmîranê senceqa Helebê bû. Ew li ser şopa Şêx 'Edî bin Misafir, Xwedê jê razî be bû û bi mala Şêx Mend dihat nasîn. Di dema wî de, mîr Hêbîb kurê 'Erebo li bin kela Helbê hat bidardekirin, ji ber ku di navbera mîr 'Ezdîn û lawên 'Erebo de dijmantiya dîn û

sala 1541an jiyana xwe ji dest da. Ew Mîr 'Ezdîn ji mala Şêx Mend bû, Şêx Mend jî şaxek e ji binola 'Edewî⁽¹⁾.

Lê gelo, ma Mîr Mendê ku Şerfxanê Bedlîsî çêrê bûye û li sedsala sêzdehan mîrîtiya Kilisê damezrandiye, Êzdî bû?

Ji bo bersivdana li vê pirsê, gerek e em van rastiyan bibîr wînin:

- Li destpêka bicihbûna Mîr Mend li devera Qusêrê (Deşta Hêmqê), Kurdên Êzdî ku li deşta Cûmê û Kilisê bûn, li dora wî kom bûn. Wek tê zanîn, li wan deman ol û binolan reng û navên komemirovan, destlatdaran û dewletan jî diyar dikirin. Em bawer dikin, ku kombûna Êzdiyan li wê çaxê li dora Mîr Mend, Êzdîtiya wî diyar dike.
- Di pilevaniya ola Êzdî de, pileya (Şêx Mend) heye, endamên wê ji tamara Şêx Mend dikşên. Di pirtûk û jêderên ku me xwendine de, ji bilî vî Şêx Mendî, em rastî ti Şêxên Êzdî, yan ne Êzdî, ku navê wî (Mend) e nehatin. Ji bilî ku di qewla “Laveya Rojava” de ya ji gotina Şêx Husên, navê “Şêx Mendê Helebê” bi şêweyekî zelal hatiye gotin. Dawiya wî Qewlî wiha dibêje:

((Bidî xatirê mîrê bilind, Feqîrê sozdayî, mîrê Tebekê Şamê, Siltan Êzîd li Şamê, şêx Mend paşayê Hêlebê, mezela Kekê Ezîz)).

- Têkliyeke xort di navbera neviyên Mîr Mend mîrê Kilisê û alîgirên binola Durzî de li Lubnanê heye. Li sala 1607an, li dema pevçûna neviyên Mîr Mend bi Osmanîyan re, Canpolatîyên Mendî xwe avêtin çiyayê Dirûzan li Lubnanê,

dinyayê hebû. Çinkî mala 'Erebo şopedara Sinne bû û mala Şêx Mend jî Êzdî bûn)).

1 - Ebdîrezaqê Husênî: Pirtûka Êzdî li niho û pêşeroja wan, rûpel 18/.

pişt re jî ew bûn kesine payebilind di civaka wan de. Ev jî desnîşan dike, ku Mîr Mend û neviyên wî -ya tewir hindik- ne mislimanên Sunne bûn. Bi rastî jî, hîn cil û qiyafeta Êzdiyan û Dirûzan nêzîk hev in. Dirûzên gundên parêzgeha Idlibê jî, Kurdîtiya xwe dupat dikin û ew jî mîna Êzdiyan pîrozgeha Şêx Berkêr ku li ser Çi.Şêx Berkêr pîroz dikin.

Guman heye jî ku koka têklyên Êzdiyan û Dirûzan digihê Şêx 'Edî bin Misafir, çinkî ew li destpêkê, li gundê (Bêtil Farê – Enefarê) li deşta Buqa'a Lubnanê rûdinişt, paşê jî ew ji wir çû li Kurdistanê bicih bû, ew dem jî tenê dora pêncî salî ji dema derhatina Mîr Mend dûr e.

Hêjaye em bibîr wînin jî, ku Ismaîlê Durzî damezrawê binola Durzî, ji koka xwe ya netewî de Kurd e, belkî jî Faris be, çinkî ew ji deverên rojhilatî ji welatê Kurdan biderketiye, û li serdema dewleta Fatimî çûye msirê, ji wir jî hatiye Lubnanê û baweriyên xwe yê olî li wir belav kirine, ew olbawerî jî bi paşnavê wî “Durzî” hatine nasîn. Em bawer dikin, ku ev dîrok kane pir tiştên hevbeş ku di navbera Êzdî û Durûzan de hene şirove bike.

Em bawer dikin, ku ev zanînen me li jor anîne, Êzdîtiya Mîr Mend mêlag dikin û gumanê li ser nahêle.

Êzdî piştî Mîr Mend:

Piştî ketina dewleta Eyûbî û mirina Mîr Mend, malbata wî mîrîtiya xwe li navçeyên Kilisê û Çi.Kurmênc parast, û li drêjiya dema dewleta Memalîkên Deryayî (Tirk) (1260-1382ê)z serbixwe ma.

Piştî ku li sala 1382an, destlata dewleta Memalîkên Tirk ket destê Memalîkên Bircî (Çerkez), qiralên wan xwastin mîrîtiya malbata Mendî bixin nav sînoren dewleta xwe, lê Ehmed Beg

kurê 'Ereb begê, ku wê hîngê destlatdarê Mîrîtiya Kilisê bû, serê xwe ji wan re danenî û serbixwebûna mîrîtiya xwe parast, [Şerefname, rûp 231].

Wê hîngê Memalîkan mîrekî Kurd î Êzdî bi navê Şêx 'Ezdîn ji mîrîtiya Kilisê re vebjartin, lê belê digel gelek hewildanên Şêx 'Ezdîn û Siltanên Memalîkan, wan nikanî Ehmed Beg ji ser textê mîrîtiyê danîna, û wî serbixwebûna mîrîtiya xwe bi şêweyekî serghayî parast.

Piştî mirina Ehmed Begê, kurê wî Hîbîb begê destlat radest bir, lê belê qiralên Memalîkan bi şora Şêx 'Ezdîn, Hîbîb Beg bi dibare vexwandin Helebê, li wir kuştin, û destlata mîrîtiyê jî radestî Şêx 'Ezdîn kirin.

Lê belê Qasim Beg birayê Hîbîb Begê li dijî wê yekê rabû, wê hîngê Şêx 'Ezdîn subayek ji Êzdiyan bi hev xist û bi serdariya Şehreyar Begê û alîkariya serbazên Siltanê Memlûkî El-Ğorî, hêriş birin ser Qasim Begê, lê ew di wê cengê de biserneketin, û bê encam vegeŕin Helebê, û serbixwebûna mîrîtiyê jî hat parastin, [Şerefname, rûp 232].

Êzdî li serdema Osmanî:

Li sala 1516an, cenga “Merc Dabiqê” ya navdar li nav sînorên mîrîtiya Kilisê ya Kurd çê bû, û di encamê de, Siltanê Osmanî Selîm Xanê Yekê destlata Memalîkan ji van welatan hilkir.

Di ew rewşên siyasî yên nû de, Şêx 'Ezdînê ku em li jor çêrê bûne, xwe gihand hakimê Osmanî yê yekê li Helebê “Qerece Paşa”, û bêbextî li ba wî li Qasim Begê kir. Bi wê yekê, Qasim Beg li Stembûlê hat bidardekirin û mîrîtiya Kurdên wîlayeta Helebê radestî Şêx 'Ezdîn bû.

Destladariya Şêx 'Ezdîn ra mirina wî li sala 1541ê ma. Û ji ber ku -wek jêder dibêjin- di nav kur û mirovên wî de kesekî

hêjayî kurkê mîrîtiyê tine bû, mîrîtiya Kurdan radestî mirovekî bi navê Mihemed Beg bû, ku ji malbata destladarên mîrîtiya Heskêfa ya Kurd bû, [Şerefname, rûp 232].

Lê belê pir ne çû, destlatdariya mîrîtiyê dîsa li malbata Mendî vegeerî û vê carê kurkê wê kete destê mîr Canpolat kurê Qasim begê, û Canpolatî ra sala 1607an li ser textê Mîrîtiyê man.

Li wê salê, Elî Begê Canpolatî serbixwebûn li bakurê Sûryê ragihand. Lê ew li sala 1607an, di cengekê de bi artêşa Osmanî re têk çû, mîrîtiya Mendî jî hat rûxandin û Elî Beg bi xwe jî bi xinizî li ser destê Osmanîyan hat kuştin, û bi wî rengî, û piştî ku malbata Mendî, ya Kurd ku ji koka xwe ya olî de Êzdî ye, dora çar sed sal li ser textê mîrîtiya Kilisê sebixwe ma, rola xwe bidawî hat û mîrîti jî wêran bû.

Piştî têkçûna malbata Mendî, hakimên mîrîtiya Kilsê bûn Misliman û ji koşka Siltên de li Stembûlê dihatin binavkirin.

Wek çavkanî dibêjin û şeniyê navçê jî dizane, li navîna sedsala hejdehan, rêberkî Kurd bi navê Betal Ağa kurê Betal Ağayê Gênc li navça Kilisê û Çi.Kurmênc bider ket. Wî jî kela Basûtê de destlatdarî li deverên Cûm, Kilis û navçeyên bakurê Helebê kir.

Jêderên ku li derbarî ola Betal Ağa axivîne pir hindik in, lê tiştê tekûz ew e, ku wî piştî xwe dabû Kurdên Êzdî yên ku li deverên Cûmê û Lêlûn rûdiniştin, û motka hêza wî ya çekdar jî ji wan pêk dihat⁽¹⁾. Serdariya Betal Ağa li ser wan deveran ra dagîrkirina Ibrahîm Paşa kurê Mihemed Elî Paşa ji bakurê Sûryê re ma. Li dema Îbrahîm Paşa, waliyê Helebê Betal Ağa

1 - Tê gotin, dema ku serbazên destlatê kela Basûtê dorpêç kiri bûn, û gava ku mirovek digirtin û dixwastin nas bikin ku ew peyayê Betal Ağa ye lê na, jê dixwastin navê (Firişteyê Xaniyê-Iblîs) hilde, eger hilnedida, wer dizanîn ku ew Êzdî ye û ji peyayên Betal Ağa ye.

bi dibare bir ba xwe û ew, lawê wî û çerxciyê wî yê Êzdî (Eliyê Şindî ji Gu.Marâtê) li binê kela Helebê bi dar de kirin.

Piştî kuştina Betal Ağa û derketina Îbrahîm Paşa ji Sûryê, alîgirên Betêl yê Êzdî toşî zordariya Osmanîyan bûn, û ji wê demê de rola wan li Çi.Kurmênc û li navçeyên Helebê pir dagerî. Li wan deman, û di bin zora gelek kirdeyan de, hejmareke mezin ji Êzdiyan neçar bibûn ola xwe berdî û bibin Misliman.

Ma em bêjin, ku li destpêka serdema Osmanî, Êzdî wek bawermendên oleke cuda dihatin dîtin, û dewletê ji ber xizmeta leşkeriyê ve jî pere ji wan distandin. Lê li dawîya serdema Osmanî, ew mîna binoleke Îslamî hatin nasandin û diçûn leşkeriyê jî, û li ser nasama wan jî wiha dihat nivîsandin: (Mislêm-Yezîdî).

Êzdî li sedsala bîstan:

Êzdiyên navça Çi.Kurmênc bi pergaleke lawaz û bê rêberên olî û civakî derbas sedsala bîstan bûn. Li wan deman, gelek Êzdî û piraniya Aşeyên hoza Şikêk û Cûmê jî di nav de bûn, ola xwe berda bûn û bibûn Misliman. Wê yekê valahiyeke hikardar di nav civaka Êzdiyên navça Çi.Kurmênc de hîştî bû.

Lê belê, di heyama Şerê Cihanî yê Yekê de, û di rewş û encamên wê de, rêbertiyeke Êzdî ye civakî ye nû hat meydana. Vê carê ew ji nav pileya olî ya Mirûdan bider ket. Ew rêberê nû Dewrêşê Şemo ji gundê Qîbarê bû.

Dewrêşê Şemo kî bû?

Zanînen mala Şemo dibêjin, ku bapîrên wan li sedsala sanzdehan li dema Şêx 'Ezdîn li Helebê rûdiniştin û li şeqama Necaran karê necariyê dikirin. Lê ji ber hin nîrên civakî yê

taybet, wan ji Helebê bar kir û hatin li nav mirovên xwe li gundê Qîbarê rûniştin û karê necariyê kirin.

Li dema şerê cihanê yê yekê, destlata Osmanî biryarek biderxisti bû, li gor wê, her kesê ku di birîna daran de ji bo Çimana Rojhilatî ya Lezok dixebitî, ne diçûn eniyên şer û belgeyeke taybet jî ji bo wê yekê didan wan. Wê hîngê, dandina wan belgeyan ket destê hin mirovên ji Çi.Kurmênc jî, yek ji wan jî Dewrêşê Şemo bû. Wê yekê kir ku Dewrêş bêtir were nas kirin û di nava civaka Êzdî de bi rû bibe.

Piştî destlata Osmanî li Sûryê têkçû û Înglîz û paşê jî Firensiyî bakurê Sûryê standin, Dewrêş û birayê xwe Nasir, ji ber Êzdiyan ve bi qiral Fêsel re rûniştin, helwesta xwe ya li dijî Osmaniyan diyar kirin, û ji destlata wî re jî erê kirin.

Wek tê zanîn, li dawiya şerê cihanê yê yekê, destlat û dewlet nema bû, wê yekê rewş bêhêminiyek li navça Çi.Kurmênc jî peyda kiri bû. Li sala 1918an, Tirkan hêzên Çete “Qiwayî Milî” li navçeyên bakur û rojavayê wîlayeta Helebê ya Osmanî damezrandî bûn û doza şerê gawiran dikirin, hinekan ji wan doza dijîtiya Êzdiyan jî dikir, çend pevçûn jî di navbera Çetan û Êziyan de derketin. Yek jê li kêleka Gu.Qîbarê bû, û Dewrêşê Şemo bi xwe tê de birîndar bû⁽¹⁾. Gava hêzên Firensî bi şopa wê pevçûnê ketin, û piştî naskir ku pirs çî ye, Misteşar Firensî xwast bi nûnerên Êzdiyan re rûne. Wê hîngê, du mirovên Êzdî çûn hevdiîna Misteşêr, yek Dewrêş bû û yê din jî 'Eliyê Cindo⁽²⁾ ji Gu.Qestela Elî Cindo bû.

Li dema hevdiîtinê, Misteşêr ji wan xwast ku nûnerêkî ji ber xwe ve bi nav bikin. Wê hîngê Dewrêş xortekî jîr bû û di nav

¹ - Dewrêş li bakurê Gu.Qîbarê li cihê Çi.Sipî di pevçûna bi çetan re di lingê xwe de birîndar bû.

² - Ew bavê jina Dewrêş Ağa ye û ji pismanên wî ye.

Êzdian de naskirî bû, û herwiha ew wek nûnerê Êzdiyan hat vebjartin.

Ji hêleka din ve, li destpêka ketina Firensiyan ya navça Çi.Kurmênc, ew dixebitî ku bi rewşa asayîşî li navçê hêmin bikin. Lewre wan hewildida ku hemî komikên olî, binolî û hozî ji xwe razî bikin.

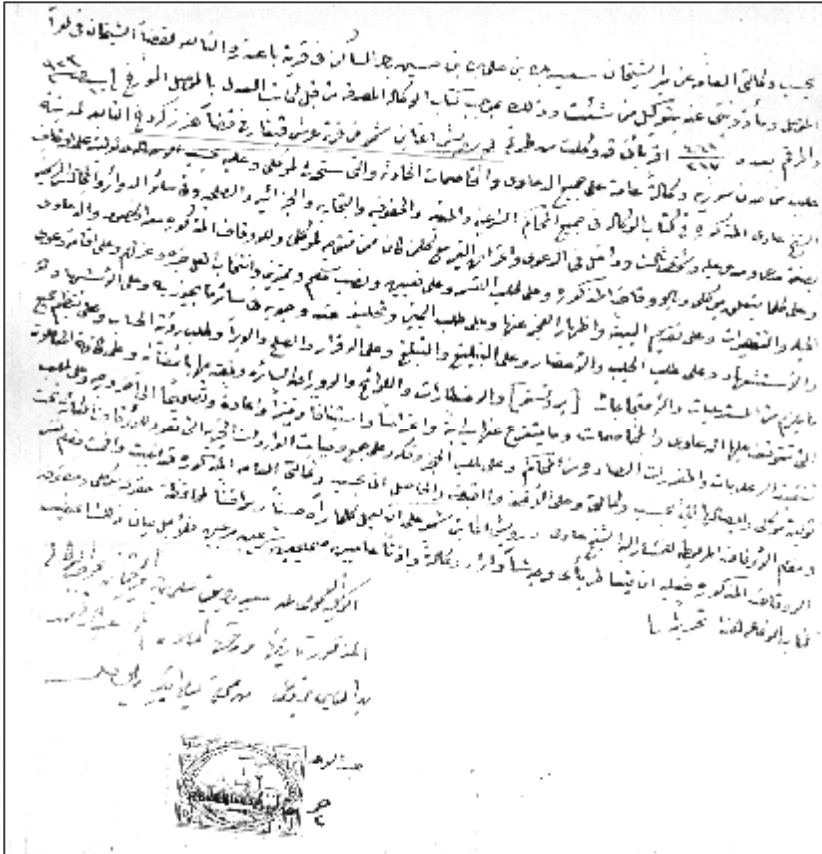
Li wê demê, Êzdî nofeke olî li ser hev bû, hinek peyayên xwe yên çekdar jî hebûn. Lewre, Firensiyan xwastin wan bi aliyê xwe xînin û rê dan Êzdiyan da ku hêzeke xwe ya çekdar a rewa jî ava bikin. Ew hêz bi navê (subaya siwarên Kurd) hat naskirin û Nasir birayê Dewrêş jî bû serdarê wê. Li wê demê, dibistanek taybet jî ji bo zarokên Êzdiyan hat vekirin.

Piştî ku îdara Sûrî ya sivîl li navça Çi.Kurmênc hat damezrandin, mixtar û navserên gundên Êzdiyan, daxwaznamek pêşkêş misteşarê Firensî kirin, tê de xwastin, ku Dewrêş bibe serokê Êzdiyên Na.Çiyayê Kurmênc. Wê hîngê qeymiqamê Kurdaxê-Efrînê li dîroka 10.5.1925an li ser daxwaza wan erê kir û bi yekê Dewrêş bi şêweyekî fermî bû (serokê hozên Êdiyan) li navçeyên Ezazê û Çi.Kurmênc, û wek payebilindiyeke civakî, navnîşana “Ağê” jî wergirt.

Piştî wê bi du salan, Dewrêş Ağê wekaletê tevahî li ser Êzdiyan ji Mîrê Êzdiyan li Welat Şêx jî anî, ew wekalet li dîroka 2.6.1927an biderketiye, [Belge 1]. Li gor wê wekaletnamê, Dewrêş Ağê karûbarên Êzdiyan li van her du navçan, Ezaz û Çi.Kurmênc, bi dest xwe xistine û bi wê yekê rêbertiya Dewrêş ji Êzdiyên Çi.Kurmênc re tekûz û sergihayî bû⁽¹⁾. Û Herwiha, û piştî çarsed sal ji mirina rêberê Êzdiyan ê dawîn li wîlayeta Helebê (Şêx 'Ezdîn kurê Yûsifê Kurdî),

1 - Hin malbatên Êzdî li hember wî sekinîn. Helwesta wan, wek kencekê bû ji nakokiya çekane ku li Welat Şêx hebû. Li wê demê, Hemoyê Şerê dixwast mîrîtiya Êzdiyan ji dest Se'îd begê bigre.

rêbertiyeke Êzdiyan e nû derket, ew ji nû de li navçê bûn hêzeke civakî ye naskirî, û rol û gernasîya Dewrêş Ağa jî mîna Aġeyên navçê yên dinhat çespandin.

Belge - 1 - Wekaleta Se'id begê ji Dewrêş Ağa re.

Wegera deqa belgeya wekaletê, [belge -1-]:

((Li gor wekaleta min a tevahî ji ber Mîrê Şêxan Se'îd Beg kurê Elî Begê kurê Husên Begê ve, ku li Gu.Ba'ezrê yê bi ser qeza Şêxan li Senceqa Mûsilê ve ye, û rêdana wî ji min re ji bo wekaletkirinan li gor belgeya wekaletnameya ji hêla nivîskarê 'edliyê de, dîrok 10 Şubatê 1923an, nimre 461/217, ez eşkere dikim ku min jî ji hêla xwe de, Dewrêş Ağa kurê Şemo ji Gu.Erş Qîbarê li Qeza Ezaz/Kurdax ya bi ser bajarê Helebê ve ye ji bajarên Sûryê, wekaleteke tevahî li ser hemî doz û nakokiyên ku pê re û li ser wî bibin daye wî, min ew li ba hemî dadgehan daniye ser ewqafên Şêx Adî yên di nivîsara wekaletê de hatine, ew dadgeh jî: Şer'î, medenî, mafî, bazîrganî, cezayî sulhî û li dayîre û li encûmenên fermî, wek dozkar û dozbar û kesê sisiyan û yê ketiye dozan... û wek encam, min bi ew wekaleta tevahî, nûnertiya xwe û ewqafên Şêxadî yên bi vê wekaletê ve girêdayî ne, dan dest Dewrêş Ağa kurê Şemo da her tiştê ku dibîne baş e bike, mafên mirovê ku ez wekilandime û mafên ewqafê jî biparêze, ew li ber roniya wê çawa xwast û dît kane bilive, ew li gor vê wekaletê bi rewa û destûr e, û ji bo diyarkirina wê yekê min ev belgeya nivîskî dayê.

Wekîlê tevahî ji ber Se'îd Begê kurê Elî Begê Mîrê Şêxan, li gor wekaleta ku dîrok û nimra wê hatiye nasandin.

Avokat Ebdilehed kurê Ilyas)).

Rola Dewrêş Ağa:

Dewrêş Ağa li dema xwe, ji rêberên Çi.Kurmênc yên çalak bû. Ew ji koka xwe de ne zengîn ne jî xudan arzûyên fereh bû. Lê wî bi keda xwe û bi alîkariya Firensiyî, xizmet bawermendên ola xwe dikir.

Kevirê ser avahiya dibistana Êzdiyan, ev biwêj li ser hatiye nivîsandin: ((Ev dibistan bi saya Xwedê û bi westana Dewrêş Ağa Şemo li sala 1927 hat damezrandin)).

Wek nimûne, li dema ku Aġayên navçê li hember xwandinê û vekirina dibistanan disekinîn, Dewrêş dibistaneke fermî bi pereyên camêriya Êzdiyan ji zarokên Êzdiyan re li Gu.Qîbarê vekir û mamosteyê Êzdî “Xidir Efendî” ji Şengalê jê re anî. Di wê dibistanê de, fêkirina zimên û zanînan bi zimanê Erebî bû, zanînen ola Êzdî jî bi Kurmancî bû.

Fêkirina zanîna ola Êzdî li wê dibistanê ra sala mirina Dewrêş Ağa li sala 1931an ma, pişt re mamoste Xidir Efendî vegeî welatê xwe, û fêkirina ola Êzdî jî rawestî.

Li aliyekî din, li dema ku bajarokê Efrînê hat damezrandin û bû navenda kargêrî ji navça Çi.Kurmênc re, Dewrêş Ağa jî mîna Ağeyên navçê, maleke xwe lê ava kir⁽¹⁾.

Ji hêla siyasî de jî, pêwendiyên Dewrêş Ağa bi rêberên tevgera netewî ya Sûrî re wek Îbrahîm Henano... xort bûn. Ji bilî ku dostaniya wî bi rêberên malbatên ku ji koka xwe de Kurd bûn re jî hebû, wek Henano, Bermede û Kîxiye...

Ji aliyê netewî de jî, pêwendiyên baş di navbera Dewrêş Ağa û neviyên Bedirxan Paşa, Mîr Celadet û Kemîran Begê de hebûn. Wan her duyan seredana Gu.Qîbarê dikirin û li Dewrêş Ağa dibûn mêvan. Piştî mirina Dewrêş Ağa, ew têklî bi Cemîl Ağa re jî berdewam bûn.

Di wê navberê de, yanê li nivê diduyan ji salên bîstan ji sedsala bîstan, pilanek hevbeş ji hêla Firensiyî û Îngilîzan de ji bo Êzdiyan hat pêşniyarkirin, wan dixwest teşeyek siyasî li navçeyên Şengalê û Şêxanê li Kurdistanê Êraqê ji Êzdian re damezrînin. Li gor wê projeyê, wan dê Êzdiyên Çi.Kurmûnc li Sûriyê û yê Çi.Reşa li Tirkiyê rakirana û li nav sînorên wê destlatê bi war bikirana.

Dewrêş Axa li ser wê pilanê erê kir, û birayê xwe Nasir şand Mûsilê da ku Mîrê Êzdiyan bibîne, pê re baxive û warên rûniştina nû jî nas bike. Lê ew pilan bi sedemên ne diyar bicih nehat. Tê gotin, sedemek jê nakokiya ku di navbera Mîrê Şêxan û kesê bi navê Hemyê Şero de hebû, bû, ji ber ku evê dawîn dijîtiyeke çekdar li dijî Mîr rakirî bû û doza Mîrîtiya Êzdiyan ji xwe re dikir, wê hîngê ew li dijî projeya Englo-Firensî rawestî.

¹ - Ew avahî li dawîya dehsala sisîyan ji sedsala bîstan hat avakirin. Ew ra demeke nêzîk navenda postexanê û telefûnê bû, pişt re xudiyê wê yê niha ew kirî.

Dewrêş Ağa têkliyên xwe yên baş bi hemî aliyan re li bakurê Sûryê diparastin, ew ji Firensiyên ve nêzîk bû, û li sala 1926an nîşanek ji desteya erkana subayên rojhilatî yên Firensî wergirt. Pêwendiya wî bi welatperwerên Sûrî re jî rind bûn. Wî guh dida pîrsa netewî ya Kurdî jî. Ji xwe, wî wekaletêke tevahî ji bo serokatiya Êzdiyên bakurê Helebê ji Mîrê Şêxan jî wergirti bû. Belkî ji ber wan hemî tiştan jî, çavên Aşeyên Çi.Kurmênc li ser Dewrêş Ağa sor bûn.

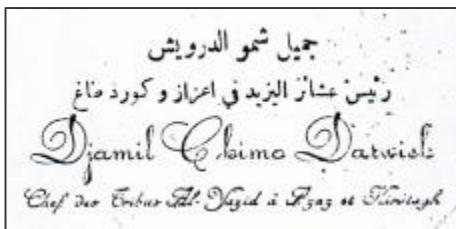
Dewrêş Axa li sala 1931ê bi destê Êzdiyekî ku pasewanê wî bû hat kuştin û hîn pêncî sal ji temenê xwe derbas nekiri bû. Sedema kuştinê di rû re, taybetî û kesane bû, lê bawerî hebû, ku di paş kuştina wî de nakokiyên civakî û siyasî yên wê demê hebûn.

Di ortê de Kamîran Bedirxan, li aliyê wî yê çepê Dewrêş Ağa û li aliyê rastê Sma'îl Bag, li paş jî Cemîl Ağa.

Rola Cemîl Ağa:

Piştî mirina Dewrêş Ağa, kurê wî Cemîl ji bo seroktiya Êzdiyan hat vebjartin. Û li gor belgenama waliyê Helebê ya dîroka 9.3.1932an, [Belge 3], Cemîl bi şêweyekî fermî wek serokê Êzdiyan li wîlayeta Helebê hat binavkirin, ew bû dadmendê olî yê şerî jî, û hemî karûbarên Êzdiyan ên zagonî û olî ketin destê wî.

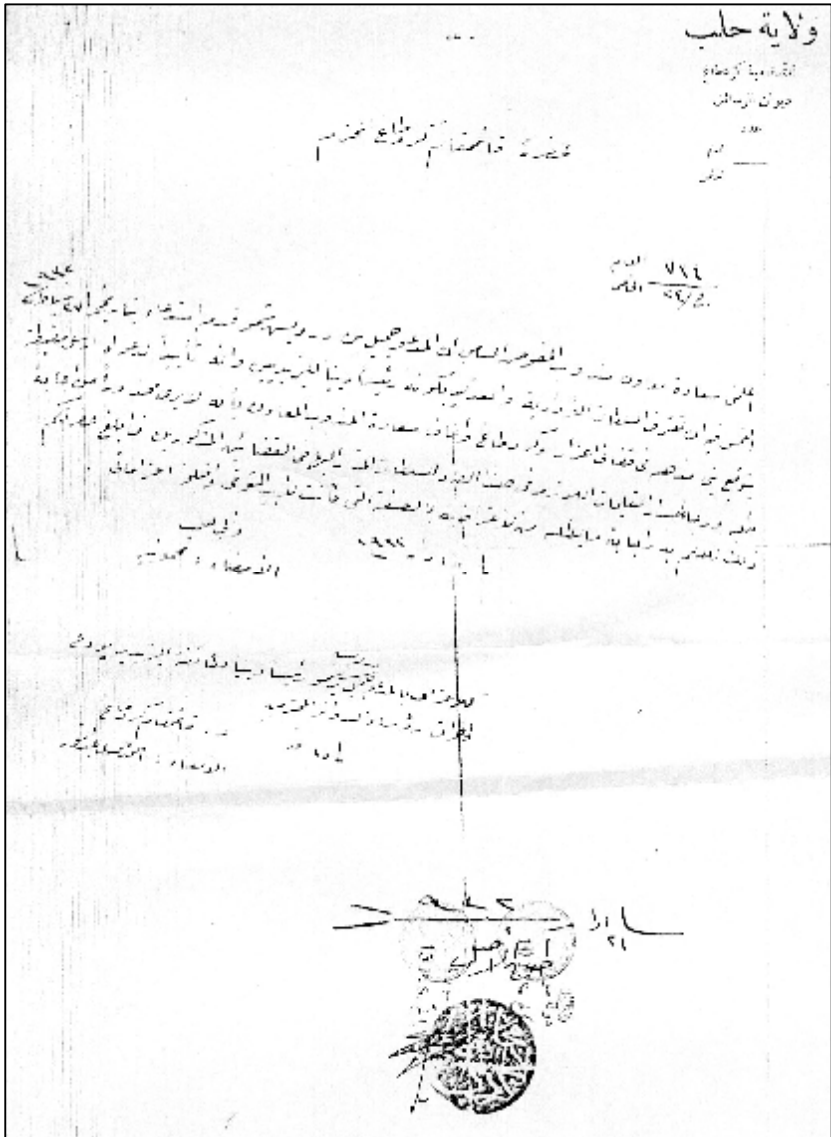
Kerta Cemîl Şemo Derwîş Serokê hozên Êzdiyan li Ezazê û Kurdayê.

Se'îd Begê jî, wekaleta xwe yatevahî ji bo serokatya Êzdiyên wîlayeta Helebê ji Cemîl Axa re şand, dîroka wê wekaletê li sala 1934an e, [Belge 4].

Piştî mirina Se'd Begê, dya wî Meyane Xatûn keça 'Ebdî Begê, ku li ser neviyê xwe yê biçûk Tehsîn Begê wesîkar bû, wekaleteke tevahî ji Cemîl Ağa re şand, [Belge5].

Cemîl Ağa li ser riya bavê xwe meşî, wî pêwendiyên xwe bi Firensiyên, welatperweran û bi Bedirxaniyên Kurd re jî parastin.

Cemîl Ağa bi alikariya Kamîran Begê, serokê zanîngeha Emrîkî li Bêrûtê "Piyarê Dodc" nas kir û pêwendiyên dostaniyê di navbera wan de hatin girêdan. Hin name ji sala 1934an de di navbera wan de hene, Cemîl Ağa tê de bicihkirina hin şagirtan di zanîngeha Emerîkî de jê dixwaze.

Belge -3- Erêkirina waliyê Helebê li ser serokatiya Cemîl Ağa ji Êzdiyên Ezazê û Kurdaxê re.

Deqa erêkirina waliyê Helebê, [belgey -3-]:

((*Wîlayeta Helebê*
Qeymiqamtiya Kurdaxê
Dîwana Nameyan

Cenabê Qeymiqamê Kurdaxê yê rêzdar

Xoşewîst, alîkarê Nûnerê Payebilind ê Firensî ez agahdar kirim, ku Cemîl kurê Dewrêşê Şemo, daxwaznamek li roja 27 Şubatê/1932an pêşkêş kiriye, tê de daxwaz dike, ku destlatên kargêrî û dadgehî û seroktiya Êzdiyan bi wî were hilpesartin, wek piştgirî jî ji daxwaza xwe re, belgenomek ji bawermendên binola xwe de li qezayên Ezazê û Kurdaxê aniye. Nûnerê alîkar ê xoşewîst dibêje, ku ew tu egeran ji bo nepejirandina daxwaza wî nabîne. Tika me ew e, win agahiyên gerek ji destlatên her du qezan re bişînin, da ku li daxwaza wî û wek çawa ku ji bavê wî yê mirî re hebû, mikûr werin. Û rêzgirtina me qebûl bikin.

9 Adar 1932

Waliyê Helebê: Mihemed Nebîh

Ji bo ku Cemîl kurê Derwêşê Şemo wek serokekî olî ji tayfa Êzdî re were dîtin. Bigihê serokên dayîreyan ên rêzdar

Qeymeqamê Kurdaxê

Ehmed Hemdî Ebdilnûr))

Ev e beşek ji deqa wekaletnama Se'îd Begê ji Cemîl Ağa re, [belge-4-]:

((Ez Se'îd kurê Elî Begê kurê Husên Begê Mîrê Şêxan ku li navenda Ba'ezrê ji Senceqa Mûsilê rûdinim... ji ber xwe ve û wekî ku ez wesîkarê ewqfa Şêxadî me, min Cemîl kurê Dwerêş Ağa kurê Şemo ji gundê 'Erşqîbarê li nevçeyên 'Ezaz û Kurdayê yên bi ser bajarê Helebê ve ne ji bajarên Sûriyê, min wekaleteka tevahî daye wî da ku li hemî doz û nakokiyên ku hene û yên dê bi min re û li ser min bibin wekaletdar be, ew li ba hemî dadgehên Şer'î, Hîqûqî, Tîcarî, Cezayî, Sulhî û li ba hemî dayre û civatên giyanî û fermî, wek dozvan, berdoz, kesê sisiyan mafdar be, û wek encam min Cemîl Ağa Kurê Dewrêş Ağa kurê Şemo li şûna xwe li ser hemî ewqafên ku bi weqfên Şêxadî ve girdayî ne danî, da ku kani be her tiştê ku dibîne baş e û mafên min û mafên ewqafên ku em çêrê bûne biparêze, ji ber wê jî ew kane bi vê wekaleta min a tevahî, durust, şer'î û rewa tiştê ku dibîne başe û gerek e bike, ji ber wê jî min belgemana wekatetê bi nivîskî dayê.

14.7. 1934.

*Yê ku ev wekatet bi naveroka wê ve daye
ji navenda devera Ba'ezrê li senceqa Mûsilê
Se'îd Beg Kurê Husên Beg
Mîrê Şêxanê e))*

Ev e beşek ji wekaltnameya Meyane Xatûnê ji Cemîl Ağa re, [belge 5]:

((Meyane Xatûn keça Ebdî Begê ji ber xwe ve û wekî ku wesîkar e li ser Tehsîn kurê Se'îd Begê ku li gor nama wezaretê Êraqê ya karê hundur di bin nimre 21963 û dêroka 25.9.1944 wek Mîrê Şêxan hatiye binavkirin, ew wekaleteke tevahî dide Cemîl Ağa kurê Dewrêş Ağa ku li gundê Erş Qîbarê ya bi ser wîlayeta Helbê- Sûriyê ve ye rûdine, li gor wê wekaletê ew kane hemî rêwresmên olî, karûbarên Şer'î û birêvebirina Êzdiyan li wir bike, kane jî hemî karên ola Êzdî û pirsên di nav Êzdiyan de çareser bike. Ew di guhdan û bendewariya şênîyê Êzdî de xudî biryar e, û ji hêla Mîrê Şêxanê û wesîkara wî Meyane Xatûnê ve rewadar e. Û gava ku gerek be, Cemîl Ağa kane bi vê wekaletnamê serdana hemî navendên destlata Sûrî bike.....

Wekaltdar: Derwîş Mecîd ji şênîyê gundê 'Ên Sifnê-Qeza Şêxan li Senceqa Mûsilê, li gor wekaleta tevahî ji ber Meyane Xatûnê ve)). 26.9.1945.

Li dema rêbertiya Cemîl Ağa li sala 1932an, serhejmartin û tomarkirina yekê ji Êzdiyan re bidawî bû û nasname jî hatin dan. Di nasnaman de, û di cihê ola mirov de, (ola Êzdî) dihat nivîsandin, carina jî wiha dinivîsîn (Sûrî – Êzdî), carina netewa mirov jî dihat nivîsandin, wek: (Sûrî – Êzdî – Kurdî), [Belge 6].

Li destpêka salên pêncî ji sadsala borî, Misto lawê Dewrêş Ağa, di civîneke serok hozên Sûryê, Êraqê û Urdunê de beşdar bû, ew civîn li Urdunê hat girêdan, lawekî Şerîf Husên jî lê amade bû. Mebesta wê komcivînê ew bû, ku raparînekê rakin û destlatine Qiraltiyê li wan her sê welatan damezrînin.

Piştî serbixwabûna Sûriyê û bi behaneya ku têkliyên Cemîl Ağa bi Firensiyên re hebûn, hemî bideşteftiyên olî û civakî jê hatin kişandin. Cemîl Ağa jî xwe da alî û li mala xwe rûnişt, ta li 11. 12. 1972an jiyana xwe ji dest da.

Rewşên niha yê Êzdiyên Na.Efrînê:

Li van dehsalên dawîn, Êzdî li ola xwe miqyat bûne, berdana wan jê re pir hindik bûye. Lê dîsa mîna berê, rêberên olî yê xwende peyda nabin, ew jî pirseke îjdlî û ziyandar e li ba Êzdiyan.

Ji hêla dewleta Sûriyê de jî, teşeyê fermî û nasraw ji ola Êzdî re li Sûriyê tineye. Ol û binolên ku bi şeweyekî fermî li ba dewletê naskirî ne, ev in: 1- Mislîman û rêyolên wan. 2- Fileh û nofên wan. 3- Ola Mûsewî (Cihû). Ev lêmîkûrnehatina olî ji serdema Osmanî de maye, dewleta Sûrî ya nû jî, bêyî ku rewşên olî û civakî yê nû di ber çavan re bibe û li ser raweste, ew zagona wek xwe hîşt û bi kar tîne⁽¹⁾.

Di van çend salên dawîn de, guhdaneke baş ji hêla sazî û alavên ragihandinê yê Kurd de bi ola Êzdî heye û wê baş didin nasîn. Lê ya ji hemiyên giringtir ew e, ku mirovê Êzdî mîna berê ji ber ola xwe ve bi kêmaniyê hestewar nabe.

Roja îro, digel ku gelek dewlemend û rewşenbîr di nav Êzdiyan de hene, lê rêbertiyê Êzdiyan e civakî ye yekbûyê li Na.Efrînê netê dîtin.

Li van rojan, Êzdî baş guh didin xwendinê, gelek xudan fêrnameyên zanîngêhî û yê cureyên zanînen bilind jî di nav wan de peyda bûne, lê belê hîn helwesta piraniya rewşenbîr û

¹ - Fuad Hilal û Nedîm Feq: Rêbera Helebê ya geştewaniyê, weşana çaran 1997, rûpel 173.

xwendevanên Êzdî li derbarî ola xwe neyînî ye, û ne wek tê xwastin e.

Ji destpêka salên şêstî de ji sedsala borî, mişextiyek pir mezin di nav Êzdiyên Na.Efrînê de çê bûye. Piraniya wan barkirine û çûne bajarê Helebê, hejmareke mezin jî çûye welatên Ewropî, bi taybetî jî Aleman. Ên ku li gundên xwe mane jî, di çandinya xwe de dixebitin û bi karên aborî yên têvel radibin.

Êzdî di hemî rêxistinên siyasî yên Kurdî û Sûrî de kar dikin, lê belê ti kes ji wan negihîştîye astên bilind û giring di postên destlatê de. Tenê rehmêtî Sebrî Huso ji gundê Qestela Elî Cindo, di salên heştê de ji sedsala borî, bû endamê encûmena parêzgeha Helebê.

Hemî Êzdî Kurd in, lewre qezenckirina mafên wan ên olî, civakî û siyasî jî, bi rewşa tevahî ya gelê Kurd ve girêdayî ye.

اشكاله
SIGNALEMENT

Taille _____ النامة
 Cheveux _____ الشعر
 Yeux _____ العينان
 Nez _____ الأنف
 Teint _____ اللون
 Signes Particuliers _____ علامات فارقة

الرم الفسي Photographie
 توقيع Signature
 طابع الايدي Empreinte digitale

D
L

اعلبيت بتاريخ _____
 عذاب الاسوال المدنية في كورمانج

الجمهورية السورية
REPUBLICQUE SYRIENNE
 تذكرة الهوية
CARTE D'IDENTITE

الاسم والشهرة بـ _____
 Nom et Prénom : _____
 ولد بتاريخ _____
 Né le _____ à _____
 الاب _____
 Le Père : _____
 الام _____
 La Mère : _____
 المهنة _____
 Profession : _____
 السكن _____
 Domicile : _____
 وضعه المالية _____
 Situation de famille : _____
 رقم تذكرة الهوية _____
 N° de la carte : _____
 رقم السجل _____
 N° du registre : _____

**Belge -6- Nasnama jinekê ji Gundê Kîmarê ji sala 1934an.
 Nav û paşnav: Bedriyê, Yezîdiyê, Sûriyê, Kurdiyê.**

Lêkolîna diduyan

Hejmara Êzdiyan li navça Efrînê

Li sala 1907an, Qis H.Lamans hejmara Êzdiyan bi qaserî 3000 kes texmîn kiri bû. Tê bawer kirin, ku ew hejmar li wê hîngê nêzîk rastiyê bû. Çinkî wî texmîna xwe li ser seredana yekser ji gundên Êzdiyan re danî bû.

H.Lamans di nivîsara xwe de, gundên Êzdiyên ku Îslam bibûn jî anîne zimên. Tiştê ku bala mera dikşîne ew e, hejmara Êzdiyan a ku H.Lamans ji gundên ku ew lê rûdiniştin re aniye, pir nêzîk rewşa wan a niha ye.

Serhejmara fermî ya Êzdiyan ya yekê li navça Çi.Kurmênc li sala 1932an bi dawî bûye. Ji bilî wê, me kanî du serhejmarên fermî yên Êzdiyan yên din jî, ji serdema Firensî de li Sûryê bi dest xistana, ew jî wiha ev bûn:

Yek: Serhejmara salên di navbera 1927-1932an de, di wê de, lîstek bi navên gundên ku Êzdî lê rûdiniştin û navên kes û famîlan jî hene. Ew lîste ji Êzdiyan re wek kutikê nifûsê bikar dihat. Belgeyên wê serhejmarê li ba Dewrêş Ağa Şemo bûn û paşê jî li ba Cemîl Ağa man.

Didu: Serhejmara 3.6.1941an a nifûsgeha Efrînê.

Dema ku mera van her du serhejmaran dide ber hev, cidatiyeke aşkere di nav wan de tê dîtin. Çinkî, di serhejmara nifûsgehê de, belkî ji ber helwestên teng yên hin nivîskarên

nifûsê di tenga ola Êzdî re bû jî, gelek Êzdî, bêyî ku zani bin, di kutikê nifûsê de wek Mislîman hatin tomarkirin⁽¹⁾. Wê yekê hîşt, li şûna ku hejmara Êzdiyan li gor pîrbûna xwazayî bilind bibe, piştî deh salan ew hejmar di kutikê nifûsê de nîvenîv daketiye.

Me jî ji hêla xwe de, bi alîkariya Şêx Husên, li sala 1995an Serhejmareke texmînkî çê kir. Me malên Êzdiyan li her gundekî jimartin. Li gor wê, hejmara malên Êzdiyan gihîşt 677an, eger em zani bin ku hejmara neferên mala Sûrî ya gundî heft kes in, hejmara Êzdiyan li wê salê li navça Efrînê dê wiha be: $677 \cdot 7 = 4975$ kes. Û ji ber ku pileya mişextiyê ji deverên gundên Êzdiyan li wê salê dora %53 bû, hejmara Êzdiyan a tevahî li sal 1995an, li gor serhejmare me ya texmînkî, dê deh hezar kes be.

Ev e lîstek bi wan hersê serhejmarên Êzdiyan û navên gundên ku lê rûdin. Me navên gundan wekî ku çawa di serhejmare Firensî de hatine nivîsandin, [lîste -1-]:

Gund	Serhejmara Firensî 1927-1932an	Kutkê nifûsê 1941ê	Serhejmara texmînkî 1995an
Qîbar	431	313	350
Îka	38	20	70
Remadiyê	6		
Dêwa	6		
Cûmkê	10		
Kanî Gewrkê	22		
Cindirês	7		140

¹ - Hin Êzdî Ehmed Ce'fer tewanbar dikin û dibêjin, dema ku ew li salên 1940-1942an nivîskarê nifûsê bû li bajarê Efrînê, bêyî ku Êzdî zani bin, wî gelek ji wan Mislîman nivîsandin. Lê gava ku me ew yek da rûyê Ehmed Ce'fer, wî ew tişt bicarekê înkâr kir.

Çolaqa	7		
Qujûma	7		
Kokebê	14		
Basûtê	12		
Tilhemo	11		
Miskê	15		
Çeqelê Cûmê	24		70
Başemrê	50	109	
Fafirtîn, Kibêşîn	114		
Gundî Mezin	171	68	21
Bircilqasê	72	12	
Kîmar	149	157	60
Xezîwê	219	161	
Turundê	139	123	120
'Endarê	22		70
Birca Evdêl	115	76	
Şadêrê	111	21	70
Keferzîtê	57		35
Basûfanê	199	245	910
Qerebaş	216	60	700
Baflûn	64		350
Sînka	187	64	98
Qestela Cindo	361	235	840
Beradê		112	
Qitmê	228	13	300
Bi'iyê		14	
Birc Hêderê		6	
'Elî Qîna			105
Aşkê Şerqî			42
Bajarê Efrînê			500
Tevahî	3369	1746	4975

**Lîste -1- Lîsteya serhejmarên Êzdiyan li salên (1927-1932);
û 1941ê û serhejmara me ya texmînkî ya 1995an.**

Sedemên dagerîna hejmara Êzdiyan

Berî nîvê yekê ji sedsala nozdehan, piraniya şênîyê gundên deşta Cûm, devera Şikaka û Çi.Lêlûn, ku pêtirî sed gundî ne, Kurdên Êzdî bûn.

Lê ji destpêka nîvê diduyan de ji sedsala nozdehan, gelek Êzdiyan ola xwe berdidan û dibûn Misliman. Wê berdanê ra dawîya nîvê yekê ji sedsala bîstan ajot. Ew guhertina olî di bin bandora hin kirdeyên civakî, aborî û siyasî de çê dibûn, û ola Êzdî li Çi.Kurmênc toşî windabûneke rastînkî dikirin.

Em kanin van kirdeyan, wek sedem ji dagerîna hejmara Êzdiyan re bi nav bikin:

1. Li nîvê yekê ji sedsala nozdehan, gelek hêrişên subayên Osmanî bi ser welatê Kurdan de dihatin. Li wan deman, Osmaniyan gelek çar artêşa xwe bi ser navçeyên Êzdiyan de jî li Şengalê û li Şêxanê û bi ser warên hozên Kurd yê Êzdî de jî dibirin. Li navça Çi.Kurmênc jî, piştî ku Betal Ağayê Diduyan li sala 1932an hat kuştin, hejmarine mezin ji Êzdiyan ji tîrsa destlata Osmanî re, Êzdîtiya xwe înkâr kirin û li dawiyê jî yekcar Îslam bûn.
2. Destlata Osmanî ji destpêka serdema xwe de, Êzdî wek komeke olî ji Misilmantîyê veqetîbûn, didîtin. Dorhêla gelêrî ya civakî ya Îslamî jî, Êzdî wek gawiran dijmartin, û digotin ew perestvaniya Firîştîyê Xînanîyê dikin. Lewre, û da ku wan ji (gawirtîyê) rizgar bikin û bikin Misliman, destlatê û hin Mislimanên Kurd û cîranên wan ên li gundên rojhilata çiyayê Lêlûn in jî, zixtine derûnî, civakî û aborî didan ser wan.
3. Êzdiyên Çi.Kurmênc ji gelek hozan dikşên, wek Şikak, Dîna, Xaltî, Dimilî... û h.d. Ev komikên hozî yê biçûk, Êzdî ji piştgirîya hozî ya ku li wan deman pir giring bû bêpar dikirin, û rê nedidan ku rêbertîyeke Êzdî e civakî ye

xort were meydanê, da ku kani be bawermendên ola Êzdî biparêze.

4. Ji bilî tunebûna rêbertiya civakî, rêbertiyeke Êzdî e olî jî peyda ne dibû. Rojekê ji rojan, rêbertiyeke olî ye xwedî giraniyeke zanistî li Çi.Kurmênc bider neket, û herdem Şêxên olî ne xwende bûn.
5. Bi demê re, pêwendiyên Êzdiyên ku ji navenda Olî li Şêxanê bi dûr keti bûn, lawaz dibû, coşa wan ji ola xwe re kêm dibû, û roj li dû rojê jî ew winda dibûn.
6. Di çar salên piştî şerê cihanê yê yekê de, çalakiyên çekdar ên germ ji hêla Çetan ve li navça Çi.Kurmênc dihatin kirin. Çetan cîhada olî ya li dijî hêzên Firensî ji xwe re kiri bûn bingeha xebatê. Di wê heyamê de, Êzdiyên navça Çi.Kurmênc jî toşî destdirêjîyên wan dibûn. Ew destdirêjî li salên sî ji sedsala bîstan ji hêla Tevgera Mirûdan ve jî hatin kirin û heyameke tirsê li dor Êzdiyan peyda kir, loma jî gelek Êzdiyan ji tirsê re ola xwe înkâr dikir û paşê jî dibûn Mislîman.
7. Di dehsalên sisiyan û çaran de ji sedsala bîstan, dema ku pere ji bo karûbarên rêbertiya Êzdîtiyê re dihatin civandin, tê gotin ku gelek malên Êzdî yên xizan, ji bo ku peran nedin, digotin em Îslam bûne û pişt re jî bi rastî ola xwe berdîdan.
8. Êzdîti oleke Kurdî ye, yanê di nav Kurdan tenê de heye. Ew ti caran jî, ji ti teşeyên siaysî re nebûye oleke fermî. Ango kirdeyê siyasî ku derfetên baştir ji mandîna olan û pêşdebirin û belavbûna wan re peyda dike, ji Êzdîtiyê re peyda nebûne. Ew jî kirdeyê zor giring bû.
9. Ji bilî van tiştan, Êzdîti olek ne vekiriye, yanê ji bilî kesên ku ji bav û diya xwe de Êzdî ne, ti kesên din di nava rêzên xwe de qebûl nake.

Bêtarên ku bi ser Êzdiyan de hatine Di navbera sedsalên sêzdehan û nozdehan de

Êzdî dibêjin, ew di dîroka xwe ya dirêj de, ji hêla gelek artêş û dewletan ve, toşî 72 fermanên qirkirinê bûne. Ew gotin jî ta radeke bilind rast e. Çinkî li dirêjiya heşt sed salan, Êzdî û navçeyên wan, li ser destê destlatdaran, paşê jî ji hêla waliyên Osmanî de, toşî gelek talan, kiryarên kuştinê û goçkirinan bûne. Wan talanan, war, pîrozgeh û rêberên Êzdiyan dikirin armancên hêrişên xwe û herdem pêkol dikirin ku bawermendên ola Êzdî ji meydanê rakin û tune bikin.

Zordariya destpêkê li sala 1246an bi destê Xudanê Mûsilê Bedridîn Luilui hat kirin. Di wê bûyerê de, wî biraziyê Şêxadî û rêberê ola Êzdî yê navdar Şêx Husên kuşt, mîrîtiya wî kavil kir, alîgirên wî jî yan kuştin yan jî derbeder kirin. Wê hîngê hejmareke mezin ji Êzdiyan li deverên Kurdistanê belav bûn, hinek jê ra li deverên Helebê û li Şamê bicih bûn.

Pişt re, bêtarine din bi ser Êzdiyan de hatin, çî li navenda olî li Welat Şêx, û çî bi ser hozên Kurd ên ku bibûn Êzdî de. Di wan zordariyan de û li dirêjiya sedsalan, bi deh hezaran Êzdî hatin kuştin û komine mizin jî jê mişext bûn. Hinek ji Êzdiyan ra gihîştin Ermenistanê û Gurcistanê, gelek jî hatin li ba kesên ol û netewa xwe li deşta Cûmê û li ciyayên Kurmênc, Zagê û Reşa li rojavayê çemê Ferêt bi cih bûn.

Emê dîrokên hin hêrişên subayî û encamên wan li ser Êzdiyan, wek di jêderên nivîskî de hatine, hewaldin⁽¹⁾:

- Li sala 1571an, waliyê Bexdadê Silêman Paşa hêrişek bir ser Şengalê, hezar peya kuşt û wêrankirineke mezin kir.

1 - Şakir Fetah: Êzdî û ola Êzdî, Rûp 108-123.

- Li sal 1638an, Ehmed Paşayê Osmanî, artêşek rakir ser Çi.Şengalê, 13 hezer peyayên Êzdiyan kuştin û bi hezaran jin û zarok bi xwe re birin.

- Li sala 1786an, waliyê Mûsilê Ebdilbaqî Paşa, hêriş ser hoza Dina ya Êzdî kir, bêtirî sed mêrî jê kuşt û hejmareke mezin jê mişext kir.

- Li sala 1799an, waliyê Mûsilê, tev hin hozên Ereb, hêriş birin ser gundên Êzdiyan, gelek ji wan kuştin û hejmareke mezin ji zarok û jinan birin û li bazarên Mûsilê firotin.

- Li sala 1807an, waliyê Mûsilê Nu'man Paşa kuştineke mezin di nav Êzdiyên Şêxanê de çê kir.

- Li salên 1767, 1779, 1792, 1793, 1794, 1800, 1802, 1803, 1809, 1835, 1836⁽¹⁾, 1839, 1844, 1847an, Êzdî ji hêla waliyên Bexdadê û Mûsilê ve toşî gelek hêrişên leşkerî bûn, hejmarên mezin ji wan hatin kuştin, hin mişext bûn, perestgeh û gundên wan hatin hilweşandin û arzûyên wan jî hatin talankirin.

Piştî hêrişa sala 1847an, Înglîzan xwe gihandin Siltanê Osmanî û kirin ku hinekî destê Siltên li ser Êzdiyan sivik bibe.

Lê li sala 1890, serokê artêşeke Osmanî bi navê Umer Wehbî Paşa, dîsa hewilda ku Êzdiyan ji dînê wan bike, û mêrava Şêxadî veguhast kir dibistaneke olî ye Îslamî, lê belê ew zû li biryara xwe vegeşt. Ew kiryar hewildana Osmanî ya dawîn bû ku li dijî Êzdiyan û ola Êzdî hat kirin⁽²⁾.

1 - Tê bawerkirin, ku Welî Ağayê Hec Omer destlatdarê Kilisê li wê demê, di hilmeta leşgerî ya 1836an yan 1839an de beşdar bibû. Wî du jin ji talana Êzdiyan anîn. Bawer dibe ku pêwendiyên mirovatiya wan jinan bi Mîrze begê re hebû. Jinek jê bi navê (Gulê Xatûn) bû.

2 - Ebdirezaqê Husênî: Êzdî li niho û pêşeroja wan, rûp 154-155.

Beşê sisiyan

Biservehî (1)

Zeredeşt

Pêxemberê yekirina Xwedê

Piraniya jêderên dîrokî dibêjin, ku Zeredeşt di sedsala şeşan de li berî zayînê, li herêma Medya ku di navbera deryaya Xezerê û çemê Dicle de bû, jiyaye.

Di kultûra Zeredeştîyê de hatiye gotin, ku roja jidayîkbûna wî bêmînak bû. Di wê rojê de, sirûşt tevde şabû, Iblîs jî revî û xwe veşart, lê wî peyayên xwe şandin da ku ew zarokê nûhatî bikujin. Lê gava ku ew nêzîk dergûşa wî bûn, nûbûyê şîrmij deng kir, lavek ji Xwedê re got û peyayên Iblîs birevandî dan.

Gava ku Zeredeşt piçekî mezin bû, dîsa Iblîs xwest wî ji rê bike, vê re qîrar kir, ku eger ew "peyama xwe ya Pêxembertiyê" berde, dê hukmê tevahiya gerdûnê têxe destê wî, lê Zeredeşt razî nebû û Iblîs qewitand.

Zeredeşt di xortaniya xwe de cihê baweriya xelkê bû û ji sinciyên baş re mînak bû. Pişt re, derbas nav olperestan (kahinan) bû, û bû bawermendekî oldar ji olên "Hindo Ewropî" yên Xwedênas re. Wê hingê, ew di nav hevalên xwe de bi zanîn û zanebûna olî dihat nasîn. Lê belê pir neçû, ew ji wan veqetîya û guhertineke olî ye gewre di olbaweriyên Êranê û hemî mirovatîyê de çê kir.

Rojekê Zerdeşt daketi bû nav avekê, da ku avê ji hevrêyên xwe re wîne. Û gava wî kunê avê dagirt û kir ku ji avê biderkeve, jîndarekî ji roniyê li ber kendalê çem diyar bû. Zerdeşt jê tirsî, lê belê jîndar vê re peyivî, ew hêmin kir, xwe danasîn û got, ku ew “Fohomana” ye, ew yek ji şeş teşeyên giyanî yên ku li dora Xwedêyê tekûbitenê “Ehoramezde” ye.

Wî Firişteyî bi destê Zerdeşt girt, bir ezmên û di nav destên Ehoramezde û teşeyên giyanî “Emîşe Spênte” de danî. Wê gavê, Zerdeşt peyama pêxembertiyê ji Xwedê wergirt û jê hat xwastin, ku milletê xwe û hemî mirovan pê agahdar bike. Gava ku Zerdeşt peyama pêxembertiyê wergirt, di sî saliya xwe de bû.

Piştî ku Zerdeşt ji ezmên vegeirî, wî doza peyama Xwedê kir. Lê gel jê bi guman bû, û bi tirs li doza wî nihêrî, nemaze gava ku wî ew bi êşkenceya dinyadin gef dikirin û digot, ku her mirovek kane nemirî bibe, netenê mirovên zengîn.

Piştî deh salan ji dozkariyê, û gava ku Zerdeşt ji gelê xwe bêhêvî bû, wî barkir çû welatê Xuwarizmê. Li wir Qiralê Xuwarizmê bixêrhatina wî kir, û wî û jina xwe bi ola Zerdeşt bawer kirin û herwiha rê li ber Zerdeşt vebû, ola wî belav bû.

Zeredeştiya resen di rêwesmên xwe de, pir sivik û hêsan bû. Gerek mirov li destpêkê, zanînên olî nas bikirana û têgbihişt, paşê jî ev lava bigota: “Ez diyar dikim, Ehoramezde pîroz dikim, bi Zeredeşt bawer dikim, Iblîs tune dikim, her şeş Emîşe Spênte rêz dikim û çêxwaziyê li ba Ehoramezde dibînim”. Bi vê laveyê mirov ola xwe ya berê berdida û dibû bawervanê Zeredeştiyê.

- **Bingeha baweriya Zeredeştiyê:**

Hîmê Zeredeştiyê yê bingehîn yekbûna Xwedê bû. Ew cara yekê bû di dîroka mirovtiyê de dihat gotin, ku: Xwedê yek e, ew Ehoramezde ye, î tekûbitenê ye, wî her tiştên çê û baş

afirandiye, û ji şerxwaziyê ne raziye, ji ber wê jî ew ji destpêkê de li dijî şer rawestiye, çêxwazî û rastî jî dê li dawiyê biserkevin, şerxwazî jî dê bişkê, Iblîs û karên wî jî dê bicarekê têk biçin.

- **Afirandina civata giyanî/Firîşte:**

Li destpêkê, ji Xwedê Ahoramezde pêve tiştek tine bû. Pişt re wî cêwiyek giyan afirand û her du azad kirin, yek "Spêntemayno" û yê din "Angiramayno" bû, û Xwedê ew ji bo vebjartina delameta sinciyane jî azad kirin.

Spêntemayno sinciya çêxwaziyê vebjart û bi "Giyânê Pîroz" bi nav bû. Angiramayno jî sinciya şerxawziyê vebjart û bi "Giyânê Xinan" (xebîs) bi nav bû. Ê ji ber ku ew vebjartineke azad bû, pêgerek bû ku her yek ji vebjartina xwe re dilsoz û pêbend be. Loma jî, sê baweriyên Zeredeştiyê yên bingehîn hene: Azadî, vebjartina azad û dilsozî ji her du bingehên destpêkê re. Li gor wê yekê, bingeha birêveçûna heyînê di Zeredeştiyê de, çi ji şênîyê zemînê û çi ji yên ezmên re, li ser pêkanîna wan her sê hêman û baweriyên radibe.

Piştî ku wan her du teşeyan rêkên li dijberî hev vebjartin, pevçûna dijwar û demdirêj di nav wan de dest pê kir. Ê digel ku Xwedê ji destpêkê de kanî Angiramayno tune bikira, lê wî biryar xwe standî bû, ku gereke ew jî ji zagona azadiyê, ya ku ji hemî afrandeyên xwe re danî bû, pêbend û dilsoz be.

Ê ji bo ku ew zagona "vebjartina azad" bicih wîne, Xwedê bi dilê xwe bi aliyê Spêntemayno girt. Ê da ku hêza xwe ji pevçûnê re xort bike, wî bi beşdariya "giyanên pîroz", şeş teşeyên ji roniyê, wekî ku çawa mûmekê ji mûmekê vêxe, ji giyanê xwe afirandin û nav li wan kir "Amîşaspênta", yanê "nemirên pîroz", ew teşe jî ev bûn: Fohoyama (ramana çê), Aşa vahêsta (rastiya rast), Kîşatar Vêra (firîşteyê paşrojê), Spênta Armaytî (dilsozî), Horvat (sergihayî), Êrmîtî (nemirin).

Wan her şeş pêriyan, alîkariya Xwedê di afrandina gerdûnê de kirin û di navbera Xwedê û hemî afrandeyên wî de bûn navbêncî.

Piştî wê, Emîşespênta jî çend jîndarên pîroz afirandin û bi navê "Ahor" hatin nasîn, Ehoramezde ew jî di warê pevçûna bi şerxawziyê re ustubarkirin.

Li hember wê, Angramayno jî çend teşeyên giyanî, ku berê bi rû bûn û bi (Dêva) bi nav dibûn, hişyar kirin, xopandin û kirin ku li kêleka Angramayno, li dijî her karekî qenc ku ji Xwedê tê bisekinin.

Bi vê hawî, jiyana giyanî, berî jiyana şênberî (madî) hat afrandin.

Di ser vê jiyana du nikî ya şerdar re, Ahoramezde bi gewretiya xwe ya payebilind, di ser her tiştê re radiwestî. Lê belê wî di ew pevçûna dergûşkî de, piştî hêzên çêxwaziyê digirt.

Lê belê Ahoramezde dizanî, ku şikandina şerxwaziyê û alîgirên wê, dê bê afirandina jiyaneke şênberî (madî) ku mirov navnîşana wê ye, ne gengaz be. Wî didît ku jiyana şênberî dê bibe meydana lêhatî ji bo pevçûna di navbera serbazên rastiyê û xinaniyê de. Xwedê dizanî jî, ku Angramayno dê bi hemî hêza xwe, hêriş rindî û qenciye bike, lê belê ewê li dawiyê, di keftelefa şerê dijwar û berdewam de, biweste û were tunekirin, rola mirov jî dê di wê serkeftinê de pir giran be.

- **Afirandina gerdûnê:**

Xwedê gerdûn bi du qonaq çê kir:

1. Li destpêkê, Xwedê rewşeke şênberî ye hevîrkî (cêlî, hûlamî) ye bê reng û şêwe bi navê "Mênog" afirand.

2. Piştî ku Xwedê giyan bi tiştan de berda, rewşa şênberî ya bi reng û şêwe jî peyda kir, navê wê rewşê jî "Gêtîng" bû.

Gêfîng bi şeş pêngavên demkî hate çêkirin. Li destpêkê, Xwedê ezman ji zinarekî kirîstalî çê kir, paşê jî li pê hev ev tişt çê kirin: Av, zemîn, keskahî, jîndar û li taliyê jî mirovê yekê çê kir.

Piştî ku Ehoramezde afirandina gerdûnê kuta kir, Engrameyno xwe avête nav û dûzana wê ji hev xist. Wî stêrk li ezmên belav kirin, ava deryayê şor kir, nerindî li cîhanê belav kir û tovên şer û kavliyê di gerdûnê de çandin. Pişt re, ew ket mejiyê mirov jî û sinciyên her nebaş tê de çandin.

Wê hîngê, Emîşespênte rabûn li hember wî sekinîn û tiştên ku Engrameyno û alîgirên wî wêran dikirin, durust dikirin. Û herwiha, pevçûn di navbera her du aliyan de ranaweste. Û digel ku çêxwazî dê li taliyê bi ser keve, lê belê Firîştayên Emîşespênte, wekî ku teşeyên çêxwaziyê ne, dê bê alîkariya mirov bi ser nekevin.

Ji ber wê jî, ji mirov têxastin, ku erkên xwe yên sinciyane nas bike, bi ramana xwe, gotina xwe û bi karê xwe yê qenc, piştî hêzên çêxwaziyê bigre, da ku pevçûna gerdûnî ya çêxwaziyê biserkeve û dîrok biçê asta xwe ya dawîn. Li wê demê dê heyîna şênberî û giyanî ji şer û ji xinaniyê pak bibin.

- **Pêngavên dîrokê û derketina "Rizgar":**

Ehoramezde dizane ku dawîya şerxwaziyê dê were, loma jî wî pîlaneke ji sê qonaqan danî, her qonaqek jî serdemeke demê destnîşan dike:

1. Qonaqa yekê (qonaqa afirandina bêkêmanî): Ehoramezde gerdûn bi ciwantirîn û sergihatirîn şêwe afirand, ew demêke dirêj wilo ma, Iblîs jî di wê demê de razayî bû.

2. Qonaqa diduyan (qonaqa têkilhebûnê): Iblîs hêriş afrandeyên Xwedê kir, jehra xwe berdayê û çêxwazî û şerxwazî têkil hev kirin.

3. Qonaqa sisiyan: Ew bi cudakirina çêxwaziyê ji şerxwaziyê dest pê dibe û bi têkçûna Iblîs bidawî dibe. Wê hingê gurdûn dê vegere rengê xwe yê ciwan û bêkêmanî, dîrok jî dê bigihê dawiya xwe, û demeke herdemî ye bê nakokî û bê dijberî dê dest pê bibe. Di wê demê de, nexweşî, êşek, xeydîn û mirin namîne.

Qonaqa sisiyan bi hatina Zeredeşt dest pê dibe û bi hatina Rizgar ((Şawşinyat yan Şoşanz – Mesîhê Bendewar)) digihê dawiya xwe, ji ber ku Şoşanz dê şerê taliyê di navbera hêzên çêxwazî û hêzên reşantiyê de bajo.

Rizgar bi xwe jî dê ji keçeke keçîn bibe, gava ku ew xwe di gola ((kana sava)) de bişo, dê bi ducanan bibe, çinkî tova Zeredeşt a ku ji hêla Firîşteyan de di golê de hati bû hilanîn, derbas malçûka wê dibe û wê avis dike. Yanê Rizgar ji pişt Zeredeşt tê. Û digel ku Rizgar bi ew şêweyê awarte dibe û tê cîhanê, lê ew jî dê û bavekî mirovî ye, ev yek jî diyar dike, ku rizgariya gerdûnê ji şerxwaziyê ji ustubariya mirov e, ewê wê keftleftê bajo serî û dê li her deverê bide pê serbazên reşantiyê û wan ji rûyê zemînê bimale.

• Çawatiya Dinyadin

Piştî ku mirin derbas jiyana mirov bû, bawerî bi vijînê, hesêb û jiyana din (dinyadin) hat. Mirov bawer kir, ku mirin guhertineke, jîndar pê ji rewşa "Gêting" ya şênberî derbas ya giyanî ya zelal "Mînog" dibin.

Piştî ku giyan ji govdê mirov biderdikeve, ew ta dema ku govde ji binê zemînê radibe di berbeqa Mînog de li benda roja qiyametê dimîne, wê hingê ew her du dîsa bi hev re bibin yek.

Sirûdên Gata yê ku li ser zimanê Zeredeşt li derbarî giyan hatine gotin, wiha dibêjin:

Piştî ku giyan govde berdide, li ber "Mîsra" serokê dadmendên dinyadin radiweste. Mîsra li karên ku wî di jiyana xwe de ji ber mirovatî û çêxwaziya gerdûnê de kirine, dipirse. Her du alîkarên Mîsra, Sirwaşa li aliyê rastê û Raşno li aliyê çepê disekinin û karên mirî bi mêzîna hesêb dipîvin. Qencyên wî dixin aliyekî û xirabiyan dixin aliyê din, eger kêla xêran giran bû, ew diçe bihuştê û eger ya xirapiyan dagerî, ew diçe dojhê. Wê hîngê, qurban, rêwresm û laveyên wî sûdê lê nakin, tenê raman, gotin û karên wî yên qenc tên hesabkirin.

Piştî wê, giyan diçe ser "Pira Sîratê". Ew pire li pêş giyanê mirovê çêxwaz fereh dibe û bi hêdîka berve deriyê bihuştê diçe. Lê ew li ber giyanê pîs teng dibe û di nav agirê dojhê wer dibe. Giyanê ku rindî û pîsîyên xwe jî biqaserî hev bin, pirê derbas dike û diçe li cihekî di navbera bihuşt û dojhê de mîna remtelekî bê hest dimîne.

Gava ku Rizgar Şawşînyat dertê, roja dawîn nêzîk dibe. Zemîn hestiyên miriyên ku ji pêvajoya dîrokê de di bin xakê de veşartî bûn, hildide. Dojh û bihuşt jî ji mirovan vala dibe, û hemî tên roja heşra gewre. Li wir, kesên ku ji hezar salan de mirine û yên ku hîn dijîn, hev du dibînin û hemî tên hesabê dawîn.

Di wê rojê de, Firîşte êgir berdidin zemînê, çiya dihelin, çemekî ji ronavîke agirî çê dibe, divê herkesek tê re derbas be. Kesên çêxwaz, wekî ku çawa di çemekî ji şîrê sarûgermî re dimeşin wî derbas dikin. Yên şerxwaz jî, li ber lehiya êgir diçin û ji rûyê zemînê winda dibin. Li wê çaxê, serbazên reşantiyê yekcar têk diçin û bi lehiya çemê êgir re diçin kûrahiya dojhê, cihê ku Engramayno û yên pê re revî bûnê. Û herwiha yekcar dawî li şerxwaziye tê.

Piştî wê, dojh jî mîna hemî gerdûnê, xwe pak dike û dibe herêmek ji zemîna şehreza. Ew kesên ku çemê êgir derbas kiri bûn jî, li ser zemîneke pak û li bin ezmanekî nû dijîn, ew zemîn

û ezman yê berê bixwe ne, lê mîna destpêka afrandina xwe pak û zelal bûne.

Piştî wê, Ehoramezde radibe ava nemiriyê dide wan hemiyan, û ew di bihuşta ku firehiya xwe qaserî erdê û ezmana ye, nemirî dibin. Her quncê ji bihuştê jî, di buhareke herdemî de dimîne û ji her rengên darûber û gul tê de şîn dibin.

- **Sincî, lave û erkên sinciyane:**

Li gor baweriya Zeredeştîyê, mirov û Teşeyên Pîroz (Firişte) ji hêla erkên dijîtiya şerxwaziyê ve mîna hev in. Loma jî, gereke mirov li birayê xwe yê mirov û li hemî afrandeyên Xwedê miqate be, li giyan û govdeyê xwe jî miqate be. Lêmiqatebûna govde jî bi paqijî, xwarin û vexwarina sivik û bi hevsengiya (tewazin) di her tiştî û karî tê kirin. Lêmiqatebûna giyanî jî bi pêkanîna sîstema sinciyan a rast a ku Zeredeşt daniye pêk tê. Ew erk jî bi sê hêmanan tê naskirin:

1. Ramana baş: Gereke mirov bi ramanên baş mijûl bibe û yê pîs ji xwe bi dûr bixe.

2. Gotina baş: Gereke gotinên baş ji devê mirov derkevin.

3. Karê baş: Gerek e mirov herdem karê baş ji bo mal û civata xwe bike, û hîç ziyane negihîne jîndarên din.

Û ji ber ku mirov hêjatrîn afrendeyê Xwedê ye, gereke hiş û zanebûna ku Xwedê dayê, têxe xizmeta rindkirina gerdûnê, da ku bigihê asta xwe ya pak û gewre, ya ku dê li dawiya demê bigihê. Çinkî mirov di nav hemî afrendeyên Xwedê de motik e, wê lomê jî, ustubariya wî ye ku afrandeyên Xwedê ji bindestiya Iblîs rizgar bike.

- **Rêwresim û lave:**

Di dema Zeredeşt de, Zeredeştî oleke sade û hêsan bû, tenê çend rêwresmên wê yê olî hebûn. Lê bi demê re, bawermendan gelek tiştên têvel û têkilhev lê zêde kirin.

Zeredeşt pênc çax nimêj ferz kirin, berbangî, nîvro, îkindî, rojava û nîvşev. Giringiya nimêja nîvro û nîvşev taybet bû, ji ber ku li nîvro, hêzên ronahiyê di bilintirîn hêza xwe de ne, mîna dema ku Xwedê gerdûn nuh çê kiri bû. Li nîvşev jî, hêzên reşantiyê di bilintirîn çalakiyên xwe de ne, ji ber wê jî, û ji bo piştgiriya hêzên ronahiyê, bawermend êgir dadidin û nimêj dikin.

Berî nimêjê, bawermend avdaz dike, dest, rû û lingên xwe dişo, radibe li nav destên Ehoramezde disekine, destê xwe bi xwe de berdide û laveyên nimêjê dibêje. Di dema nimêjê de, gereke çavên wî li êgir bin. Ew li dema nimêjê, piştta xwe vedike, bi her destan digre, paşê jî wê sê caran li nava xwe dalîne û li pêş û li paş girêdide, ew bi wê yekê, destnîşana hersê sinciyên Zeredeştîyê yên ku me li jor goti bûn, dike.

Di ola Zeredeşt ya resen de, pîrozgeh, pût û cihên şerjêkirina qurbanan tune bûn, ji ber ku Xwedê li her derekê ye. Xwedêye ku zemîn û ezman têrê nake, di maleke ku bi destê mirov hatiye çêkirin de rûnane, ji ber wê jî, nimêj li her dereke pak ku ûcaqê êgir lê hebe, gengaz bû.

- **Rêwresmên mirinê:**

Govdeyên jîndarên zindî ji gerdûna Ehoramezde ne, pak in, lê dema ku dimrin, laşên wan dikevin gerdûna Engirameyno û dibin tiştine pîs û pintî. Ji ber wê jî, û ji bo ku zemîn qirêj nebe, Zeredeştîyan laşê miriyan danetanîn ser xakê, ew li cihekî bê kes li ser tehtekê datanîn ta goştê wî dirizî yan balindeyan dixwar, pişt re û da ku kani be li roja vejînê ji nû ve rabe, ew hestû binax dikirin.

- **Rêbazên pakbûnê:**

Di Zeredeştîyê de, kufik, gemrandin û qirêjî ji karên Engiramayno ne, wê ûştê Zeredeştî ji hemî miletan bêtir pakiya govde, kinc û xwarina xwe diparêzin. Li ba Zerdeştîyan,

pakbûn di asta nimêjê û karê qenc de ye. Ji ber ku mirov bi pakbûnê jî kane tevle Xwedê dibe û li dijî hêzên Iblîs û şerxwaziyê şer bike.

- **Kurtahiya rola Zeredêştîyê:**

Ola Zerdestî li rojhilat û li rojava belav bû. Olbaweriyên wê ketin nav hemî olên ku li dû wê hatin. Hin ji wan baweriyên ra niha hikariya xwe li jiyana giyanî ya mirovatîyê dikin, yê Giringtirîn jî jê ev in:

1. Bingeha sinciyane ji heyînê re:

Xwedêyê jorîn Xwedêyekî sincîdar e. Pêwendîya di navbera wî û mirov de, li rada yekê, sinciyani ye. Rêwresm û şeweyên perestvaniyê ne ji bo koletîya mirov ji Xwedê re tê kirin, bi karên perestvaniya Xwedê bor (nefs) ji nerindîyan pak dibe û ji dijîtiya pîsîtiyê re xortir dibe.

Di Zeredêştîyê de, bingeha sinciyaniyê, ji tevahiya afrandeyan re bingehê serekî û cewherî ye. Yanê, hebûna gerdûnê li ser wate û bi mebesteke sinciyani ye, ji ber ku ji destpêka afrandîna wê de, heyînê şewe û salixêke sinciyani standiye.

2. Hevkariya Xwedê û mirov:

Di olên Rojhilatî yê kevnare de, armanca mirov ya dawîn ew bû, ku mirov daxwazên Xwedêyan nas bike û di jiyaneke bê wate û bê armanc de û di demeke bêdawî de bi Xwedê re bibe yek. Lê belê, di Zeredêştîyê de, mirov di projeya gerdûnî ya li dijî Iblîs de û ji bo vegeandîna pakî û zelaliya gerdûnê ya destpêkê, dibe hevparê Xwedê. Ê wilo, berpirsiyariya guhertin û nûjenkirina gerdûnê, li rada yekê dikeve ser milê mirov.

3. Yekirina Xwedê:

Zeredêşt kesê yekê bû ku têgihîştîneke zelal di warê yekbûna Xwedê de danî û bi rêbazek tekûz û hevgirtî darijt.

4. Bingeha şerxwaziyê û ramana Iblîs:

Zeredeşt şerxwazî di kesayetiyêke giyanî ye mezin de bicih kir. Bi wê yekê, wî yekemîn şirovekirin ji hebûna şerxawziyê re li gerdûnê, ku bi hêsanî tê pejrandin, danî. Lê belê digel hemî hêza Iblîs, ew şerxwazî ne herdemî û ne jî nemirdî ye, û dê li dawiyê têk biçê.

Yanê baweriya Zeredeştîyê ji habûna gerdûnê re dunikî ye, **çêxwazî** û **şerxazî**, lê belê cewherê gerdûnê yekirin e, yanê ew bi destê Xwedêyekî yek û bi şewekî pak û çêxawz hatiye afrandin.

5. Azadiya mirov:

Taybetiya bingeheîn a ku agahiyê ji şenberiya bêgiyan (Madî) cuda dike, azadî ye. Ji ber ku agahiya bê azadî, şeweyek e ji şeweyên bêgiyantiyê. Di Zeredeştîyê de, mirov di jiyana xwe de azad e, ne dibin ti zordariyê de ye. Lê belê, ew azadî, mirov dixê bin berpirsariyê, bi berpirsariyê re jî hesab tê meydanê, çinkî her berpirsariyek hesabek e, gava ku berpirsariyê tinebe hesab jî netê kirin.

6. Mebesta mirovatîyê:

Cara yekê bû ku di dîroka mirovatîyê de, têgihîştîneke diyar ji mirovatîyê re di Zeredeştîyê de hat dîtin. Zeredeştîyê diyar kir, ku mirovetî ne tenê komek mirov e û her kes bi çarenûsa xwe de mijûl dibe, wê da zanîn ku bi mirovan civateke yekgirtî çê dibe û hemî mirov roleke bi hev re di tevgera dîrokê û mebesta wê de dilîzin.

Biservehî (2)

((Qewl û srûdên olî, yên ji gotina Şêx Husên kurê Şêx Birîm))

Afrandina dinê

((**Qewla zibûnê dilmeksûr**))

Qendîl ji ba nazil bû
Padşê min lê kiribû çav e
Çi got wê durrê ji durrê werî av e
Av ji durrê weriya
bû derya û pengiya
Padşe merkeb best (çêkir) û tê geriya
Ew û her çar yar e
Li merkebê bûn siwar e
Tê seyrî çar kenar e
Hat li Lalişê sekinî û got : Ev heq war e
Padşê min hêvan avête vê deryayê
Derya meyî dûmanek jê hincinî
Heft ezman pê nijinîn
Padşê min bi ezmana ve biraste (çû)
Mekan danî û textê xwe veguhaste
Xwedê Ti'ala got:
Hezkirina min ji qebda (dest) rast e
Bi ezmana ve kiri bû sefer e
Cara zinar kiribû ker bi ker (perçe) e
Kire rîknê çendî menber (dîne) e
Aşîqa (milaîke) jê xeber da
Şaxeka dî jê berda
Ew jî kir rîknê çendî erda
Erd mabû behitî

Xudûdekî (ihtîzaz) xwe dikî
Erd bê wê surê neditebitî

Piştî çel salî bi hejmar e
Erdê xwe ranedigirtî heşar e
Hat mihbet û xerza nûranî di nav de dihinare (dişand)

Ku Laliş nezilî
Nûra mihbetê tê de qendilî
Erd şabû û pê xemilî

Ku Laliş dahat
Li erdê şîn bû nebat
Pê xemilî çendî kaynat

Çendî kaynat pê zeyinîn
Av, ax , ba û agir têk hincinî
Qalibê Adem pêxember pê nijinî

Padşê min rebil izet e
Wî ewil afrand melayket e
Da destê wan doje û cinet e

Padşê min herheft surên xewle ne
Ew rayekê (fikrekê) dikine
Yêqîn bike ez dê kinyatekê ava bikime

Şemiyê danî esas e
Li Înê kirî xelas e
Piştî heft sed sal
Heft surr gihaştin durran û kas e
Qalibê Adem ma bû bê kaf e (rih)

Gote rihê bo çi naçî nav e
Rihê got: bo aşîqa me'ilûm e
Heta ji mere nêşaz û qudûm e (def û şîbab)
Nîveka rihê û qalibê Adem zor tixûm e

Şaz û qudûm hatin hedirîn

Nûra mihbetê hingufte serî
 Rih hat û tê de wetinî(kire welat)
 Adem pêxember ji wê kasê vedixwar û vedijiya
 Mest bû hejiya
 Goşt lê rihya xwîn tê geriya
 Hewa kasa nûrî ne
 Adem pêxember vewxar eşq û dilê yeqî ne
 Lew li cesedê wî gerî goşt û xwîn ne
 Adem pêxember ji kasê vedixware
 Kerameta wê kasê hatî bal e
 Ew kasa li adem pêxember xwaş tê
 Kerameta kasê digihîştê
 Wê kasê Adem pêxember bire bihiştê
 Şehîd pêxember (Şîs) ji wê kasê dibû nest e
 Ne pê ye ne dest e
 Rebê min keramet ber wî dixiste
 Şehîd pêxember ji wê kasê vedixware
 Ew kerameta wê kasê hatî bal e
 Li horiya nav Hena borîd hinar e

Du'a Şifaqê

Ya rebî sibe ye
 Mîr û melek ji te didin medeh e
 Ew in xasê navê Qubeh e
 Ew in ronahiya ber siba
 Ronika berê sibê lê dahir bû
 Bor li îbadeta xwedê siwar bû
 Sed xaza min li wî rihî be
 Pêş terîqeta xwe pawesta bû

Sed xaza mina li wî rihî be
Pêş terîqeta xwe pawest e

Aşiq û meşûq (Şêşems û melek Fexredîn) û raya desta
Me mirazê xwe ji wan dixwaste
Wan mirazê xwe ji heqîqetê dixwaste

Şêxê Heqîqetê، الفقير الوعداني، الأمير العالي،
يا سيد الصبح، الأمير العالي،
يا ربي تقبل دعاءنا مع دعاء المؤمنين،
يا رب تقبل دعاءنا مع دعاء الصالحين،
يا ربي تقبل دعاءنا بدعاء المختارين،
يا سيد الصبح، الصباح الجديد، الملك الشهيد
،Nefesa heq sira siltan Êzîd
انت المفرد يا سلطان إيزيد،
شيخ، وپير، ومريد، أحد الآخر مايريد،
نحن مریدوک، كما تأمر نحن نريد.
آمين الله، يا ربي تفتح علينا باب الخير،
عملنا مع عمل المؤمنين،
يا ربي فتح قريب، عملنا مع عمل المؤمنين،
يا ربي ادفع البلاء عنا، عملنا مع عمل المؤمنين.

Şêxadî şêxê çi ye?
Wî danî bû ol û erkan me'rîfet û rê ye
Erd û ezman pê xwaş dibe ye

Şêxadî şêxê kehfê ye
Ewilî ji wî lûfî ye
Lûh û mehfûz navê xwedê ye

Şêxadî û melek Şêxesen bi şêxiti qebiland
Erş û kursî bor dixemiland
Horiya ezman bor hilhilandin

Şêxadî şêx qebûle
Zeyînan dibû Sitiya stona
Dîwan Şêxadî û melek Şêxesen şewq û nûr e
Sercêş binî me ye

Kaniya sipî quble ye
Sinetxane bi navê Xwedê
Siltan Şêxadî melek Şêxesen didan şehde ye
Temam Xwedê.

Du'a Sibê

Amîn Amîn Amîn
Tebarek Ellahû idîn, Ellahû ehşenû mîn kull xaliqîn
Himeta me Şemsedîn, Fexredîn, Nasirdîn, Sicadîn, Amadîn,
Babadîn
Şêşems e , qiweta dîn
Melekî Tawis tacjil ewlîn heta êxrîn
Xêra bide şera wergerîn
Heq el hemdila rebil alemîn
Şehda dînê min yek Elah
Melek Şêxesen heq hebîb Elah
Sibeh e ro li me hildihate
Li ser milê me du celat e
Hilo (rabin) ji me re bibin şahîd

Sibeh e ro zeriqî
Nûr bi nûrê şifiqî
Melek 'Umrîn (Şêşems) li ber tifiqî

Sibhan ji te xaliqî
Sibe ye rojhilat e
şukriya me ji te xwedê ye
Ya Xwedê:
Me yek sidiq, heya dîn û îman ji te divê ye

Sibe ye Şêşems da beyan e
Nav û dikarê (zikir) şêşems 'Elê Selam e
Roniya Şêşems da çarde tebeqe red û ezmên e
Ji malê heta malê

Şêşemsê xudanê sîqalê (pakbûnê)
Em Şêşems ne birin û xeyal e

Ji derecê heta derecê
Şêşems xudanê ferecê
Em tewaf bin dest û damana Şêşems
Şona birkit ke'bit Ella û hecê

ji stonê ta stonê
Çel mifte hundura xezînê
Şêşems da dest xudanê merîfet û nasînê

Ji çava heta devî
Mora Şêşmes lê dikevî
Ji muhbeta mîr meleka
Ger me nehêle em binivî (xafil)

Ji devî heta çav e
Mora Şêşems geriya li nav e
Ya Şêşems me bi te silav e
Ya Şêşems hev dinya si'et û gav e

Serî heta pê ye
Ya Şêşems te em nexşandine ser vê rê ye
Em sinetxane ji te hêvî ye

Ya Şêşems te em vexandin ber vê xilmetê (rêkê)
Ber me veke dergekî rehmetê
Bipirse li hâlê me ehlî çendî sinetê

Sinetê ku sinet e
Zibûnekî kê m taqet e
Ewana Şêşems înet e

Sinetê go sinî ne
Zibûnê mandîn e
Ewana ji Şêşems hêvîn e

Ya Şêşems, umetê behrê giran dimeyînê

Bo min mezheb û dîn e
Sed xazma min li wî rihê be
Ba te tê ye û jê nastîne

Zor dereca re bigerînê
Ya rebî tuyî rehîmê
Xaliqekî minî ji ezel de tuyî qedîmê
Li hemû derda tuyî hekîmê
Ya rebî tuyî rehîmê

Xaliqekî minî bi canê
Li hemû derda tu dermanê
Li hemû mixliqata bi xudanê

Şêşemsî minî mîr e
Bavê me derwîşa, qelendera (xudan keramet) û feqîra re
Kaniya şêxan û pîra

Ya Şêşems tuyî li bangê tuyî li gaziyê
Gel ixtiyara gel rêwiya
Erkan sikiniye li ser milê Edewiya

Em sinetxane ji te hêvî ne
Ya Şêşems tuyî li bangê tuyî li mihdera
Gel ixtiyara (zanyarên dîn) gel rêbera
Erkan sikiniye li ser milê Qelendera

Ya Şêşems me bi te nefer e
Ya Şêşems tuyî mefer e
Ya rebî tu xaliqekî min î her û herî
Tu rizqa didî rizqa dibirî

Şêşemsî minî nûrîn e
Ser kursiya zêrîn e
Kilît û mifte bi destê wî ne
Vedike derê zor xezîne

Em sinetxane ji te hêvî ne

Tu dermanê hemû birîna

Temam Xwedê û Siltan Şêxadî, baqî Ella

Du'a Nîvro

Ya Rebî..

tu bidî xatirê Hesên zerbaba (keramet)

Def û şibaba

Qudis, Meke, Medîne û Ki'be

Êzdîn e mîr bavê bava

Mezinê çendî sihaba

Ya Rebî ..

tu bidî xatirê melekê ber rojê

Çawîşê Şêşems, Bercis Adêl, Marîn, Es'ed, Malikil Mişterî,

Amadînê Şemsa, Qedîbilban, Hicm û Mendûm, Mendê Şerîf,

Mendê Tûkilkî.

Ya Rebî..

tu bidî xatirê dirra sipî ye,

Pedişê û bêrî ye

Nefesa heq sira Siltan Êzdî ye

Melek Şerfedîn, xêr û sebîl, şerpik û çira ye

Perî qendîl dergehê dîwan siltan Şêxadî kî

Ya Rebî..

tu bidî xatirê Ixtiyarê Mixfî

Sira li pê pira seratê

Hadêr, Nadêr, Qadêr, Cencerî, Cebrîn

Qubit xilûrî alî tu bi 'Umranê Hindî kî

Ya Rebî..

tu bidî xatirê mezin meydana meleka

Ser holê sekiniye dewrêşê Qatanî

Serdarê heştê hezar siwarê mala Adiya

Pîrê Libna, pîra Fat, Re'biya Edewî, Sitiya Ês, Maka Şêxadî,

Xatûna Fexra, Şêxfexrê Adiya, Şêx Mend, Nasirdîn, Sicadîn,

Kafê û Zemzemê, qublîl bidûr, Êzdînemir kî

Ya rebî..

tu bidî xatirê Kaniya sipî

Seyêdil Kewdel, Hewdel, kewdel kekê Şêx şehîd Ella, Pîr Bab,
Pîr Mendî Gorî, Delîlî Behrî, Zencerî wereq, Miş'el, sira Tawisî
Melek, her heft kurê Pîrê, sûka me'rîfetê, pênc ferzên heqîqetê,
dîwana agê Qelendera, dergeha Mîr li Mîr Amadîn kî

Ya Rebî..

Tu bidî xatirê Idrîsî Xeyat, banê erş e,

Bilalî Hebeş, Şêx Mihemedî Harûnî, Reşî Gorayî, Melek Zîn,
Melek Fexredîn, Çel Mîrî li ber secadê kî

Ya Rebî..

Tu bidî xatirê Pîrî Kûza, Pîrî Kemal, Pîrî Tercuman, Şahê
Siwara, Seyêdil Bekir, Guharzer, Zerguhar, Dara Qewala, Darê
Qelendera, Sitiya Ês, Maka Şêxadî, Qepiyê Reş, Qepê Miraza
kî

Ya Rebî..

Em mirazê xwe ji te dixwazin

Dîn û îman û kemal e

Temam Xwedê û siltan Şêxadî

Du'a Rojava

Ya rebî, bidî bona xatirê mîrê Rojhilat, Rojava, dotê û dayê, çel
eynîl beyzayê

Ya rebî, me sinetxanê xelas bikî ji qeda û belayê

Ya rebî, bidî bona xatirê erş û kursî, ga û masî

Ya rebî, tu li hâlê me û sinetxanê bipirsî

Ya rebî, tu bidî bona xatirê erş û sema, lûh û qelem e, Hewa û
Adem, Êsa û Meryem

Ya rebî, li bangîna me û sinetxanê bê hemî çaxa, hemî dema

Ya rebî, bidî bona xatirê zerhêvarî, bihuşt û darê, kafê û
zemzemê û miğarê, Siltan Êzîd xudanê biryarê, Siltan Şêxadî li
bêtil farê

Ya rebî, li bangîna me û sinetxanê bê vê evarê
 Ya rebî, bidî bona xatirê Siltan Êzîd edqatê, rehtil fi'êla
 xudanid xêra, kafê û her heft mêra, melek Fexredîn her çar gêla
 Ya rebî, li ber me û sinetxanê Vekî dergekî xêra
 Ya rebî, bidî bona xatirê erşan û feleka hîriya û meleka Tawis
 Melek çarde tebeka
 Ya rebî, ferceka xêrê li ber me û sinetxanê vekî
 Ya rebî, bidî bona xatirê sûka me'rîfetê, Pênc ferzê heqîqetê
 Mêrê çê, Derwêş bi rojê dike xilametê, bi şev û roj digîşte
 îbadetê
 Ya rebî, li ber me û sinetxanê vekî dergekî rehmetê
 Ya rebî, bi qedrê kasê kî, bi qedrê durrê kî, bi qedrê Ixtiyarê
 Mixfî sira binî behir kî, nefesa heq, sira Siltan Êzîd kî, hêvî û
 mehdere kî, li ber me û sinetxanê li ba xwe ciyekî
 Ya rebî, bidî xatirê durra sipî ye, padşê bê rî ye, nefesa heq sira
 siltan Êzêdî ye
 Ya rebî, me û sinetxanê ji te hêvî ye
 Ya rebî, bidî bona xatirê dirra zer e, ba û agir e, erd û
 ezman û ber e, dîwanê axê Qelender e, Êzîdî ne mîr her çar
 sir e
 Ya rebî, di bangîna me û sinetxanê were
 Ya rebî, bidî xatirê durra sor e, kursiya ji batin de mor e,
 mekanê siltan Êzîdî minî sor e, Lalişek avakir li jor e, dergek lê
 danî qubitil bidûr e
 Ya rebî, li bangîna me û sinetxanê were
 Ya rebî, bidî bona kursiya rehmanê, can lawê can e, erd û
 ezman e, Qudis û mûşhan e, sira qere Şêxmendî Fexran e, li ber
 me vekî dergekî xêran e
 Ya rebî, bidî bona kursiya cebêr e, xudanên xêra, gavê her heft
 mêra
 Ya rebî, li bangîna me û sinetxanê were
 Ya rebî, bidî bona xatirê Ezazîl, Dirdaîl, Mekaîl, Cibraîl,
 Israfil, Şemxaîl, Nûraîl, her heft melekên kibêr
 Ewan çiqas sal û wext û bedîl

Her û her sekinîne li qehîf û qeyser, hizreta melekil celîl
Di dest wan de mifte û kilît
Ya rebî, me û sinetxanê nekî ji bîr e
Ya rebî,
Bidî xatirê mîrê bilind, Feqîrê sozdayî, mîrê Tebekê Şamê,
Siltan Êzîd li Şamê, şex Mend paşayê Hêlebê, mezela kekê
Ezîz.

Temam Xwedê û siltan Şêxadî

Du'a Hêvarê

Şihada dînê min yek Elah, melek Şêxesen heq hebîb Ella.
Meqbûlî mergeh selah
Silava meqbûlî li mergehê
Li Lalişê xudanid qubehê
Ciyê mehê binê mehê
Ciyê Sinetxanê li dû Şêxadî dikşîn ber xwedê
Jê re dikin ebadet û sicadetê
Xwedayê minî xefûr e
Şêşems nûr e
Min şihade îmana xwe bi navê Xwedê û Tawis Melek dike
qebûl e
Şêxadî padişa ye
Şêxubekir mewla ye
Şêşems çira ye
Melek şêxesen serî xetma ye
Şihada îmana xwe bi navê Tawisî Melek min heq dida ye
Heq Xweda ye
Melek Şêxesen serî xitma ye
Xwedê heqê min e
Şihada dînê min yek Ella , Melek Tawis heq hebîb Ella

Du'a Si'ûra

Eyneta dînê Êzdî te li me kiriye ferz, em sê ro rojê li bo te bigirin.

Du'a Fitara

Ya rebî westana me li boşê nedî, xilmeta me qebûl bikî.

Du'a Biskê

Rojeka ji rojan e
Em destûrê xwedê û mêran e
Biska şêxalê Şemsan e
Roj e kaniya sipî didan e
Lê danîn hêd û sed û ol û erkan e
Micade û Çelxan e
Leylet Qedir sîret rehman e
Kaf bilind bû çû ezman e
Du çiya li hev dan wekî beran e
Şemsê Êzdî lê danî nîşan e
Ya siltan Şêxadî ji dest e ji te lava n e
Ya rebî qurbana vê biskê jê re qebûl bikî
Heger gay e û heger beran e
Hoz hoz bimbarek be. Pîroz

Fatîh

Amîn Amîn Amîn
Tebarek Ellahû idîn, Ellahû ehîsenû mîn kull xaliqîn
Himeta me Şemsedîn , Fexredîn, Nasirdîn, Sicadîn, Amadîn,
Babadîn
Şêşems e , qiweta dîn

Melekî Tawis tacjil ewlîn heta êxrîn
Xêra bide şera wergerîn
Heq el hemdilla rebil alemîn
Şehda dînê min yek Ellah
Melek Şêxesen heq hebîb Ellah

Ev lava jêrîn jî li ser mirî, yan gava mirov di ber
mezelekê, pîrozgehekê û tiştên mîna wan re diçe, tê gotin:

Heq tu Xweda yî
Xudanê mor û mayî
Ya rebî kes ne ji te û tu ne ji kesa yî
Ya rebî tu layiqî medhâ yî
Kes nizane tuyî çawa yî
Kes nizane tu çi lewnî çi rengî
Kes nizane tu çi sewtî çi dengî
Ya Rebî tu rehmî tu rehîmî
Xaliqê ezel de tî qedîmî
Li vê dinê tu kar tînî
Vî ezmanî vê stûn radiwestînî
Li hemû derda tî hekîmî
Sed xwaziya wî rihî tu pê dî jê nestînî
Zor derece bigihînî
Tu bi rehma xwe ya Xwedê Tu me birehmînî

* *

Jêder

1. Qis Hênî Lamans: Kovara zanîngeha Qidîs Yûsif sal 1957, Bêrût:
2. Fuad Hilal û Nedîm Feqş: Rêbera Helebê ya geştevaniyê, weşana çaran 1997,.

3. Corc Hebîb: Êzdî bermahiya oleke kevin, weşangeha Pêtra, Şam 1996.
4. Nûrî Sma'îl: Ola zerdeştî- Mezdîsna, lêkolîneke taybet.
5. Mihemed Berzincî, koka ola zerdeştî.
6. Şerfxanê Bedlîsî: Pirtûka Şerefname, çapxana Bexdad, 1953.
7. Şakir Fetah: Êzdî û ola Êzdiyê, 1997, Bêrût, Libnan, wergerandin ji Kurdî Dr.Dexîl Şemo.
8. Ebdirezaqê Husênî: Pirtûka /Êzdî li niho û pêşeroja wan, çapa heftan 1980.
9. Kovara Metîn, hejmara meha Tebax 1994, ji belavokê Partiya Demokrat a Kurdistanê Êraq.
10. Pîr Xidir Silêman: Pirtûka Êzdiyê, çapxana fêkirina bilind, Hewlêr 1996.
11. Fîlîp Sîrîng: Nîşandek di huner, ol û jiyane de.
12. Dr.Xelîl Cindî: Li derbarê naskirina rastiya ola Êzdî, sîstema pilevanî, sal 1998.
13. Entiwan Mortkart: Dîroka rojhilata nêzîk ya kevin, derhatina sala 1950, wergerandin: Tewfîq Elî, Elî Ebû Esaf û Qasim Tiwêr.
14. Kovara “rengrengiyên kolîja rojhilatnasiyê” ya zanîngeha Qidîs Yûsuf li Bêrûtê, sal 1957, gotara: ((lêkolînek li ser xaknîgarî û şaristaniya gelên rojhilatî, bilindahiyên Çiyayê Sem'an û Êzdiyên Sûryê- sal 1907 - Qis hênry Lamans)).
15. L.Wolly: Alalax Qiraltiya jibîrkirî, şalyariya Çendeyî ya Sûrî, Şam 1992, wergerandina Mihemed Eldalatî.
16. Dr.Şewqî Şe'is: Kela Sem'anê, belavokên weşangeha “dar Elqelem Elerebî”, Heleb, 1991.
17. Dr.Mufîd 'Abêd: Dîroka Girêkan/Yûnan, Zanîngeha Şamê 1992-1993.
18. Ebdela Heccar: Kinîsa Mar Sem'an û şûnewarên çiyayên Lêlûn û Heleqe, weşangeha Mardîn, çapxana Elêf ba Eledîb, 1995.

19. Bilis Yetîm: Gotarin di şûnewarên Sûryê de, çapxana Îman, Heleb 1977.
20. Diyagonof: Pirtûka Medya, werger Dr. Wehbiye Şewket, Ram ji bo çapê û belavkirinê, Şam.
21. Kovara Laliş, hejmar 11, sal 1999, ji navenda Lalişê ya Çandeyî.
22. Mishefa Reş û Celwe, du nivîsarên Êzdiyan ên kevin.
23. Kizênfûn: Rêwîngiya deh hezaran (Anabasîs)sal 401 b.z, pirtûxana Besam, Mûsil. Wergerandin ji Îngilîzî Ye'qûb Efram Mensûr.
24. Fîras Elsewâh: Rehman û Şêtan, belavokên weşangeha Eladîn, çapa sisiyan 2004.
25. Fîras Elsewâh: Çalakiya hiş a destpêkê, çapa diduyan, 1981, Dar Elkelîme, Bîrût-Libnan

Naverok

Beşê Yekê Êzdîti li Çi.Kurmênc

Lêkolîna Yekê	7
Ola Êzdî li Çi.Kurmênc	
Lêkolîna diduyan	33
Bawerî û perestvaniyê sereke	
Cejin û boneyên Êzdiyan	
Adet û teqalîdên taybet	
Pilevanî di ola Êzdî de	
Pîrozgehên Êzdiyan	

Beşê diduyan Dîroka Êzdiyan li Çi.Kurmênc

Lêkolîna yekê	95
Êzdî û hebûna wan a destpêkê li Çi.Kurmênc	
Êzdî li serdema Osmanî	
Lêkolîna diduyan	129
Êzdî li sedsala bîstan	
Rewşên Êzdiyan ên niha	
Belayên serê Êzdiyan	

Beşê sisiyan

Biservehî (1)... Zeredeştî	137
Biservehî (2)... Qewlên herêmkî	150
Jêder	164